

İSLAM VE EKONOMİ

Prof. Dr. Osman ESKİCİOĞLU

İZMİR-1999

Yazan : Prof. Dr. Osman Eskicioğlu
Yayına Hazırlayan: Yusuf Çiftçioğlu
Dizgi, Sayfa Düzeni: Yusuf Çiftçioğlu
Kapak Tasarım: Nil A. Ő.
ISBN: 975-6824-02-6
Baskı Tarihi: Eylül/ 1999 (1. Basım)

Montaj, Baskı ve Cilt: Çağlayan Matbaası

Tel: (0.232) 2522097-98

Baskı Tarihi: Ekim 1999

Genel Dağıtım: : ANADOLU DAğITIM LTD. ŐTİ. 853 Sokak. No: 42 Konak/İzmir.

Tel&Faks: (0.232) 425 59 83, 482 08 65

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... 1

GİRİŞ..... 3

- a) Din Nedir?..... 5
- b) Ekonomi Nedir? 9
- c) Din ve İktisat..... 12
- d) İslam Ekonomisi..... 13
- e) İslam Ekonomisinin Kısa Tarihçesi..... 14
- f) İslam'ın Ekonomisi Vardır 16
- g) İki Farklı Açıdan Din Anlayışı..... 20
- h) Kur'an'ın Ekonomik Öğretisi 28

BİRİNCİ BÖLÜM ÜRETİM..... 51

- 1) Üretimin Tarifi 53
- 2) Üretimde Mülkiyet Esastır 56
- 3) Özel Mülkiyet Sınırlıdır..... 61
- 4) Mülkiyet Hakkı Dokunulmazdır-Korunmuştur64
- 5) Mülkiyeti Elde Etme Yolları 66
 - a) Çalışıp Emek Harcamak 67
 - b) Ticaret Yapmak 69
 - c) Toprağı İhya Etmek..... 71
 - d) Diğer Yollar 73
 - e) Mülkiyetin Gayri Meşru Yolları 74
- 6) Üretim Faktörleri 75

İKİNCİ BÖLÜM TÜKETİM.....

85

- Tüketimin Tarifi..... 85
- Tüketim İlkeleri 88
- Üretim Kadar Tüketim 90
- Tüketim Malları..... 92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MÜBADELE95

- Mübadelenin Manası 97
- İslam'a Göre Mal Satmanın Manası 97
- Mübadelenin Önemi 100
- Mübadele Metodu 100
- Mübadeledeki Esaslar 103
- 1) Haksız Yere Mal Yemek..... 105
 - 2) Faiz Yasağı 106
 - 3) İhtikar Yasağı (Karaborsa) 109

4) Narh Koyma Yasağı.....	111
5) Müşteri Kızıştırmak	115
6) Kâr Haddi.....	116
7) Ticaret Malının Gelmeden Yolda Satılması	120

8) Şehirlilerin Köylüler Adına Mal Satması	121
9) Pazarlık Üzerine Pazarlık Yapmak	124
10) Malların Teslim Alınmadan Satışı.....	126
11) Çaresiz Kalan Kişinin Alışverişi.....	128
12) Para Politikası.....	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEDAVÜL.....	137
Tedavülün Tanımı.....	138
İslam ve Bankacılık.....	141
Karz-ı Hasen.....	142
Karzla İlgili Ayetler	144
Karzla İlgili Hadisler	145
Kredi Toplum İlişkisi.....	146
Faizsiz Banka.....	150
Organik Toplum.....	152
Bütçe Banka Gelirleri ve Kredi	156
Ulaşım ve Ulaştırmada Yollar.....	166
SONUÇ	173

ÖNSÖZ

Bugün ekonomi, teori ve pratik olarak milletlerin ve devletlerin ilgi alanına giriyor. Nasıl Kuran-ı Kerim inmeye başladığı zaman Arap toplumunda şiir ve edebiyat günün modası ise çağımızda da ekonomik olaylar gündemin birinci sırasını işgal etmektedir. Hatta diyebiliriz ki, bugün yeryüzünde milletlerarası faaliyetler adeta iktisadi bir mücadeleye dönüşmüş bulunmaktadır. Bu sebeple milletlerarası siyasi ve ideolojik çekişmeler fiili hayatta kendisini daha çok ekonomik alanda göstermekte, anlaşmalar veya anlaşmazlıklar buna dayanmakta ve iktisadi kalıp ve kavramlar her alanda hâkimiyetini sürdürmektedir. İşte bundan dolayı toplumdaki problemleri çözmeye çalışan düşünen insanlar, ister istemez ekonomik konular üzerine eğilmek mecburiyetinde kalıyorlar. İşte bu sebepten dolayı teori ve pratik olarak iktisadi konular Batı'da ortaya çıktığı XVII. yy. dan beri hala sıcaklığını muhafaza etmektedir.

Memleketimizde de çağın ortaya koyduğu hayat şartlarının zorlaması ile ekonominin önemi hemen hemen herkes tarafından çok iyi bilinmektedir. Daha doğrusu artık bugün iktisadi konuların konuşulması, tartışılması ve neticede doğru ilkelerin bulunup uygulamaya konulması zaruri bir ihtiyaç halini almış bulunmaktadır.

İşte bu ihtiyacı göz önüne alan Fakülte Kurulu, 25.09.1991 günü 10/1 sayılı kararıyla "Din ve İktisat" adı altında seçmeli bir ders açılmasına karar verdi. Bu dersin okutulması görevi de bana verilmek suretiyle karar 1993-1994 öğretim yılı güz döneminde uygulamaya konulmuş oldu.

Bilindiği gibi ÷lkemizde din eğitim ve oğretimi yapan kurumlarda din felsefesi, din sosyolojisi ve din psikolojisi gibi dersler belli bir zamandan beri program dâhilinde dñzenli bir ders olarak okutulmaktadır. Adı geçen bu dersler aynı şekilde dış ÷lkelerde de eğitim kurumlarında oğrencilere ders olarak bir program dâhilinde verilmektedir. Zaten bizim bu dersleri onlardan alarak programlarda yer verdiğimizi, sadece isim olarak değil, mñfredat konularını ve bilgileri de tercñme edip aktardığımızı sñylersek her halde aşırı gitmiş olmayız. Fakat Batıda "Din ve İktisat" ya da "Dini İktisat" adı altında bir ders okutulmuyor diye bizim de ilgili okullarımızda bñyle bir derse yer vermememiz uygun olmaz. Bize gñre sadece dini eğitim ve oğretim yapan okullarda değil, bñtñn orta dereceli ve hatta yñksek eğitim kurumlarında bile dinin ekonomik yñnñnñn açıklanıp oğretilmesinde fayda vardır.

**Prof. Dr. Osman ESKİCİOğLU
İZMİR-1999**

GİRİŞ

Yüce dinimiz İslam'ın nasıl bir hukuk yönü varsa aynı şekilde bir iktisat yönü de bulunmaktadır. Bu yüzden Kuran-ı Kerim orta çağ Arap dünyasında moda olan şiir ve edebiyat konusunda nasıl bir mucize örneği verdiyse, XX. YY modası olan ekonomi hakkında da öyle bir mucizevî bir model sunabilir. Bu hususta teorik olarak İslam'ın ekonomik modelini Kuran ve Sünnet'e dayanarak ortaya koymak yeterli olacaktır. Bütün İslam dünyası ve hatta tüm insanlık kendisine sarılacağı, fayda-zarar dengesine oturan bir ideoloji ve yeni bir ekonomik modelin ortaya konmasını beklemektedirler.

İktisatçılar, ekonomi ve iktisat kelimelerinin aynı manaya geldiğini söylüyorlar.¹ Onun için din ve iktisat, din ve ekonomi ifadeleri arasında anlam bakımından bir fark yoktur diyebiliriz. Bu iki söz aynı manaya gelmektedir. Sadece din denilecek olursa Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet ve diğer dinler akla gelir. Fakat din ve iktisat denildiği zaman ise ilk akla gelen İslam ve ekonomi veya sadece İslam ekonomisi olur. Çünkü diğer dinlerin ekonomik görüşü olduğu söylenmediği gibi, böyle bir iddia da ileri sürülmemektedir. Mesela Batı dünyasında din felsefesi, din sosyolojisi ve din psikolojisi yanında bir de din ekonomisi diye bir ders bulunmadığı gibi böyle bir unvan, anlam ve başlık da yoktur diyebiliriz. Oysa din insan için olduğuna göre, onun hareket ve davranışları için bir takım esaslar getiren bir kurum olduğuna göre, bütün dinlerin hukuk kuralları bulunduğu gibi, ekonomiye ait kuralları da bulunmalıdır ve vardır. Nitekim Yahudi âlimleri ve hahamları tarafından meydana getirilen "Talmud" ile Katolik kilisesi bilginleri tarafından icat edilen "Kanonik Hukuk"² Yahudi ve Hıristiyan kültürüne dayanarak ortaya çıkarılmış olan hukuk sistemleridir. İslam'ın kendisine mahsus bir hukuk sistemi bulunduğu gibi, bu dinlerin de adım andığımız kendilerine mahsus bir şeriat ve hukukları vardır. İfade ettiğimiz gibi, hukuku bulunan bir dinin ekonomik yönü de mutlaka bulunmalıdır. Burada bir örnek vermek gerekirse hukuktan ziyade ekonomi ile ilgili olan ve hatta liberal ve kapitalist sistemlerin gelir dağılımında sermayenin hakkı olarak gösterilen faizi ele alabiliriz. Çünkü faizi sadece İslam ve Kuran haram kılmamış, Tevrat, İncil ve Zebur gibi bütün kutsal kitaplar faizi yasaklayıp haram kılmışlardır.³

Buna göre bilhassa semavi dinlerin ekonomik faaliyetler hakkında bir takım emir, nehiy ve tavsiyeler getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bunların bir sistem haline getirilmemesi ve müntesiplerinin bu konuda bir faaliyet göstermemesi o dinlerin ekonomi hakkında prensipler getirmediğini, emir, yasak ve tavsiye gibi bir takım esaslar getirmediğini göstermez. Hukuk ilmi, hadise ve olayları adalet ve zulüm açısından incelerken ekonomi ilmi de fayda ve zarar açısından araştırır.⁴ Din ve ahlak ise hüsün-kubuh (güzel ve çirkinlik) açısından değerlendirir. İlim de bir hükmün doğru veya yanlış olup olmadığını bildirir. Hukuk ve ekonomi ilimleri zamanla dinden ayrılıp müstakil hale gelince birbirinden tamamen kopuk duruma düştüler. Hâlbuki bu beşeri davranışlara farklı açılardan bakış, aslında onların ayrı ayrı şeyler olduğunu göstermez. Mesela fıkıhla yani İslam hukukuyla uğraşan İslam âlimleri dün İslam'ın hukuk yönünü ortaya koydukları gibi bugün de iktisat ilmi ile meşgul olan İslam âlimleri, İslam'ın ekonomik yönünü ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar.

Batılıların öncülüğünde meydana getirilen din sosyolojisi, din felsefesi ve din psikolojisi gibi disiplinlerin yanında bir de din ekonomisi başka bir ifade ile İslam ekonomisi gibi bir alanın keşfedilmesi başka din müntesiplerini hayrete düşürmemelidir. Çünkü İslam hukukunun mevcut olduğunu kabul edenler İslam ekonomisinin de

1- Feridun Ergin, İktisat, Hamle Matbaası, İstanbul-1964, s. 1.

2- Hayrettin Karaman, İslam Hukuk Tarihi, İrfan Yayınevi İstanbul T.Y. s. 5,22.

3- Bkz. Bakara 2/275-279.

4- Şükrü Baban, İktisat Dersleri, Kenan Basımevi, İstanbul-1942, s. 7.

olabileceğini kabul etmek ve onu tanımak durumundadırlar. Çünkü hukukçunun adalet ve zulüm açısından değerlendirdiği insan davranışlarını İslam iktisatçısı da yeniden ele alarak değerlendirecektir. Bu defa iktisatçı aynı olayı fayda-zarar açısından inceleyecektir. Meseleyi daha iyi kavrayabilmek için din, iktisat veya İslam ekonomisi tabirlerini İslam kültürü açısından tahlil etmeye ihtiyaç vardır.

a) Din Nedir?

Bugün sahip olduğumuz kültüre dayanarak, din nedir, diye bir soru sorsak, cevabını hemen vermek o kadar kolay bir iş değildir. Çünkü bugünün insanı iletişim araçlarının yardımı ile çeşitli dinlerin, farklı kültürlerin ve çelişik fikir ve düşüncelerin etkisi altında bulunmaktadır. Çünkü Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın din anlayışları farklı olduğu gibi Rönesans medeniyetinin din anlayışı da tamamen başkadır. O halde din nedir sorusuna neye göre cevap vereceğiz? Bu soruya birkaç açıdan cevap vermek mümkündür. Mesela dil bilgisi açısından, hukuk açısından, usûl açısından, dünya ve ahiret açısından tarif etmek mümkündür. -

Dil bilginleri, "din" kelimesinin Arapça *dyn* kökünden mastar veya isim olduğunu kabul ederler. Cevheri dinin "adet, durum; ceza, mükâfat; itaat" şeklinde başlıca üç manaya geldiğini söyler ve terim olarak dinin bu son anlamdan geldiğini belirtir.⁵

Rağib el-İsfahani, *dyn* maddesinin "borçlanma, kredi ve ödünç verme" anlamına geldiğini, din kelimesinin ise "itaat ve ceza" manasına geldiğini ve ayrıca istiare olarak şeriat için de kullanıldığını yazmaktadır.⁶ İbn Manzur bunlara hesap ve İslam'ı da eklemiş, ayrıca deyn'in mastar, dinin ise isim olduğu yolundaki görüşü aktarmıştır.⁷ Mütercim Asım Efendi ise dinin otuzu aşkın anlamından söz etmiştir. Bunlardan dinin terim anlamını yakından ilgilendiren manalar şunlardır: Ceza ve karşılık, İslam, örf ve adet, boyun eğmek, hesap, hâkimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm ve ferman, makbul ibadet, millet, şeriat, itaat.⁸

Aynı zamanda fakih, İslam hukukçusu ve hadisçi olan Huseyn b. Muhammed ed-Damağani, Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerin çeşitli anlamlarını araştırmış, teknik ifade ile "vücut ve nazair" hakkında bir eser yazmıştır. Bu yazar kitabında din kelimesinin, beş çeşit manaya geldiğini söylemektedir. Ayetlerden örnekler vererek açıkladığı bu beş türlü anlam şunlardır: Tevhid (inanç),⁹ hesap,¹⁰ hüküm, (hukuk-düzen),¹¹ din (yani bizzat din manasına),¹² ve millet.¹³

Molla Hüsrev, Mir'atü'l-Usul adlı eserinde dini sözlük ve ıstılah olarak tarif etmiştir. Ona göre kelime olarak din itaat demektir. İstılah olarak ise "din, akıl sahibi insanları kendi hür iradeleriyle iyiye, güzele ve hayra sevk eden Allah tarafından gönderilen bir nizamdır."¹⁴ Buna göre ilahi olmayan şeyler din olmadığı gibi, akıllı olmadıkları için hayvan, bitki ve cansız varlıkların dini olmaz. Ayrıca akıllı insanların hür iradelerinin dışında cereyan eden acıkmak ve susamak gibi olaylar da din dışı

5 Bkz. Cevheri, es-Sıhah, "dyn" mad.

6 Rağib el-İsfahani, el-Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'an, Mısır-1961, s. 175.

7 Lisani'l-Arap dyn mad.

8 Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercümesi, din maddesi.

9 Al-i İmran 3/19; Zümer 39/11.

10 Mutaffifin 83/11.

11 Yusuf 12/76; Nur 24/2.

12 Tevbe 9/33; Saff 61/9; Fetih 48/28.

13 Beyyine 98/5.

14-Molla Hüsrev, Mir'atü'l-Usul, s. 5.

olaylardır. Hüsrev'in bu tarifi Seyyid Şerif Cürcani'nin Tarifat'ında yaptığı din tarifinin hemen hemen aynısıdır. Aynı tarife dayalı daha fazla açıklamalar için Ahmet Hamdi Akseki'nin İslam adlı eserine bakılabilir.¹⁵

Burada din kelimesinin manasını açıklamaya çalışırken çeşitli anlamları sayıp dökmek ve bir neticeye varmamak fayda yerine zarar getirir. Böyle bir hareket, yabancı ve çevreyi bilmeyen bir insanı yolların kavşak noktasında yalnız başına bırakmak gibi olur. Bütün bu söylediklerimizden aynı zamanda konumuzla da ilgili olarak şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Birey ve toplum açısından din kelimesi inanç ve düzen manasına gelir. Nitekim ayette Firavun'un halkına "Ben Musa'yı öldürmek istiyorum; çünkü O sizin dininizi (düzeninizi) değiştirecek" diye seslendiğinden bahsedilmektedir. Ayette şöyle buyruluyor: "Firavun, bırakın beni dedi, Musa'yı öldüreyim de, Rabbine yalvarsın (bakalım O, Musa'yı kurtaracak mı?). Çünkü ben onun, dininizi (düzeninizi) değiştireceğinden yahut memlekette bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum."¹⁶

Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Musa ile Firavun kıssasına ait tafsilat gözden geçirildiği vakit bu ayetlerde din kelimesinin sadece diyanet ve itikadi fırka manasına gelmeyip aynı zamanda bu kelime ile devlet ve medeniyet ve toplum düzeni de kastedildiği şüphesiz olarak ortaya çıkar. Zaten Firavun'un da korktuğu ve açıkça söylediği husus şudur: Eğer Hz. Musa bu davetinde muvaffak olursa, devlet el değiştirecek ve Firavunların hâkimiyetine son verecek ve mevcut yürürlükteki anane ve kanunlara dayalı hayat nizamı temelden sarsılacak ve kökünden silinecektir. Sonra da ya değişik temellere dayalı bir başka nizam kaim olacak veya onun yerine herhangi bir nizam gelmeyecek, tam tersine bütün memleketi bir anarşi ve bir karışıklık kaplayacaktır.¹⁷

Bu açıklamalardan sonra din kelimesinin manasını ekonomik açıdan özetleyecek olursak, biri birey diğeri ise toplum açısından olmak üzere iki çeşit anlam ortaya çıkar. Birey bakımından din, inanç ve ibadet demektir; vicdan ve ahlaka dayalı hareket ve davranışlar demektir ki bunlara toplum ve devlet tarafından asla müdahale edilemez. Bunlar, kelimenin tam manasıyla özel ve özlük haklarıdır. Başka bir ifade ile tabii haklardır. Bunlara sadece asker polis veya herhangi bir şahıs değil, hiçbir kimse karışamaz ve bu hususlarda hiç bir yaptırım uygulanamaz. Sadece anne, baba, akraba, eş ve dost nasihat ve tavsiye kabilinden bazı sözler söyleyebilir ve teşviklerde bulunabilir.

Toplum açısından, dinin diğeri manası ise düzen demektir. Mesela İslam ekonomik düzeni ve İslam hukuk düzeni dediğimiz zaman İslam dininin getirmiş olduğu hukuk ve ekonomi ile ilgili bir takım kanun, kural ve esaslar hatıra gelir. Şu halde ekonomi ve hukuk İslam'ın toplum düzenini meydana getirdiği için bu bakımdan din demek, Allah'ın toplumu ilgilendiren o konulardaki emir, yasak ve tavsiyeleri demektir. Böyle topluma yöneltmiş ve toplumla ilgili kural, kanun ve hükümler yine toplum tarafından yerine getirilecek olan bir takım prensiplerdir. Mesela faiz yasağı ve akıl hastalarının kendi malları üzerinde tasarrufta bulunma haklarının kısıtlanması gibi. İşte bu dini (düzene ait) prensiplerin ekonomi ile ilgili olan yönlerini ilerleyen sayfalarda açıklamaya çalışacağız.

Netice olarak din, akıl sahibi insanları kendi hür ve serbest iradeleriyle iyi, güzel ve bizzat hayırlı olan düşünce ve davranışlara yöneltmek için Allah tarafından gönderilmiş bulunan bir düzendir diyebiliriz.

b) Ekonomi Nedir?

¹⁵ Ahmet Hamdi Akseki, İslam, İstanbul-1943, s. 1-36.

¹⁶ Mümin 40/26.

¹⁷ Bkz. Ebu'l A'la el-Mevdudi, Kur'an'a Göre Dört Terim, Çeviren: İsmail Kaya-Osman Cilacı, Denizkuşları Matbaası, Konya, T. Y., s. 106-107.

Daha önce geçtiği üzere¹⁸ ekonomi ile iktisat arasında anlam bakımından hiçbir fark yoktur; bunların her ikisi de manaca aynı şeyi ifade ederler. O nedenle biz bu iki kelimeden birini diğeri yerinde kullandık.

Ekonomi kelimesi yunanca "Oikonomia" kökünden gelmektedir. Bu, ev ve çiftlik idaresi manasına gelir. Eskiden Yunan filozofları, servet ve kazanç sağlamayı amaç edinen faaliyetleri, oikonomia kelimesiyle değil, "Khrématistik" kelimesiyle ifade ederlerdi.¹⁹

Avrupa'da Rönesans hareketleri ve teknolojinin gelişmesi sonucu ekonomi kelimesi yeni bir mana kazandı. Artık ekonomi ev ve çiftlik idaresi manasına gelmiyor; mülk yönetimi ve işe ait ihtiyaçların temini anlamına gelmiyor; XVII. yy.dan itibaren memleketin refah ve zenginliğini ifade ediyordu. Hatta bir Fransız iktisatçısı olan Antoine de Montchrestien 1615 yılında ilk defa "*économie politique*" yani siyasi iktisat ifadesini kullanmıştır. Kendisine ekonominin babası payesi verilen Adam Smith (1723-1790) de "*The Wealth of Nations*" (Milletlerin Zenginliği) başlığı altında bir iktisat kitabı yazmıştır. Böylece ekonomi, bireyden ve bireyin evini ve çiftliğini kendi kendine idare edip geçimini sağlama özgürlüğü anlamını bırakıp toplumu ve devleti ön plana çıkararak toplumun- milletın zenginliği ve faaliyeti manasına geliyordu.

İktisatçılar farklı açılardan bakarak ekonomiyi çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir:

Jean-Baptiste Say'e göre:

İktisadın hedefi, servetlerin nasıl doğduğunu, tedavül ettiğini, dağıldığını ve tüketildiğini araştırmaktır.

Alvin Hanseri ile Frederic Garver'e göre:

İktisat, insan faaliyetini bedeli fiyat olarak ödenen mübadeleler yönünden inceleyen bir ilimdir.

Alfred Marshall'e göre:

İktisadın konusu, maddi refah koşullarına erişmek ve bunlardan gereği gibi faydalanmak amacıyla iş hayatında fertlerin ve toplumun davranışlarını incelemektir.

Philip Hetiry Wicksteed'e göre:

İktisat, fert-aile-firma veya devlet düzeyinde, kaynakların yönetimine ait genel ilkeleri inceleyen ve bu düzeylerdeki kıymet yaratıcı yahut yoğaltıcı eylemleri kapsamına alan ilimdir.

Knut Wicksell'e göre:

Maddi bir ihtiyacı tatmin etmek, en az zahmet ve fedakârlık karşılığında hedef tutulan veya mümkün olan sonucu almak üzere harcanan sistemli gayretler, iktisadi olayları ve iktisadi faaliyeti meydana getirir.

Lionel Robbins'e göre:

İktisat, çeşitli alternatiflere kullanılabilecek sınırlı imkânlar ile tatmin edilmek istenilen ihtiyaçlar arasındaki ilişkilere ait insan davranışlarını inceleyen bir ilimdir.²⁰

Şükrü Baban da iktisadı şöyle tarif etmektedir: "Toplu bir cemiyet halinde yaşayan insanların haleti ruhiyesinden doğmuş olmak ve ona makes teşkil etmek şartıyla istihsal, tedavül, istihlak ve inkısamı servet ile hizmetlerin mübadelesine hâkim olan kanunlardan bahseden bir ilimdir."²¹

Görüldüğü gibi bu tarifler bir sıfatı veya bir özelliği ele alarak yapılmış olan tariflerdir. Hâlbuki ekonomik faaliyeti göz önünde bulundurarak bunu daha özlü bir tanıma kavuşturmak mümkündür. İnsan yaşamak ister. Oysa insanın yaşaması için

18- Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s. 1.

19- Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s. 1., Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, Yükselen Matbaacılık, İstanbul-1976, s. 54.

20- Bkz. Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 431-432.

21- Şükrü Baban, İktisat Dersleri, s. 21.

muhtaç olduğu mal ve vasıtalar kullanıp tüketilecek durumda hazır değildir. O takdirde insan çalışmak mecburiyetindedir. Böylece buradan ekonomik faaliyetin iki özelliği ortaya çıkmaktadır: birisi çalışmak, diğeri ise yaşamaktır. Şu halde ekonomi ilmi, yaşamak amacıyla yapmış olduğumuz faaliyetleri düzenlemektedir. Öyleyse ekonomiyi *çalışıp yaşama ilmi* diye tarif etmek mümkündür.

c) Din ve İktisat

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere din felsefesi, din sosyolojisi ve din psikolojisi gibi disiplinler ilk olarak batı dünyasında ortaya çıkmış ilim dallarıdır. Fakat Avrupa'da din ekonomisi ya da din ve iktisat ismi ile bir ilim veya bir araştırma alanı bulunmamaktadır. Dini iktisat sadece Müslümanların kendi dinlerinin ekonomik yönlerini araştırıp ortaya koymakla İslam ekonomisi veya din ekonomisi adı altında yeni bir ilim dalı doğmaktadır. Bugüne kadar henüz daha İslam ekonomisinin teorisi tam manasıyla ortaya konmuş değildir. Sadece bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülerek çalışmalar yapılmaktadır. Öyle görünüyor ki bu çalışmalar neticesinde İslam'ın bir ekonomik doktrini veya bir ekonomik sistemi bulunduğu ileride ortaya konacaktır. Bir ipucu verme bakımından burada çok çok özet olarak şunları söyleyebiliriz: Bilindiği gibi istihlal, istihlak, mübadele ve tedavül ekonominin ana konularıdır. Bütün bu mevzularda İslam birtakım emir, yasak veya tavsiyeler getirmiş bulunmaktadır. Kadın ve erkek herkes çalışıp kazandığına sahip olacağı için²² *üretimde mülkiyet* vardır. Öksüz, yetim, hasta ve muhtaç olanlar da yeme, içme, giyme ve barınma gibi haklara sahip oldukları için²³ *tüketimde ortaklık* esastır. İnsanlar üretecekleri ya da tüketecekleri malları kendi *gönül rızaları* ile alıp satacakları için²⁴ *mübadelede serbest piyasa* kuralı geçerlidir. Para, banka ve kredi işlerinde tek salahiyyetli merci Devlet olduğu için²⁵ *tedavülde planlama* esastır.

Netice olarak, ister din ve iktisat isterse dini iktisat ya da din iktisadı denilsin bundan kastedilen mana İslam ekonomisi ve İslam iktisadıdır. Çünkü başka dinlerin mensupları kendi dinlerinin ekonomik yönü bulunduğunu iddia etmemektedirler. Sadece ilgilenen İslam âlimleridir ki, İslam'ın bir ekonomik sistemi bulunduğunu söylüyorlar. Biz de şahsen İslam'ın insanlık âlemine ekonomik bir model sunduğuna hem inanıyor ve hem de bunu iddia ediyoruz.

d) İslam Ekonomisi

"*İslam Ekonomisi*" ifadesi aynı "*İslam Hukuku*" ifadesi gibi bir isimdir. İslam'ın hukuku bulunduğu gibi, ekonomisi de vardır ve olmalıdır. Böylece bu İslam Ekonomisi tabiri çağımızda henüz ortaya çıkmış, ilim olmaya aday yeni bir alanın adı olmaktadır. Daha doğrusu İslam'ın ekonomi ile ilgili getirmiş olduğu emir, yasak ve tavsiyeler ayet ve hadislerden çıkarılıp fıkıhtan da faydalanarak ortaya konduğu zaman İslam'ın ekonomik modeli teorik olarak ortaya çıkmış olacaktır.

Şu halde İslam Ekonomisi, İslam'ın ekonomiye bakan tarafıdır; yani ekonomi ile ifade edilen bütün meseleler hakkında getirmiş olduğu emir, yasak ve tavsiyelerin tümüne birden verilen addır.

e) İslam Ekonomisinin Kısa Tarihçesi Bilindiği gibi *İslam İktisadı* veya *İslam Ekonomisi* tabiri Hindu-Pakistan kaynaklıdır ve Hindistan yarımadasında doğup

²² Bkz. Nisa 4/ 32

²³ Bkz. Nisa 4/ 2; 8; İsra 17/ 26

²⁴ Bkz. Nisa 4/ 29

²⁵ Bkz. Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1966, s.131

gelişmiştir. XX. asrın II. çeyreğinde Hintli Müslüman âlimler hem batı kültürüne ve İngilizceye vakıf oldukları, hem de İslam kültürüyle yetişip Arapça ve Farsça bildikleri için, Müslüman toplumların karşılaştığı sosyo-ekonomik meseleler karşısında, İslam'ın iktisadi görüşlerini klasik fıkıh kitapları dışına çıkararak modern iktisadi kavram ve kurumlar açısından açıklamaya çalışmışlardır.

İslam Ekonomisi deyimini daha sonra Arapça'ya ve arap literatürüne intikal etmiştir.

Türkiye'ye bu *İslam Ekonomisi* deyişi Hintli alim ve mütefekkir Prof. Dr. Muhammed Hamidullah Bey tarafından getirilip takdim edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki İslam Araştırmaları Enstitüsü'ne gelerek dersler vermeye başlayan Hamidullah Hoca fevkalade kıymetli yayınları arasında dilimize bir de küçük kitapçık kazandırmıştır. "İslam İktisadı" adını taşıyan bu küçük kitap Türkiye'de bu sahada basılan ilk e- ser olma şerefini taşımaktadır.

Bundan sonra Prof. Dr. Sabahaddin Zaim Bey 1967 yılında İstanbul Din Görevlileri tarafından Kadıköy Halkevin- de tertip edilen konferansta "Modern İktisat ve İslam" konusunu işlemiştir. Bu konferans teypten deşifre edilerek, İhsan Babalı tarafından çıkarılmakta olan İslam Düşüncesi Mecmuası Yıl: 1, Sayı: 5,1968 Nisan sayısında neşredilmiştir.

Bu tarihlerden itibaren İslam Ekonomisi alanında büyük gelişmeler olmuş ve 1976 Dünya Kongresi'nden sonra çalışmalar büyük bir hızla devam etmiştir. O günden bu yana çeşitli milletler arası konferanslar ve seminerler düzenlenmiştir. Cidde'de Melik Abdülaziz Üniversitesi'nde, İslam Kalkınma Bankası'nda, Kıbrıs Milletlerarası İslam Bankacılık ve İktisadı Enstitüsü'nde, İslamabat ve Malezya İslam Üniversiteleri'nde Araştırma Merkezleri kurulmuştur. Bilhassa İslam Bankacılığı ile Finans konuları büyük ilgi görmüş ve yüzlerce kitap ve makale basılmıştır. İslam Ekonomisiyle ilgili İngilizce, Arapça, Urduca, Türkçe literatürler yayınlanmıştır.

Bu arada ülkemizde de bir yandan İktisat ve İktisadi- İdari Bilimler Fakülteleri'nde genç ilim adamları bu sahada çalışmalara katılmış, diğer taraftan İlahiyat Fakülteleri'nde yetişen genç elamanlar İslam Ekonomisi konularıyla ilgilenmişler ve böylece birçok eser yayınlanmıştır. *Isav*, *Ensar* gibi İslamî ilimler alanında kurulmuş olan vakıflar, İslam Ekonomisi sahasında çeşitli konularda konferanslar tertip ederek sonuçlarını yayınlamışlardır.

Ayrıca Milletlerarası İslam İktisatçıları Demeği kurulmuş, konu dünya çapında ele alınıp İslam çevrelerini aşarak dünya kamuoyuna mal olmuştur.

İslam Ekonomisi ile ilgili araştırmalar üniversite içinde de ele alınmış olup mastır ve doktora seviyesindeki çalışmalar sürdürülmektedir.

İslam Ekonomisi tabirinin ortaya çıkışı ve gelişmesi hakkındaki bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere bu ilmin henüz başlangıç halinde olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla teorik olarak bir İslam Ekonomik Sisteminin varlığından bahsetmek erkendir. Fakat az yukarıda bahsettiğimiz gibi, Kuran ve Sünnet kaynaklarından istifade edilerek nasıl bir İslam hukuku ortaya konmuşsa ve biz bugün İslam'ın bir hukuk teorisi vardır diyebiliyorsak, aynı şekilde kaynaklara dayanılarak İslam'ın Ekonomik Doktrini ortaya çıkarıldığı gün de İslam'ın bir Ekonomi Teorisi vardır, diyebiliriz.

İslam ekonomisinin ayrı bir ilim dalı haline gelebilmesi için Kuran-ı Kerim başta olmak üzere, tefsirler, Hadis kitapları ve şerhleri, iktisadi bakışla incelenerek, İslam'da farklı metoda sahip çeşitli mezheplere ait fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde açıklanmış olan kaide ve kurallar araştırılmalı, Ahkamü's-Sultaniye, Kitabü'l-Emval ve

Kitabü'l-Harac adları altında tarihte yazılmış olan eserler gözden geçirilmelidir. Bu çalışmalar yapıldıktan sonradır ki, İslam Ekonomisinin Esasları tespit edilmiş ve İslam'ın ekonomi teorisi ortaya çıkmış olur.

f) **İslam'ın Ekonomisi Vardır**

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, İslam'ın bir hukuk yönü bulunmaktadır. Onun için İslam hukukunun varlığını kabul edenler, dolayısıyla İslam ekonomisinin de var olduğunu kabul etmek durumundadırlar. Çünkü hukuk ile ekonomi, konu olarak insanı ve insan davranışlarını ele almaları bakımından benzer ilimlerdir. Bu sebeple İslam'ın bir hukuk tarafının bulunduğunu kabul edenlerin, ekonomik tarafının da bulunacağını kabul etmeleri gerekir. İslam hukukunun varlığını yalnız Müslümanlar değil, Müslüman olmayanlar bile kabul etmektedirler. 1938 yılında Lahey'de toplanan Uluslararası Hukuk Konferansı'nda, bu toplantıya katılan Müslim ve gayri Müslim üyeler, İslam Hukukunun mukayeseli hukuk kaynaklarından biri olduğu, canlı ve gelişmeye elverişli olup başlı başına, müstakil ve orijinal bir hukuk olduğu ve hiçbir hukuktan alınmadığı hususunda oy birliği ile karar vermişlerdir.²⁶

Kuran-ı Kerim'de ücret (icare: hizmet ve kira),²⁷ alış veriş (bey¹),²⁸ faiz,²⁹ para,³⁰ malların (ve paraların) değerlerinin düşürülmemesi,³¹ zekât (vergi) ve zekâtın dağılım yerleri,³² ticaret³³ ve ziraat³⁴ gibi daha birçok konularda ayetler vardır. Böylece ekonominin temelini teşkil eden üretim, tüketim, mübadele ve diğer konularda sistemin genel prensipleri tespit edilmiş bulunmaktadır. Tabi bu ayetleri anlamak için Kuran-ı Kerim'in dilini, ilmi bir şekilde bilmeye yani Klasik Arapçayı bilmeye ihtiyaç vardır.

Kuran'ın veya İslam'ın ekonomik bir model sunmadığını ileri sürenler bulunabilir. Ekonomik esasların Kuran'da açık ve zahir olarak bulunmadığı ve dolayısıyla İslam Ekonomisi diye bir şeyin olmadığı iddia edilebilir. Biz burada bu düşüncede olanlara görüşlerinin yanlış olduğunu kendilerine göstermek için namazı (salâtı) delil ve bir örnek olarak sunmak istiyoruz. Bilindiği gibi namaz İslam'ın temel esaslarından birisidir. Bunu hiçbir kimse inkâr edemez. İslam'da namaz yok diyemez. Ama Kuran'da namazdan bahseden sadece "salât" (dua ve mağfiret) kelimesi vardır. Bunun yanı sıra kıyam, kıraat, rükû ve secde kelimeleri de bulunmaktadır. Namaz da Kuran'da bütün özellikleri, şekilleri ve rükünleri ile açıklanmış ve anlatılmış değildir. Namazın rükünlerini ve özelliklerini bize Hz. Peygamber'in sünneti açıklamıştır. Hz. Muhammed'in arkadaşları, Hz. Peygamber'e bakarak o nasıl namaz kılıyorsa öyle namaz kılıyorlardı. Hatta bu hususta Hz. Peygamber'in "*Ben nasıl namaz kılıyorsam bakın; siz de aynı benim gibi namaz kılın*" buyurdıkları sabittir.³⁵ Hz. Peygamber'in namazı açıklayan sünneti olmasa, bugün Müslümanların kıldığı namazda şekil birliği olmaz; kimisi aln ve burun üzerine secde yaparken diğerleri de kulakları üzerine

²⁶ Bkz. Muhammed Yusuf Musa, Fıkh-ı İslam Tarihi, Çev: Ahmet Meylani, Bayrak Yayıncılık-Matbaacılık, İstanbul-1983, s. 14; Krş. Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, I, 325-326; Ali Himmet Berki, Hukuk Tarihinden İslam Hukuku, s. 5; Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s. 37.

²⁷ Talak 65/6; Necm 53/39; Bakara 2/286.

²⁸ Bakara 2/275; Bakara 2/282; Nisa 4/29.

²⁹ Bakara 2/275, 276, 279; Ali İmran 3/130; Nisa 4/161.

³⁰ Bkz. Varak: Kehf 18/19; Dirhem (çoğulu derâhim) Yusuf 12/20; Dinar (çoğulu denânir) Ali İmran 3/75.

³¹ A'raf 7/85; Hud 11/85; Şuara 26/183.

³² Bakara 2/43, 83; Müminun 23/4; Tevbe 9/60.

³³ Bakara 2/282; Nisa 4/29; Tevbe 9/24; Nur 24/37.

³⁴ Yusuf 12/47; Vakıa 56/64.

³⁵ Buhari, Ezan, 18.

secde yapmaları ihtimal dâhilinde idi. Ama Sünnet namazın nasıl kılınacağını açıklayarak rükû nedir ve nasıl yapılır, secde nedir ve nasıl yapılır; bütün bunları bir bir açıklamıştır.

Namaz, salât kelimesiyle ifade edilmekle beraber, bu kelimenin manası kapalı olduğu için namazı açık bir şekilde ortaya koyamamaktadır. Bu durumda biz, Kuran'da A'dan Z'ye bütün kurallarıyla açık bir şekilde anlatılmamış diye, İslam'da namaz yok diyebilir miyiz? Diyemeyiz; çünkü İslam, Kuran ve Sünnet gibi iki kaynağa dayanır. Kuran'da olmayan bir şey, sünnette ve Peygamberin davranışlarında olabilir. Kaldı ki, ekonomik konular hakkında, namazda olduğu gibi birkaç ayet değil, yüzlerce ayet bulunmaktadır. Kitapta yeri geldikçe bu ayetlerin metinleri verilecektir.

Şu halde İslam'da ekonomi yok diyenler, İslam'da namaz yok der gibi bir hataya düşmüş oluyorlar. Yoksa Kuran'da açıkça zikredilmediği için, İslam ekonomisi olmaz diyenlerin mantığı ile düşünecek olursak, aynı metodu namaza uyguladığımızda İslam'da namaz da yok neticesine varılır ki, bunu sadece Müslümanlar değil, gayri Müslimler dahi kabul etmez.

Ancak daha önce de söylediğimiz gibi bugün İslam ekonomisi bütün kurum ve kurallarıyla teorik olarak ortaya konmuş değildir. İslam ekonomisinin müstakil bir ilim haline gelebilmesi için, üzerinde daha uzun süre araştırma ve çalışma yapılması ve hatta yalnız teorik çalışma değil, aynı zamanda araştırma neticesi elde edilen bulguların uygulamaya konulmasına ihtiyaç vardır. O yüzden biz, öğrencilerimize ders notu olarak hazırladığımız bu mütevazı eserimizin bu konuda çok iddialı bir tez olduğunu ileri sürmüyoruz. Ancak bu alanda bizim iddia ettiğimiz bir husus vardır: İslam ekonomisinin nirengi noktaları Kuran ve sünnette belirtilmiştir; dolayısıyla bu noktaları birleştirdiğimiz zaman İslam ekonomisinin iskeleti ortaya çıkabilir. İslam âlimleri geçmişte nasıl İslam hukukunu ortaya koymuşlarsa, bugün yaşayan Müslüman bilginler de kaynaklarına başvurarak, İslam ekonomisini teorik bir şekilde meydana çıkaracaklardır. İşte okumakta olduğunuz bu kitap bu duygu ve düşüncelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Yalnız burada dinin ekonomik olarak manası veya iktisadi esasları ortaya koyması onun bireysel anlamdan daha çok toplumsal yönüyle alakalı olduğunu tekrar ifade etmekte fayda vardır. Hatta meselenin tam anlamıyla kavranabilmesi için din üzerinde biraz daha bu yönüyle durmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

g) İki Farklı Açıdan Din Anlayışı

Dersin resmi adı "Din ve İktisat" olduğuna göre, din ve iktisat kelimeleri üzerinde de biraz durmakta yarar vardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi din değişik kültürler tarafından farklı olarak yorumlanmaktadır. Dinin tarifi ve mahiyeti farklı algılanınca, dine bakış açısı farklı olunca, hukuki olsun, ekonomik olsun, ortaya konulan görüş ve düşüncelerin de farklı olacağı açıktır. Bu sebeple Hıristiyan kültürüne dayalı bir iktisat anlayışı ile İslam dinine dayalı bir iktisat anlayışı tabii olarak bir olmayıp farklıdır.

İslam ekonomisinin ya da Müslüman nazarında ekonominin nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlayabilmek için din nedir, insanla din arasında ne gibi bir ilişki vardır, insanın düşünce ve davranışlarında fonksiyonel olarak dinin ne gibi bir etkisi vardır, şeklindeki soruların cevaplandırılması gerekir.

Din insanla ortaya çıkmış, insanla beraber yaşamış ve insanla beraber kalmaya devam edecek olan içtimai bir kurumdur. Tarihi araştırmalar göstermiştir ki, dini inançlardan uzak yaşamış bir toplum gösterilemez. Tarih öncesi ve tarih sonrası insanların mutlaka bir dine sahip olduğu belgelerle sabit olmuştur.

İslam âlimleri ile dinler tarihi araştırmacıları dini çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir. Burada bazı batılı araştırmacıların tariflerinden bir iki örnek vermek istiyoruz. Rudolf Otto: "*Din, insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisidir*". E. B. Tylor: "*Din, ruhi varlıklara inançtır*". E. Durkheim: "*Din, bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemidir*"³⁶,

Bu tariflere bakıldığı zaman dinin sadece inanç ve ibadetle ilgili olup kişinin yalnız Allah'la aralarında olan ilişkilerini düzenleyen bir sistem olduğu anlaşılmaktadır.

İslam âlimlerinin din anlayışı ise tariflerini örnek olarak verdiğimiz yazarların din anlayışından farklıdır. İslam bilginlerinin din tariflerine baktığımız zaman dinin sadece Allah'la olan münasebetleri değil, kişinin diğer fertlerle ve başka varlıklarla olan ilişkilerini de düzenleyip fert ve toplum olarak insanın bütün düşünce ve davranışlarını kuşattığını görüyoruz. Burada bize kadar gelen Seyyid Şerif Cürcani, Abdüsselam b. İbrahim el-Lekâni ve Muhammed Ali b. Ali et-Tahanevi'nin din tariflerini vermek istiyorum. Cürcani, Târifat adlı eserinde dini şöyle tarif eder: "*Din, akıl sahiplerini Peygamber'in bildirdiği şeyleri kabul etmeye çağıran ilahi bir kanundur*"³⁷ Lekani: "*Din, akıl sahibi şuurlu insanları kendi hür irade ve arzuları ile bizzat hayırlı ve faydalı olan şeylere götüren ilahi bir kanundur.*"³⁷ Tehanevi'nin tarifi ise şöyledir: "*Din, akıl sahiplerini kendi hür iradeleriyle halde salaha, ahirette felaha götüren ilahi bir kanundur.*"³⁸³⁹

Biraz dikkat edildiği takdirde bu tariflerin hemen hemen birbirinin aynı olacak kadar yakın oldukları görülür. Bunun sebebini tevhide bağlı İslam düşüncesinde aramak gerekir.

Burada farklı iki anlayışı dile getirme bakımından Adnan Adıvar ile Muhammed Hamidullah'ın din hakkındaki görüşlerini aktarmakta fayda var. Adıvar dini şöyle tanımlıyor: "*Din eski uygarlığın üç büyük dilinden Yunancada "Opicnzeia" kelimesiyle ifade olunuyordu. Bu kelimenin asıl anlamı korku ile karışık saygıdır. Latince'de ise din "religio" kelimesiyle ifade edilirdi. Bu kelimeyi St. Augustin ve diğer eski ilahiyatçılar Latince'nin "religare" (bağlamak) mastarından getirerek insanları Allah'a ve birbirlerine bir bağla bağlamasından dolayı dine simge olduğunu kabul ederlerdi. Fakat bugün genellikle kabul edildiğine göre "religio" kelimesi "religare" mastarından değil, belki toplamak, saygıyla kendini toplamak anlamına gelen "religere" mastarından geliyor. Bu halde Latince "religio" kelimesi, birçok Batı dillerindeki "religion" kelimesiyle birlikte, Allah'a karşı saygıyla karışık bir bağlılık duygusu ifade ediyor.*

Arapçada din kelimesinin üç anlamı vardır: biri Arami ve İbrani dillerinden alınmadır ki, "yargı" demektir. Asıl Arapça'da din kelimesi "gelenek ve görenek" anlamına kullanılırdı. Sonradan Pehlevi ve eski Farsça'daki (örneğin Zendavesta'da) din anlamına olan Daena kelimesinden alınarak religion karşılığı kabul edilmiştir. Bazı türemciler bu kelimeyi borç anlamına gelen deyn kökünden getirerek dinin de Allah'a karşı bir borç anlamını ifade ettiğini söylerlerse de bu ancak bir yakıştırma"dır."⁴⁰

³⁶ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara-1988, s. 16-17.

³⁷ Seyyid Şerif Cürcani, Tarifât, Amire Matbaası, İstanbul-1265, s. 43

³⁸ Abdüsselam b. İbrahim el-Lekani, Şerh-u Cevhereti't Tevhid, Mısır-1955, s. 16

³⁹ Muhammed Ali b. Ali et-Tehanevi, Kitab-ül Keşşaf-i Istıtlahati'l-Fünun, Kalküta-1862, I, 503

⁴⁰ Abdülhak Adnan Adıvar, Bilim ve Din, Evrim Matbaacılık, İstanbul-1980, s. 13; Dip Not No: 1

Muhammed Hamidullah da din kelimesiyle ilgili olarak şunları söyler: "Kur'an-ı Kerim'de hemen hemen yüz defa kullanılmış olan din kelimesinin çok sayıda manaları vardır: "İnsanın gerek bu dünyadaki ve gerekse Ahiretteki hayat düzeni" ile alakalıdır. Lügat manası itibariyle bu kelime "*teslimiyet*" anlamındadır, yani "ferdi veya kolektif tutum itibariyle ilahi iradeye tabi olmak" demektir. Bu manada İslam ve din kelimeleri eşanlamda kullanılıyor. Batı dillerinde geçen "Religion" kelimesinin İslam'da karşılığı yoktur ve ayrıca Müslümanlarda "din adamları" (ruhban sınıfı) da yoktur. İnsan ile Allah arasındaki münasebetler vasıtasız ve ferdidir. "Dini" ve "Dini olmayan işler" yerine İslam'da işlerin "dâhili" ve "harici" olarak ayrımı vardır. İşte İslam'da devlet ister ibadetle ilgili "dini" ve isterse "dini olmayan" dünyevi konularda olsun, insanın dışı akseden fiil şeklindeki "harici" işleriyle meşgul olur. İşaret edilmelidir ki, bütün fertleri gerek maddi-dünyevi, gerek manevi-ruhi bakımdan ahenkli bir şekilde eğitip inkişaf ettirmek için İslam Devleti, "dini" ve "dini olmayan" konulara eşit alaka gösterir. Fakat "insan ile Allah arasındaki deruni münasebetler" ("dâhili" işler), Devletin salahiyet sahası dışındadır: İşte "dâhili" ve "harici" mevzular arasındaki ayırma buradan gelmektedir. Niyet ve sâikler samimiyet ve vicdani kanaatler ferde bırakılır; geri kalan, yani "harici" işler, Devlete aittir: Memleketi idare ettiği gibi Müslümanlara namazlarında imamlığı da Devlet başkanı yapar."⁴¹

Bütün bu söylenenler ve tariflerden sonra şöyle bir neticeye varmak mümkündür: Din İslam âlimlerine göre ne sadece ferdi olup toplumdaki uzak bir olay, ne de yalnız kişi ile Allah arasındaki ilişkileri düzenleyen kaide ve kurallardır. Tam tersine din hem fert ve hem de toplumla ilgili bütün hareket ve davranışları tanzim ettiği gibi, fert ve toplumların yalnız Allah'a karşı olan vazifelerini değil, aynı zamanda fert ve toplumların birbirlerine olan karşı hak ve vazifelerini düzenleyen ilahi bir kurumdur. Zaten İslam âlimleri İslam dininin tanımını yaparken onun bütün fonksiyonlarını, bilindiği gibi, üç temel aksiyonda toplayarak İslam'ın iman, amel ve ahlaktan ibaret olduğunu söylemişlerdir.⁴²

Bu dersle ilgili olarak İslam'ın daha çok amel yönü söz konusudur. O sebeple toplum halinde yaşayan insanların fert olarak birbirlerine karşı olan ilişkileri (iktisadi ve hukuki) dinin içinde mütalaa edilmektedir. Buradaki dinden maksat şüphesiz dinin yani İslam'ın hukuk yönüdür. Hanefi mezhebinin kurucusu olan İmam Azam da hukuku (yani fıkıhı) böyle iman, amel ve ahlakı içine alacak şekilde geniş bir çerçevede ele alıyordu. Ona göre fıkıh (yani hukuk), kişinin hak ve vazifelerini (alacak ve borçlarını) bilmesidir. Ebu Hanife'nin bu tarifini açıklayan Molla Hüsrev, bu tanımın içersine giren konuları belirtirken Mir'at adlı eserinde şunları söylemektedir: "Burada kişinin bilmesi gerekli olan hak ve vazifeler, ilm-i kelimadan verilen itikadî yönden olan hak ve vazifeler, ilm-i ahlak ve tasavvuf adı verilen ahlaki-vicdani yönden olan hak ve vazifeler ve fıkıh terimi ile ifade edilen de ameli yönden olan hak ve vazifelerdir."⁴³

Konu ile ilgili olarak Şükrü Baban da İktisat Dersleri adlı kitabında şunları söylemektedir: "Toplu bir halde yaşayan insanların, birlikte rahat yaşayabilmeleri için mevcut kaide ve hükümlerin hepsi *hukuk* mefhumuna dâhil sayılabilir. Cemiyet halinde yaşayan fertler, birbirleriyle pek çok ve çeşitli münasebetlerde bulunabilirler. Bu münasebetler, dini, ahlaki, siyasi, iktisadi, hukuki, ilh... olabilir. Binaenaleyh bu münasebetler neticesi ilahiyat, ahlak, hukuk ve iktisat gibi ilimler doğabilir."⁴⁴

41-Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, İrfan Yayıncılık, İstanbul-1991,11, 885.

42-Bkz. Ahmet Hamdi Akseki, İslam Dini, Başnur Matbaası, Ankara-1972, s. 22.

43 Molla Hüsrev, Mir'atü'l-Usul, Amire Matbaası, İstanbul-1307, s. 10.

44 Şükrü Baban, İktisat Dersleri, Kenan Basımevi, İstanbul-1942, s. 5, 7.

Dinin amacı insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. Bir fert, dini, ilmi, içtimai, iktisadi ve ailevi yönden yalnız başına değil, başkalarıyla birlikte olduğu zaman ihtiyaçları yerine gelmiş ve tatmin edilmiş olur. İnsan hayatının bütün cepheleri birbiriyle irtibatlı olduğu gibi, bir ferdin hayatı da diğer bütün fertlerin hayatı ile ilgilidir. O halde burada önemli olan şey, bütün hareket ve davranışlarında herkesin üzerine düşen görevi yerine getirmesi olmaktadır. Onun için insan ilimde doğruyu, ahlakta iyi ve güzeli, hukukta adaleti, iktisatta ise faydayı sağlayacak bir ortamı bulmak için çalışıyorsa mutluluğun yolunu bulmaya çalışıyor demektir.

Burada yine çok önemli bir noktaya işaret edip dile getirmekte yarar vardır: Hayatın bir bütün olduğunu baştan kabul etmek zorundayız ve eşyanın tabiatında çokluk görüntüsünün ötesinde bir birlik olduğunu ve tevhid bulunduğunu bilmek mecburiyetindeyiz. İşte bu değişmez temel kuraldan ötürü din ve ahlak bakımından doğru, iyi ve güzel olmayan bir şeyin iktisat bakımından faydalı olması mümkün değildir. Fakat iktisatçıların anlayışı buna paralel olmayıp tam ters istikamettedir. Onlara göre *ihtiyacı karşılayan her şey faydalıdır*. Kapitalist iktisat zihniyeti açısından bu genel bir prensiptir. Bu esasa göre bir esrarkeş açısından afyon kullanmak çok faydalı bir iştir. Çünkü afyon, onu kullananın bir ihtiyacını gidermektedir. Kapitalist iktisatçılar eserlerinde bunu açıkça söyler ve kullanılması ahlaken doğru olmayan bir şeyin, ekonomik açıdan faydalı olabileceğini iddia ederler.⁴⁵ Hâlbuki bu anlayış doğru değil, yanlış bir varsayımdan ibarettir. Çünkü esrarkeşin ihtiyacı normal ve tabii bir ihtiyaç değildir. Ayrıca böyle kimseler kendilerinin muhtaç olduğu malları üretmedikleri için toplumun sırtına yük olmak durumundadırlar. Bundan başka kullandıkları esrarları tıp alanında ilaç olarak daha zaruri yerlere harcama durumu da vardır. Yani nereden bakarsanız bakınız; sağlık açısından, ekonomik açıdan ve emek kaybı bakımından, bir esrarkeşin afyon kullanmasının faydalı olmayıp bilakis zararlı olduğu görülür. Peki, iktisatçılar, bunun niçin faydalı olduğunu söylüyorlar ve zararlı taraflarını görmek istemiyorlar. Çünkü kapitalist iktisatçıların insana bakışı çok farklıdır. Onlar insanı sadece ekonomik yönüyle ele alıp dini, ahlaki ve hukuki yönlerini terk ederek, incelemektedirler. Hâlbuki insanı her türlü ihtiyaçlarıyla birlikte bir bütün olarak kabul edip sistemi ona göre kurma zarureti vardır. Kapitalistler ise ekonomiyi insanın diğer sağlık ve sosyal taraflarından ayrı, ilişkisiz ve irtibatsız olarak düşünüyorlar. Oysa işin gerçek yönü böyle değildir. Tüm yönleriyle hayat bir bütündür. Ferdin bünyesi ile toplumun bünyesi birbirine benzer. İnsanın midesi ağrırsa solunum sistemi etkilenir. Toplum sağlığı bozulsa ekonomi etkilenir; ekonomik buhranlar siyasi krizlere sebep olur. İşte bu yüzden İslam, hayatı bir bütün olarak kabul ettiğinden ekonominin diğer alanlarla olan irtibatını da kabul eder. İslam'da toplum düzeni, dini, ilmi, içtimai (idari siyasi), iktisadi ve ailevi (seksüel) alanlardan meydana gelir. O yüzden bu alanlar arasında bir sürtüşme veya çatışma meydana gelmek değil, tam tersine büyük bir uyum ve ahenk bulunması gerekir. Bu suretle ekonominin toplumu meydana getiren parçalardan biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Şu halde sistem, kendisini meydana getiren bütün parçalarıyla birlikte ahenkli ve barışık bir şekilde çalışacaktır. Çünkü ekonomik hareket ve davranışlar insan hayatının bütünlüğü kavramı içersinde çalışıp işlevlerini yerine getirirler.⁴⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek insanı ve gerekse maddeyi konu edinen ilimler, İslam'ın tevhid ilkesine bağlı kalınarak, bir arada mütalâa edilirse o zaman ilimler arasında çelişki olmaz, terslik meydana gelmez; aksine anlaşma meydana gelir ve

⁴⁵ Bkz. Şükrü Baban, a.g.e., s. 5

⁴⁶ Bkz. Şükrü Baban, a.g.e., s. 7.

barış olur. Artık ahlak ekonomiye, ekonomi de ahlaka zıt düşmez. Bunun için sosyal ilimler söz konusu edilirken din asla devre dışı bırakılmamalıdır. Bilhassa ekonomi ilmi, dinin eşyayı kavrayıp kuşatan yönüyle tündengelim olarak ortaya koyduğu genel esaslardan her zaman faydalanmasını bilmelidir.

Netice olarak fert ve toplumu birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi insan hayatında onun düşünce ve davranışlarına etki eden sosyal bilimleri, din, bilim ve ekonomiyi de birbirinden ayrı saymak, müstakil ve irtibatsız kabul etmek doğru değildir. Bu sebeple biz bu çalışmamızda İslam dininin ekonomi için tayin ettiği bazı nirengi noktalarını, emir, yasak ve tavsiyelerini açıklamaya çalışacağız.

h) Kuran'ın Ekonomik Öğretisi

Ekonominin bölümlerine girmeden önce çağımızda İslam düşüncesine damgasını vurmuş olan Ebu'l-A'la el- Mevdu'di'nin M. M. Şerifin editörlüğünü yaptığı "İslam Düşüncesi Tarihi" adlı esere yazmış olduğu "Kuran'ın Ekonomik ve Siyasi Öğretisi" başlıklı makalesinin ekonomik kısmını, İslam Ekonomisinin genel karakterini anlama bakımından, buraya almak istiyoruz. Kuran'ın ekonomik öğretisi hakkında Mevdu'di şunları söylemektedir:

1- Kuran'da tekrar tekrar vurgulanan ilk ekonomik prensip, bütün üretim araçlarının ve insan hayatının idamesini sağlayan kaynakların Allah tarafından yaratıldığıdır. İnsanların istifade etmesi için bütün her şeyi buldukları şekilde, tabiat kanunlarına uyacak bir biçimde yaratan O'dur. İnsanların onlardan faydalanmasını mümkün kılan, bütün bunları insanın istifadesine sunan O'dur.⁴⁷

2- Yukarıda belirtilen bu temel prensip üzerine, bir şeyin bu kaynakları kendi idaresi doğrultusunda elde etme ve kullanma, haram ile helal arasında keyfince sınır çizmeye hakkı olmadığı prensibi getirilmektedir. Helal ile haram arasındaki sınırı çizecek olan Allah'tan başka bir irade değildir. Kuran eski Arap kabilelerinden olan Medyenlilerin, *hiçbir sınırlama kabul etmeksizin* mallarını istedikleri gibi sarf etme hakkına sahip olduklarını iddia ettikleri için azaba mahkûm edildiğini belirtir.⁴⁸

Kuran, insanların kendi ölçülerine göre bir şeye haramdır veya helaldir demelerini yalancılıkla aynı şey saymaktadır.⁴⁹ Helali ve haramı tayin hakkı Allah ve (Allah'ın vekili olarak) Peygamberine aittir.⁵⁰

3- Allah'ın emirleri doğrultusunda, O'nun çizdiği sınırlar içinde olmak üzere, Kuran, birçok ayette özel mülkiyete sahip olma hakkı tanımıştır.⁵¹

Kuran'da sunulan ekonomik program, tamamıyla, her alanda özel mülkiyet fikrine dayanmaktadır. Üretim maddeleri ile tüketim maddeleri arasında ayırım yapıldığını ve yalnızca ikincisinin özel mülkiyete konu olabileceği, birincisinin ise millileştirilmesinin gerekliliğini belirten her hangi bir ifade yoktur. Ne de özel mülkiyetin geçici karakterde olduğu, bunun üretim araçlarının kolektifleştirildiği kalıcı bir düzenle yer değiştirmesinin istendiği yolunda bir ima da yoktur. Kuran'ın asıl amacının bu olduğunu kabul edebilmemiz için, bu hususun açıkça, hiçbir şüpheye mahal vermeden belirtilmesi, gelecekteki kalıcı düzene uygun düşen emirler verilmesi gerekiyordu. Sadece

⁴⁷ Bakara 2/29; A'raf 7/10; Ra'd 13/3; İbrahim 14/32-34; Vakıa 56/63-64; Müлк 67/15.

⁴⁸ Hud 11/87

⁴⁹-Nahl 16/116. "Bu ayet, insanların kendi görüş arzularına göre bir şeyin helalliğine veya haramlığına karar vermesinin kesinlikle yasak olduğunu belirtmektedir." (Beyzavi, Envar el-Tenzil, III, 193). "Bu ayetten murad şudur: Askari şöyle açıklamaktadır; Allah ve Peygamberinden herhangi bir bilgi almadan bir şeye helaldir veya haramdır demeyin, aksi halde Allah'a yalan isnad edenlerden olursunuz.. Bu hüküm, Allah'ın emirlerine yalan karışmasını önler." (Alusi, Ruh el- Maani, XIV, 226, İdarat el-Taba'at el-Müniriyya, Mısır, 1345/1926).

⁵⁰ A'raf 7/157.

⁵¹ Bakara 2/261, 275, 282, 283; Nisa 4/2, 4, 7, 20, 24, 29; Maide 5/38; En'am 6/141; Tevbe 9/103; Nur24/27; Yasin 36; Zariyat 51; Saff 61/11.

"Dünya Allah'a aittir"⁵² ifadesi, arazinin özel mülkiyetinin yasaklanması, millileştirilmesinin uygun görülmesi sonucunu çıkarmaya yeterli değildir. Birçok yerde "Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a aittir"⁵³ ifadesi yer almış, fakat hiç kimse bu ayetten yerde ve gökte olan şeylerin bireylere ait olamayacağı, Devletin mülkiyetinde olması gerektiği sonucunu çıkarmamıştır. Bir şeyin Allah'a ait olması onun insana ait olamayacağını gösterir, ama bu durum aynı şekilde o şeyin devlete de ait olmasına engel teşkil eder.

Fussilet Suresi'nin 10. ayetinden Kuran'ın, insanlar arasında yeryüzünde eşit geçimlikler dağıtılmasını istediği çıkarımını yapmak ve bu durum ancak kolektifleştirmekle mümkün olabileceği için Kuran'ın bu sistemi tasvip ettiği sonucunu çıkarmak da eşit derecede hatalıdır. Ayet bu amaca hizmet etmek için şu şekilde yanlış yorumlanıyor: "Allah, onları arayanları eşit kılarak, gıdalarını yeryüzüne mütenasip bir şekilde, dört güne yaymıştır."⁵⁴ Fakat bu yanlış yorum bile bu amaca hizmet edememektedir. "Onu arayanları eşit kılarak" ifadesini yalnızca insanoğluna atfetmek yanlış olacaktır. Bütün hayvan türleri de "onları arayanlar" arasına girmektedir ve onların da rızıklarının Allah tarafından yeryüzüne yayıldığına şüphe yoktur. Bu ayet şayet bütün arayanlara eşit pay olduğunu gösteriyorsa eşit paylaşımın sadece insan türüne mensup olanlara hasredilmesi adaletsizlik olacaktır.

Yine, benzer şekilde, fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasını vurgulayan ayetlerden kolektifleştirme teorisini çıkarmak da zorlama bir yorumdur. Fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasının gerekliliğini vurgulayan yerlerde bu ihtiyacın karşılanmasının tek yolu olarak toplumda zenginlerin, hali vakti iyi olanların mallarını Allah rızası için fakir akrabalarına, öksüzlere ve ihtiyaç sahiplerine sarf etmeleri belirtilmiştir: Bunun yanında Devlet aynı amaçlara hizmet etmek için malların belirli bir kısmını toplar. Kuran'da bu amacın yerine getirilmesi için başka bir yöntemin önerildiğini ima eden herhangi bir ifade yoktur.

Kuşkusuz, Kuran'da gerektiğinde belli şeylerin bireyin kontrolünden kolektif kontrole geçmesini engelleyen bir hüküm de yoktur; fakat özel mülkiyeti reddedip kolektivizmi bir ekonomik sistem olarak benimsemek insanın ekonomik problemlerine Kuran'î bir yaklaşım değildir.

4- Diğer bakımlardan olduğu gibi geçimlikler konusunda da insanların eşit konumda bulunmaması, Kuran'da Allah'ın bir takdiri olarak belirtilmektedir. Çeşitli sosyal sistemlerin ortaya çıkardığı korkunç eşitsizliklerin haricinde bir takım doğal farklar Allah'ın hikmeti sonucu olan farklar olarak tasvir edilmektedir. Bu eşitsizliklerin kaldırılıp, ölüm anındaki eşitlik gibi bir eşitlikle yer değiştirilmesi fikri Allah'ın Kitabına ters, ona yabancı bir fikirdir.⁵⁵

Kuran insanlara, birbirlerinden üstün kıldıkları şeyleri dolayısıyla haset etmemelerini tavsiye ediyor ve kadınlara da kazandıklarından bir pay, erkeklere de kazandıklarından bir pay vardır diyerek, Allah'tan bol nimet istememizi tavsiye ediyor.⁵⁶

Nahl Suresi'nin 71., Rum Suresi'nin 28. ayetinden Kuran'ın insanlar arasında ekonomik eşitliğin önerildiği çıkarımı yapılmaya çalışılıyor. Fakat bu ayetler eşitsizliği

⁵² A'raf 7/128.

⁵³ Bakara 2/284.

⁵⁴ Kur'an'da şu şekilde geçmektedir: *Fi erbaati eyyamin seva el-lissailin.*

Zemaşeri, Beyzavi, Razi, Alusi ve diğer büyük müfessirler *seva*'yı eyyamin ile beraber değerlendirip "Dört bütün gün içinde" şeklinde yorumlamışlardır. Hiçbir tanınmış müfessir *seva*'yı sailin kelimesiyle birlikte mütalaa etmemiştir." Bu şekilde birlikte mütalaa edilse bile "arayan herkese ihsan etmiştir." anlamında olacaktır. "Arayan herkes için eşit ölçüde verir" anlamını yine kazanamayacaktır.

⁵⁵ En'am 6/165; İsrâ 17/21, 30; Şûra 42/12; Zuhruf 43/32.

⁵⁶ Nisa 4/32.

yerlemek ve insanlar arasında tam bir eşitlik düzeninin getirilmesini teşvik için değil, insanlar arasındaki bu eşitsizliğe parmak basarak Allah'ın yaratıklarından bir kısmının Allah'a ortak koşmasını örneklerle kötölemek içindir. Bu ayetler, insanların, Allah'ın verdiği nimetleri esirleriyle eşit olarak paylaşmaya yanaşmayacaklarını söyleyerek, Allah'ın gücünü kullarıyla ve mahlûkatından bir kısmıyla paylaşacağını insanları düşündüren şeyin ne olduğunu soruyor.⁵⁷

5- Kuran tekrar tekrar Allah'ın, faydalanmaları için insanlara bol bol ihsanlarda bulunduğunu vurgulamaktadır. Fakat bu, insanların hiçbir şey yapmadan her şeyden elini eteğini çekip yaşamaları için söylenmemiştir. Aksine insanların meşru ile gayri meşru, temiz ile temiz olmayan arasında ayırım yapmaları gerektiği, yalnızca temiz ve meşru olanların kullanılması, yalnızca onlardan istifade edilmesi ve itidalin daima muhafaza edilmesi gerektiği belirtiliyor.⁵⁸

6- Bu amaca ulaşılması için, Kuran, mal-mülkün yalnızca meşru yollarla elde edilmesi gerektiğini ve gayri meşru yol ve yöntemlerin asla kabul edilmeyeceğini belirtiyor: "Ey inananlar! Mallarınızı aranızda haksızlıkla değil, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle yiyin."⁵⁹

Bu 'haksız yollar' Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından detaylı olarak anlatılmış, büyük İslam fıkıhçıları da bunu fıkıh kitaplarında açıklamaya çalışmışlardır. Bu 'haksız yollardan bazıları Kuran'da şöyle belirtilmiştir:

a) "Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin; bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu hâkimlere yaklaşmak için kullanmayın."⁶⁰

b) "Şayet birbirinize güvenerseniz, güvenilen kimse borcunu ödesin, Rabbi olan Allah'tan sakınsın."⁶¹

c) "Halkın malını kim haksız şekilde dağıtırsa Kıyamet günü o haksız dağıttığıyla gelir; orada haksızlık yapılmaksızın herkese kazanmış olduğu ödenir."⁶²

d) "Erkek olsun, kadın olsun hırsızın yaptığından ötürü elini kesin."⁶³

e) "Yetimlerin mallarını haksızca yiyenler, karınlarına ancak ateş sokmuş olurlar, zaten onlar çılgın bir ateşe atılacaklardır."⁶⁴

f) "İnsanlardan, kendileri bir şeyi ölçerek aldıkları zaman tam alan, ama onlara bir şeyi ölçüp tartarak verdikleri zaman eksik tartan kimselerin vay haline!"⁶⁵

g) "Müminler arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu edenlere dünya ve ahirette can yakıcı bir azap vardır."⁶⁶

⁵⁷ Bu durum Nahl Suresi'nin 71 ila 76. ayetleri, Rum Suresi'nin 20 ila 25. ayetleri okunduğunda açıkça görülecektir. İki surede de mesele Allah'ın birliğini ve müşrikliğin (politeizmin) reddedildiğini göstermektedir.

⁵⁸ Bakara 2/29, 168; Maide 5/88; A'raf 7/31, 32; Hadid 57/27.

⁵⁹ Nisa 4/29. Ticaretle kastedilen mal ve hizmet mübadelesidir. (el-Cessas,

⁶⁰ Bakara 2/ 188. Hâkimlerin yakınlığını kazanmayı sağlamak için hakimlere rüşvet teklifi ve mahkemenin başkalarının malları üzerinde hak sahibi olduğu iddiasını desteklemek için mahkeme üyeleri tarafında olmayı kapsar. (Alusi, a.g.e. II, 60)

⁶¹ Bakara 2/283.

⁶² Al-i İmran 3/161.

⁶³ Maide 5/41.

⁶⁴ Nisa 4/10.

⁶⁵ Mutaffifin 83/1-3.

⁶⁶ Nur 24/19.

h) "Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için, iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."⁶⁷ "Sakın zinaya yaklaşmayın, doğrusu bu çirkin ve utanç verici bir şeydir."⁶⁸ "Zina eden kadın ve erkeklerin her birine yüz değnek vurun."⁶⁹

i) "Ey inananlar! İçki, kumar ve fal okları şüphesiz Şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçının ki, saadete eresiniz."⁷⁰

j) "Allah alış-verişi helal, faizi haram kıldı."⁷¹ "Ey inananlar! Allah'tan sakının (gerçekten) inanmışsanız faizden artakalan hesaptan vazgeçin. Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve peygamberine açılmış bir savaş olduğunu bilin. Eğer tövbe ederseniz sermayeniz sizindir. Böylece haksızlık etmemiş, haksızlığa da uğramamış olursunuz. Borçlu darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin. Bilmiş olursunuz ki, borcu, başışlamanız sizin için daha hayırlıdır."⁷²

Mal elde etmede Kuran'ın haram kıldığı yollar şunlardır: 1- Başkasının malını onun rızası olmaksızın veya belli bir ödeme yapmaksızın almak. Rıza alındığı ve belli bir ödeme yapıldığı halde rızanın zorla veya hile ile alındığı durum da harama dâhildir. 2- Rüşvet. 3- Gasp. 4- Sahtekârlıkla elde etme; malın kamu malı veya özel mal olması arasında bir fark yoktur. 5- Hırsızlık. 6- Yetimlerin mallarını zimmete geçirme. 7- Eksik tartma. 8- Fuhşun yaygınlaşmasına sebep olacak muameleler. 9- Fuhuş ve onun kazancı. 10- İçki yapımı, satımı ve taşınması. 11- Kumar, malın bir kimseden diğerine geçmesinde sadece şansın etkisi olduğu tüm muameleler bu yasağın kapsamına girmektedir. 12- Put yapımı, alım-satımı, putların bulunduğu, onların ibadet edildiği yerlerde istihdam olunmak. 13- Kâhinlik, falcılık, astroloji vs. gibi işlerden edinilen kazanç. 14- Tefecilik.

7- Malın elde edilmesinde bu yolları yasakladıktan sonra Kuran, cimrilik ve açgözlülükle mal yığmayı da lanetlemiştir.⁷³

İnsan mal sevgisine, zenginlik ve servetin belli bir zümreye tahsis edilmesine karşı uyarılıyor, bunların insanın son tahlilde ziyan edenlerden olmasına neden olabileceği belirtiliyor.⁷⁴

8- Diğer taraftan da aynı sert üslupla kişilerin mallarını çarçur etmeleri, lüks için harcamaları, israf etmeleri yasaklanmıştır.⁷⁵

9- Kuran'a göre insanın yapması gereken, malını kendi ve ailesinin ihtiyaçları için itidali muhafaza ederek harcamasıdır. Kendisinin ve kendisine muhtaç olanların malları üzerinde hakları olduğu için herhangi bir kısıtlama yapmaksızın malların onlara

67- Nur 24/33. Bu ayetin amacı fuhşun yasaklanmasına yöneliktir. Cariyelerden bahsedilmesi eskiden Arabistan'da fuhşun özellikle cariyeler tarafından icra edilmesi dolayısıyladır. İnsanlar cariyelerini genelevlere yerleştirir ve gelir elde ederlerdi. (İbn Cerir, Cami' el-Beyan fi Tefsir el-Kur'an, XVIII, 55-58, 103-104, Matbaat el-Amiryah, Mısır- 1328-1910; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an el-Azim, III, 89-288, Matbaat Mustafa Muhammed, Mısır-1947; ibn Abd el Berr, el-Istiab, II, 762, Daire el-Maarif, Haydarabad-1337-1918.

68 İsra 17/32.

69- Nur 24/2. Zinanın suç olarak kabul edilmesinin yanında zina ile elde edilen gelirin de yasak olduğu belirtilmiştir. Hazreti Peygamber (s.a.v.) bu kazancı kazançların en iğrençisi olarak nitelemiştir. (Buhari, 34. Kitap, 113. Böl.; 37. Kitap, 20. Böl.; 68. Kitap, 50. Böl.; 76. Kitap, 46. Böl.; 77. Kitap, 96. Böl.; Müslim, 22. Kitap; Tirmizi 9. Kitap, 37. Böl.; 12. Kitap, 46. Böl.; 26. Kitap, 23. Böl.; Ebu Davud, 22. Kitap, 39, 63. Böl.; Nesei, 42. Kitap, 5. Böl.; 44. Kitap, 90. Böl.; İbn Mace, 12. Kitap, 9. Böl.).

70- Maide 57/93. Kur'an'da haram kılınanların ticaretini yapmak, onları imal etmek de haramdır. Haram olan bir şeyden kar elde etmek de kesin olarak haramdır. (el-Cessas, a.g.e., II, 212).

71 Bakara 2/275. Bu ayeti ticaret ile elde edilen kazancın, yani yatırım yaptığı miktarın üzerinde kazanç temin etmeyi veya herkesin kendi payını alacağı ortaklık şeklindeki bir ticaretten elde edilen kazancı çok açık bir biçimde helal kılmış, borç verenin, borçluya verdiği borçtan daha fazlasını yüklemesini ise haram kılmış, bu şekilde elde edilen kazancı ticaretle elde edilen kazanç gibi değerlendirmemiştir.

72- Bakara 2/278-280. Buradaki ifadede bu emrin bir borç işiyle alakalı olduğunu, bu borç ilişkisinde borç verenin borç verdiği miktarın üzerinde istediği her miktarın riba (ıfraz faiz, fahiş) olacağını anlıyoruz. Kişiye yüklenen faiz oranının düşüklüğü veya yüksekliği bir şey fark ettirmez. Bu borcun hangi amaçla verildiği de önemli değildir.

73 Al-i İmran 3/180; Tevbe 9/34; Muhammed 47/38; Hadid 57/24; Teğabün 64/16; Hakka 69/34; Mearic 70/21; Müddessir 74/45; Fecr 89/15-20; Leyi 92/11; Hümeze 104/3; Maun 107./1.2.3.7.

74- Kasas 28/58; Sebe 34/ 34.35; Tekasür 102/1-3.

75 En'am 6/141; A'raf 7/31; İsra 17/26.

verilmesi gerekliliğine rağmen yerine getirilmesi gereken bazı yükümlülükler dolayısıyla kişinin kendisi ve ailesi için bütün malını heba etmesine izin verilmez.⁷⁶

10- Kişi ihtiyaçlarını, itidali muhafaza ederek, karşıladıktan sonra, helal yollarla kazandığı paranın geri kalan kısmını şu şekilde sarf edebilir:

"Sana ne kadar sarf etmeleri gerektiğini (bağış olarak) sorarlar: De ki: ihtiyaçlarınızdan arta kalanını."⁷⁷

"Yüzlerinizi Batıya ve Doğuya çevirmeniz iyi olmak değildir. İyi olmak insanın Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitaba, Peygamberlere inanması, Allah'ın sevgisiyle mallarını yakınlarına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, dilenciye ve kölelerin azad edilmesi için vermesidir."⁷⁸

"Sevdiğiniz şeylerden sarf etmedikçe iyiliğe erişmezsiniz. Her ne sarf ederseniz Allah onu en iyi bilendir."⁷⁹

"Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya ve elinizin altındaki kölelere iyilik edin. Allah, kendini beğenip övünenleri sevmez."⁸⁰

"Sadaka, Allah yolunda olmalarından dolayı yeryüzünde dolaşıp, hayatını kazanamayacak kişiler içindir.⁸¹ Cahiller bu kişileri gururlarından dolayı zengin sanırlar. Sen onları yüzlerinden tanırsın, onlar yüzüzlük edip insanlardan bir şey dilenmezler. Onlara sarf ettiğiniz her şeyi Allah şüphesiz bilir."⁸²

"Onlar (muttakiler) yiyeceği Allah rızası için yoksula, yetime ve esire yedirirler ve 'Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz' derler."⁸³

"Onlar (cehennem ateşinden azade olacaklar) mallarının bir kısmından yoksula ve dilenciye belirli bir hak ayırırlar."⁸⁴

Kuran sadece iyiliğin özünde bu tür harcamaların olduğunu söylemekle kalmaz, toplumda bu tür harcamaların olmadığı durumda bozulmaların, çürümelerin olacağını da haber verir:

"Allah yolunda sarf edin, kendiniz kendi elinizle tehlikeye atmayın."⁸⁵

11- Mal-mülkün Allah yolunda gönüllü harcanması yanında Kuran bazı günah ve ihmalin kefareti için mal varlığının harcanmasını da emreder. Örneğin birisi yemin edip yemininden dönerse "Bunun kefareti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on yoksulu doyurmak yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir; (bütün bunları yapacak materyale) sahip olmazsa üç gün oruç tutmasıdır."⁸⁶

⁷⁶ İsra 17/29; Furkan 25/67; Kasas 28/77.

⁷⁷ Bakara 2/219.

⁷⁸ Bakara 2/177.

⁷⁹ Al-i İmran 3/92.

⁸⁰ Nisa 4/36.

⁸¹ Peygamber döneminde Arabistan'ın dört köşesinden dört yüz gönüllü gelip Medine'ye yerleşmişti. Kendilerini İslami ilimleri öğrenmeye adanmış, Peygamber onları ne zaman ve nereye gönderirse gitmeye hazır olan, her savaşa ve sefere katılmaya talip kişilerdi. Bütün zamanlarını bu hizmetlere adadıkları için hayatlarını kazanmak için çok az zamanlan kalıyordu. (Zemahşeri, el-Keşşaf, I, 126, el-Matbaat el-Behiyye, Mısır- 1343/1924). Aynı şekilde bu ayet bütün vaktini ilmi çalışmalara, İslam'ın yayılmasına yahut bir takım toplumsal görevlere ayırıp kendi işine zaman ayıramayacak kişileri de kapsar.

⁸² Bakara 2/273.

⁸³ İnsan 76/8-9.

⁸⁴ Mearic 70/25.

⁸⁵ Bakara 2/195.

⁸⁶ Maide 5/89.

Yine benzer şekilde, karılarını zihar yoluyla, annelerine ve kız kardeşlerine benzeterek kendilerine haram saymak, boşamak isteyip⁸⁷ sonra tekrar birlikte olmak isteyenlerin kefarete olarak şunları yapması emredilmiştir; "Ailesiyle temasa geçmeden bir köle azad etmesi, bunu yapacak kudreti yoksa birbiri peşi sıra altmış gün oruç tutması, bunu da yapacak durumda değilse altmış yoksulu doyurması gerekir."⁸⁸

Aynı tür kefaretlere haccın ifasını⁸⁹ ve Ramazan ayında oruç tutmayı aksatan⁹⁰ durumlarda bu aksaklıkları telafi için de emredilmiştir.

12- Aslında bütün bu harcamalar eğer gösteriş ve bencillikten uzak olarak yapılırsa Allah yolunda yapılmış harcamalar olarak değerlendirilir; hiç kimse böyle bir harcamada bulunmak için zorlanamaz. Ayrıca kişilerin ellerinde bulunan malların kötülerini sadaka olarak vermeye teşebbüs etmemeleri gerektiği de belirtiliyor. Elleri altındaki köle ve cariyelere seçme hakkı vermeleri ve zihinlerini Allah sevgisinden başka bir şeyle meşgul etmemeleri gerektiği belirtiliyor.⁹¹

13- Kuran'ın "Allah yolunda malların sarf edilmesi" "sadaka" veya "zekât" gibi çok çeşit ifadelerle andığı bu mal- mülkün sarf edilmesi yalnız iyi bir hareket değil, İslam'ın beş şartından (1- İman, 2- Namaz, 3-Zekât, 4- Oruç, 5- Hac) biridir. Kuran'da zekât, namaz (*salât*) kelimesiyle birlikte otuz sekiz kez geçmekte, İslam'ın özü olarak tarif edilmekte, yerine getirilmediği halde insan için hiçbir kurtuluşun olmayacağı belirtilmektedir.⁹² Kuran, zekâtın bütün Peygamberlerin üzerinde olduğu Tevhit dininin temellerinden biri olduğunu söyler.⁹³

Bu yüzden zekât son Peygamberin şeriatının (İslam) temellerinden biridir. İslam'ın kelime-i şahadet getirme ve namaz kılma gibi rükünlerini yerine getiren kişiler için zekât da o rükünlerle aynı öneme sahiptir.⁹⁴

Zekât, yalnız topluma yönelik faydalar doğurmaz, veren kişiyi manevi bakımdan yükseltir ve ahlaki gelişmesini sağlar. Zekât, kişinin kendi arınması, kurtulması içindir. Yine zekât sadece vergi olarak değerlendirilemez, o aynı zamanda namaz gibi bir ibadettir. Kuran'ın, insanın yükselişini temin için çizdiği programın önemli bir parçasıdır.⁹⁵

14- Kuran insanların merhamet, şefkat duygularını harekete geçirmekle yetinmemiştir. İslam devletinin başı olarak Peygamberimize (s.a.v) belli oranda zorunlu bir vergi koymayı ve bunların dağıtılmasını emretmiştir.

"Onların mallarının bir kısmını sadaka olarak al!"⁹⁶

"Sadaka" kelimesi gönüllü olarak sadaka vermelerinden farklı, Peygamber'in belirlediği, onların ödemek zorunda olduğu belirli bir miktara delalet eder. Peygamber bu emir doğrultusunda farklı varidatlara uygulanacak en yüksek sınırları tespit etmiştir.

⁸⁷ "Sen bana annemin sırtı gibisin" diyerek hanımını boşamak eski bir Arap adeti idi. Bu ifade 'zihar' diye adlandırılıyordu. Zihar ile karısını boşamak erkeğin evlilik görevlerini yerine getirmemesini mümkün kılıyor, ama karısının ikinci bir evlilik yapmasına da mani oluyordu. Kadınlar açısından adaletsiz olan bu müşrik adeti böylece kaldırılmış oluyordu. (Mücadele 58/2).

⁸⁸ Mücadele 58/4.

⁸⁹ Bakara 2/196; Maide 5/95.

⁹⁰ Bakara 2/184.

⁹¹ Bakara 2/262-263, 268, 271; Maide 5/38; Nur 24/33.

⁹² Bakara 2.3.43.83.110.177.277; Nisa 4.77.162; Maide 5/12, 55; Enfal 8/3; Tevbe 9/5,11,18,71; Ra'd 13/22; İbrahim 14/31; Meryem 19/31,55; Enbiya 21/73; Hacc 22/35-51,78; Müminun 23/2; Nur 25/37,56; Nemi 27/3; Lokman 31/4; Ahzab 33/33; Fatır 35/29; Şura 42/38; Mücadele 58/13; Mearic 70/23; Müzzemmil 73/20; Müddessir 74/43; Beyyine 93/5; Maun 107/4-7.

⁹³ Bakara 2/83; Meryem 19/21, 30, 55; Enbiya 21/73; Beyyine 93/5.

⁹⁴ Bakara 2/2, 3; Maide 5/55; Enfal 8/2, 3, 4; Tevbe 9/11; Hacc 22/78.

⁹⁵ Al-i İmran 3/92; Tevbe 9/103; Teğabün 64/16.

⁹⁶ Tevbe 9/103.

Aşağıda sıralanan oranlar bu sınırların üzerinde varlık sahibi olanlar için belirlenmiştir.⁹⁷

- 1- Altın, gümüş ve paraya,⁹⁸ yıllık % 2,5,
- 2- Sulama gerekmeyen araziden elde edilen ürüne yıllık % 10,
- 3- Suni sulama yapılan araziden elde edilen ürüne yıllık % 5,
- 4- Ticaret veya besi için elde tutulan küçük ve büyük baş hayvanlar -koyun, keçi, inek, deve vs.- için oranlar birbirinden farklıdır.
- 5- Özel mülkiyete ait maden ocakları yıllık % 20.

Hız. Peygamber bu zekât oranlarını Müslümanların üzerine beş vakit namaz yükümlülüğü gibi bir vecibe şeklinde yüklemiştir. İkisi arasında vecibe olması bakımından bir fark yoktur. Kuran'a göre İslam devletinin en temel amaçlarından biri namazın kılınmasının temini ile zekâtın toplanıp dağıtılmasıdır.⁹⁹

Zekâtın toplanması ve dağıtımının İslam devletinin görevi olması kişileri bunu kendi başlarına yapmaları gibi bir görevden alıkoymaz. Nasıl ki, İslam devleti namaz kılınmasını temin görevini ihmal ettiği veya bu görevini yerine getirmediği zaman bu, kişilerin namaz kılma görevini ortadan kaldırmıyorsa, zekât toplama ve dağıtma görevini yerine getirmediği zaman da bu görev kişilerin üzerinden kalkmaz.

15- Zekât adı ile anılan gelir kaleminden başka Kuran bir şeye daha, ganimet mallarından bir kısmına işaret ediyor.

Kitap'ta vazedilen hükme göre savaşta çarpışan gaziler zaferin sonucunda ellerine geçen malların hepsini ganimet olarak alamazlar, ellerine geçen her şeyi kumandanlarının önüne getirirler, o da ganimetin beşte dördünü savaşa katılan savaşçılara, beşte birini de şu amaçların tahakkuku için Devlete bırakır:

"Ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır."¹⁰⁰

16- Kuran'a göre, bu iki kaynaktan elde edilen gelir devletin asayişini sağlama ve belirli hizmetleri yapmak için gereken devlet hazinesinin gelir kalemlerinden bir kısmını oluşturmaz. Bu iki kalemin kullanılması şu amaçlarla sınırlanmıştır: "Zekâtlar yoksullara¹⁰¹ (*fukara*), ihtiyaç sahiplerine¹⁰² (*mesakin*), ve o işle meşgul olan memurlara (yani onu toplayan, dağıtan, o geliri yöneten) ve kalpleri ısındırılacaklara (*müellefe-i kulub*)¹⁰³, kölelerin fidyelerinin ödenmesine,¹⁰³ ¹⁰⁴ borçlular, Allah yolunda¹⁰⁵ ve yolda kalanlar¹⁰⁶ uğruna Allah'tan bir farz olarak sarf edilir."¹⁰⁷

⁹⁷ el-Şevkani, Neylü'l-Evtar, IV, 26, 98, Mustafa el-Babi, Mısır-1347/1928.

⁹⁸ Sonraları icma ile ticari mallara da yıllık % 2,5 oranında zekat konulması kararlaştırılmıştır. (Şevkani a.g.e., IV, 117) Ticari mallara konulan bu zekattan hareketle piyasaya çok çeşitli endüstriyel mal üreten fabrikalara da zekatın uygulanabileceği çıkarılabilir.

⁹⁹ Tevbe 9/103; Hacc 22/41; Nur 24/55, 56.

¹⁰⁰ Enfal 8/41. Peygamber (s.a.v) hayatı boyunca ganimetlerin beşte birini ne kendisinin, ne de yakınlarının zekata ihtiyaçları olmadığı halde kendi ve yakınlarının ihtiyaçları için almıştır. O'nun vefatından sonra Peygamber'in yakınlarının payını kimin alacağı konusunda tartışma çıktı. Bazıları, Peygamber'e Devlet başkanı olması hasebiyle o pay verilmiştir, dolayısıyla O'nun vefatından sonra bu payın Halife'ye ve yakınlarına geçmesi gerekir, demişlerdir. Bir kısmı da Peygamber'in yakınlarına ait olması gerektiğini ifade etmişlerdir. En sonunda İslam devletinin askeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere Devlete bırakılması hususunda birleşmiştir. (el-Cessas, a.g.e., III, 75, 77).

¹⁰¹ Arauçada fukara'nın tekili fakir'dir. Fakir ihtiyaç, fukara ise ihtiyacıdan daha az kazanan, dolayısıyla yardım edilmesi gereken kişiler anlamında kullanılır. (Lisan el-Arab, V, 60,61, Beyrut-1956.)

¹⁰² Mesakin'in tekili miskin'dir. Halife Ömer, "Miskin o kimsedir ki, o ne hayatını kazanabilir, ne de kudrete sahiptir" demiştir. (el-Cessas, a.g.e., III, 151). Bu tanıma göre hayatlarını kazanamayacak çocuklar, sakatlar, artık çalışamayacak durumda olan yaşlılar, işsizler ve çalışmalarına geçici bir süre ara veren hastalar da *mesakin* grubuna dahildirler.

¹⁰³ Peygamber döneminde "kalpleri ısındırılacak" gruba üç tür insan dâhil edilmiştir. 1) İslam'ın azılı düşmanı olup müslümanlara eziyet eden kişilere müslümanlara karşı daha müsamahakâr davranmaları için, 2) Aşiretinin İslam'ı kabul etmesine engel olan kişilerin bu engellemesini kaldırmaları için, 3) Yeni İslam'a girenlerin müslümanlar arasındaki yeni çevrelerinde iktisadi güçlüklerini kendi başlarına yenebilmeleri için. (el-Cessas, a.g.e., III, 152).

17- Kişinin vefatından sonra kalan malıyla ilgili olarak Kuran, o malın kişinin ebeveynleri, çocukları ve karısı (veya kocası) arasında belli bir oranda bölüşülmesini öngörür. Ebeveynleri ve çocuklarına bırakmadığı durumda kız veya erkek kardeşleri (ister öz, ister üvey, isterse anne bir baba ayrı olsun) arasında bölüşülür. Mirasla ilgili ayrıntılı hükümler Nisa Suresinde tafsilatlı bir biçimde açıklanmıştır.¹⁰⁸ Sözü uzatmamak için burada tekrar etmeyeceğiz.

Bu konuyla ilgili temel prensip, kişinin hayatı boyunca yığmaya çalıştığı malın ölümünden sonra bu şekilde yığılı kalamayacağı, akrabaları arasında dağıtılacağıdır. Bu prensip mal sahibinin ölümünden sonra mallarının parçalanmamasını temin eden birleşik aile veya *ekberiyet* sistemi denilen, mirasın ailenin en büyüğünden (yaşayan) en büyüğüne geçtiği sistem gibi sistemlerin temelinde yatan ilkeye ters düşmektedir.

Bundan başka Kuran, evlat edinilen çocukların da varis olarak tayin edilmesini reddeder; mirasın gerçekten akraba olan kişilere geçebileceği, evlat edinmeyle mirasın geçemeyeceği şartını koyar.¹⁰⁹

Kan yoluyla akrabalığın haklarını ortaya koyduktan sonra Kuran, bu varislerin miras almaya hakkı olmayan, ama mirasın bölüşülmesi sırasında orada bulunan diğer akrabalara da cömert davranmalarını tavsiye eder. İyiliğin gereği olarak o akrabalara da ahnanlardan verilir.¹¹⁰

18- Kuran mirasla ilgili kuralları vazederken kişilerin miras olarak bırakacakları mallarla ilgili olarak ölmeden önce vasiyet yapmalarına müsaade etmektedir.¹¹¹

Vasiyetle ilgili hükümde, vasiyet eden kişinin tüm zürriyetini uygun bir şekilde gözetmesi -gençler genellikle yaşlı atalarını (dedelerini) ihmal etme eğilimindedirler-, yardıma ihtiyacı olduğu halde hukuken kendilerine miras düşmeyecek olan yakınları için vasiyet etmesi istenmiştir. Bunun yanında, ayet kişinin vasiyetini ebeveynleri ve yakınlarıyla sınırlamadığı için kişi, eğer çok fazla mal miras bırakıyorsa, bunun bir kısmını sosyal amaçlı harcamalara veya sadaka için ayrılmasını vasiyet edebilir.¹¹²

Mirasla ilgili düzenlemede mülkiyetin miras olarak intikalinde malın üçte ikisinin kanuni varisler arasında paylaşılıp geriye kalan üçte birinin vasiyet eden kişinin isteğinin yerine getirilmesi için harcanması, vasiyet eden kişinin doğru ve adil gördüğünün yerine getirilmesi, kişinin bu hakkını korumak içindir.¹¹³

104- Savaşta düşman tarafından esir alınan Müslümanlar kastedildiği gibi, savaşta Müslümanların eline savaş esiri olarak geçen, fidye ödeyip özgür olmak isteyen gayri Müslimleri de kastetmektedir; ayrıca eskiden beri hayatını esir olarak sürdüren kişiler de bunlara dahildir.

105- Allah yolunda olmak cihadi ve hacci içerir. Savaşa çıkan kişiye zekat düşmektedir. Durumu iyi bile olsa, çoğu zaman savaşa hazırlanabilmesi için mal varlığı yeterli olamayacağından savaşa hazırlanmasını temin için o kişiye zekat düşmektedir. Benzer şekilde hacca gitmeye gücü yetmeyen kişilerde zekat düşmektedir. (el-Cessas, a.g.e., III, 156, 157; el-Şevkani, a.g.e., IV, 144-146.)

106 Yolcu memleketinde zengin bir kişi olsa bile, şayet yolculuk ederken para sıkıntısı çekiyorsa ona zekat düşer. (el-Cessas, a.g.e., III, 157).

¹⁰⁷ Tevbe 9/60.

108- Nisa Suresinin 7-12. ayetleriyle 176. ayet. Peygamber'in (s.a.v.) yol gösterici uygulamasına göre, en yakının yokluğunda miras, bir yabancıyla kıyaslandığında merhumla en azından biraz yakınlığı olan kişi olarak düşünülüyor. Fakat merhumun hiçbir yakını olmadığı takdirde, miras İslam Devletinin hazinesine kalır. (eş-Şevkani, a.g.e., VI, 47, 56).

¹⁰⁹ Ahzab 33/4, 6.

¹¹⁰ Nisa 4/8, 9.

¹¹¹ Bakara 2/180.

¹¹² el-Şevkani, a.g.e., VI, 32-33. Peygamber'in uygulamalarının ışığında görülebilir ki, Kur'an'da, kişinin akrabalarını mahrum edip malını toplumsal amaçlı hizmetlere sarf edilmesi için vasiyet etmesi tavsiye edilen bir davranış değildir. *Neylü-Evtar*'da Buhari, Müslim ve diğer hadis kitaplarında Peygamberimizin şunları söylediği rivayet edilir: "Varislerinizi zengin bırakmanız onların halkın önünde el-avuç açmalarından, onları fakir bırakmanızdan daha muteberdir."

¹¹³ Bu konuyla ilgili düzenlemenin aydınlatılması için Hz. Peygamber (s.a.v.) vasiyet bırakacak kişinin üç şartla sınırlı olduğunu belirtmiştir. Öncelikle, kişi miras olarak bırakacağı malının ancak üçte biri üzerinde böyle bir hak sahibidir. İkincisi, kişi diğer varislerin rızasını almaksızın hiçbir varisin lehine sonuç doğurabilecek vasiyet yapamaz. Üçüncüsü, vasiyet hiçbir zaman varisi hakkından mahrum edemez veya kendisine düşenden daha azını vermeyi öneremez. (el-Şevkani, a.g.e., VI, 31, 35).

19- Mallarını yerinde sarf edemeyecek, onu çarçur edecek kişilere miras kaldığında malların yönetiminin onlara bırakılmasına müsaade edilemez. Bu tür malların yönetimi o kişilerin velilerine veya adli makamlara bırakılır, mallarını yönetmeyi öğrendiklerini kanıtladıkları zamana kadar kendilerine verilmez.¹¹⁴ Ayetteki dikkat çekici nokta, bu kişiler hukuken malların sahibi olsalar da, toplumun genel yararı dolayısıyla o malların tüm haklarını ellerinde bulunduramamalarıdır. Bu nedenle Kuran, o mallar için "Onların malları" deyimi yerine "sizin mallarınız" deyimini kullanmaktadır. Yine aynı nedenle, özel mülkiyete ait bile olsa, malın çarçur edilmesi kamu yararını zedeleyeceği için veliler ve adli makamların ellerine, mal sahiplerinin hakkını zedelememek kaydıyla devredilir.¹¹⁵

20- Devlete ait olan gelirin kullanılması ile ilgili olarak, Kuran bu gelirin sadece zengin sınıfların yararına kullanılmaması, diğer bütün sınıfların hepsinden daha himayeye muhtaç yoksulların yararına kullanılması gerektiğini belirtir.

"Allah'ın fethedilen memleket halklarının mallarından Peygamberine verdikleri; Allah, 'Peygamber yakınları, O'¹¹⁶(ehli beyti),¹¹⁷ yoksullar, yetimler ve yolda kalmışlar içindir; ta ki, o mallar içinizden sadece zenginler arasında dolaşan bir meta olmasın... Bu ganimet malları özellikle yurtlarından ve sahip oldukları mallarından edilmiş olan fakir muhacirlere dir."¹¹⁸

21- Vergi toplanmasıyla ilgili olarak Kuran, verginin ancak ihtiyaç duyduğu şeylerden fazlasına sahip olanlar veya ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan artı değer üzerinden olabileceği prensibini getirir.

"Sana ne sarf etmeleri gerektiğini sorarlar. De ki: 'İhtiyaçlarını gördükten sonra geriye kalanı."¹¹⁹

Yukarıda yirmi bir paragrafta anlatılmaya çalışılan Kuran'ın öngördüğü ekonomik sistemin temel prensipleri ve karakteristik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Kuran ekonomik ve ahlaki değerlerin koordinasyonunu sağlamaya çalışır. Bu ikisini birbirinden ayrı şekilde almak yerine, uyumlu bir bütün olarak ele alır. Ekonomik problemler yalnızca ekonomik görüş açısıyla kavranıp çözülemez; Ancak İslam'ın ahlak anlayışıyla sıkı sıkı bağlı olan hayatın tüm boyutları dikkate alınarak çözülebilir (1, 2, 4, 5. paragraflar).

I- İnsanın yaşamasını sağlayan bütün kaynaklar insana Allah'ın büyük bir lütfü olarak telakki edilir: bu ister bireysel, ister kolektifleştirme, isterse millileştirme yoluyla olsun, her türlü tekelleşmenin yasaklandığına kişinin Allah'ın yaydığı yeryüzünde gezip mümkün olan en yüksek kazancı elde etme özgürlüğüne sahip olması gerektiğine delalet eder (Paragraf 5).

II- Özel mülkiyet serbestisi tanınmıştır, fakat bu serbesti sınırsız değildir. Genel olarak toplumun ve diğer kişilerin çıkarlarıyla ilgili olarak sınırlamalar getirildiği gibi, buna ek olarak kişinin malı üzerinde yakınlarının, komşularının, arkadaşlarının, ihtiyaç sahiplerinin yani bütün toplumun hakkı bulunduğu kabul edilir. Bu hakların bir kısmı kanun zoruyla yerine getirilir, bir kısmı da insanların kendi hür iradelerine gereken değeri vermeleri, bu hakları idrak edebilmeleri için kişileri manen eğitmek üzere konulmuş düzenlemelerdir (3, 5, 7, 14, 16, 18, 19. Paragraflar).

¹¹⁴ Nisa 4/ 5, 6

¹¹⁵ İbnü'l-Arabi, a.g.e., I, 123; İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'an, I, 482; el-Cessas, a.g.e., II, 72-73.

¹¹⁶ İslam devletinin savunma ve idari harcamaları kastedilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) ve Halifeler, kendi geçimliklerini ve çalıştırdıkları görevlilere verdikleri ücretleri bu kaynaktan elde ederlerdi.

¹¹⁷ Daha fazla açıklama için 98 nolu dipnota bakınız.

¹¹⁸ Haşr 59/7-8.

¹¹⁹ Bakara 2/219.

III- Böyle bir iktisadi sistemin işleminin doğal yolu kişilerin hür teşebbüsleri olmaktadır. Tabii bu durum kişiler üzerinde hiçbir sınırlamanın olmayacağı anlamına gelmez. Kendi iktisadi ve kültürel yararları, toplumun menfaati için bu hürriyet kısıtlanabilecektir (6, 14, 21.Paragraflar).

IV- Kadın ve erkekler kazandıkları, miras aldıkları veya herhangi bir meşru yolla elde ettikleri mallara sahip olmada ve bu sahip olmanın sağlayacağı yararlarından faydalanmada eşit haklara sahiptirler (3, 4, 7. Paragraflar).

V- İnsanlar arasında iktisadi uçurumun engellenmesi amacıyla kişiler hasislikten men edilip, bağıştta bulunmaya, Allah'a güzel bir hediye sunmaya teşvik ediliyor. Fakat aynı zamanda mallarını çar-çur etmemeleri için uyarılıyorlar da. (5, 7, 8. Paragraflar).

VI- İktisadi bakımdan adaleti sağlamak için, servetin belli kanallara akışını zorlayacak gayri meşru vasıtaların kullanılmamasını emreder. Meşru vasıtalarla kazanılsa bile, servetin belli bir yerde dolanmasını, istif edilmesini, tedavülden çekilmesini men eder. Servetin devamlı dolanımında olmasını gerektiren düzenleme herhangi bir nedenle toplumun yarattığı hâsıladan makul bir pay almayan kişiler lehinedir (6-8, 10, 11, 14, 16-18, 20. Paragraflar).

VII- Bu programa göre ekonomik adaletin sağlanması için hukuken veya Devletin çok fazla müdahalesi gerekmez. Ekonomik adaletin sağlanması için Devletin kaçınmayacağı çok cüzi sayıda yükümlülük belirtildikten sonra, bu amaca varmak için başka şeyler devreye sokuluyor, kişilerin fikri ve manevi yönden gelişmelerini sağlayarak toplumsal uzlaşma ve toplumun genel olarak gelişmesini gerçekleştirilmesi gibi. Yani ekonomik adalet kişilerin ekonomik alanda tam olarak özgür olmaları prensibiyle tam bir uyum göstermektedir (5-21. Paragraflar).

IX- Sınıf çatışması üretme yerine sınıflar arasında dayanışma ruhunu yaratarak bu çatışmalara bir son verir (4, 6-10, 12, 14-16, 20, 21. Paragraflar).

Hazreti Peygamber (s.a.v) ve O'nun Raşid Halifeleri döneminde sosyal hayata ve hükümete ait prensipler uygulandığı için önümüze faydalanabileceğimiz birçok örnek ve kaide gelmiştir. Fakat bu çalışmanın amacı bunun değerlendirilmesini yapmak değildir. Tarih, Siyer, Hadis ve Fıkıh kitapları bu konularda bol bol malumat taşımaktadır. Bu yüzden ayrıntılar için onlara başvurulabilir.

Mevdudi'nin araştırmaya dayalı bu açıklamalarından anlaşıldığına göre Kur'an-ı Kerim'in insanlığa ekonomik bir program sunmuş olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu durumda netice olarak Ebu'l-A'la el-Mevdudi'ye göre İslam dini insanlara ekonomik bir sistem getirmiş bulunmaktadır sonucuna varıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM ÜRETİM

Bilindiği gibi ekonomi bugünkü anlaşıldığı manada XVII. yy.dan sonra ortaya çıkmaya başlamış ve zamanla ayrı bir bilim dalı haline gelmiş bir disiplindir. Eski Yunan'da *oikonomia* (ekonomi) kelimesi kullanılır, fakat bugünkü kullanıldığı servet ve kazanç sağlamayı hedef tutan faaliyetler anlamında değil, eskilerin tedbir-ül menzil dedikleri, ev ve çiftlik yönetimine ait kaide ve kurallar manasında kullanılırdı. Yunan filozofları servet elde etme anlamında *khrematistik* kelimesini kullanırlardı.¹²⁰

Ekonomi kelimesine bugünkü anlamını kazandıran Avrupalı yazarlar olmuştur. "*Economie politique*" terimini yani siyaset ve iktisat kelimelerini birleştirerek "*Siyasi iktisat*" ifadesini 1615 yılında ilk defa ortaya koyan bir Fransız iktisatçısı Atoine De Montchretien olmuştur.¹²¹

Ekonomi geçen zaman içersinde kendisine göre bir terminoloji oluşturmuş ve diğer ilimlerden ayrılarak müstakil bir sistem haline gelmeye çalışmıştır. Yani ekonomistler, tabiata ve varlık âlemine diğerlerinden farklı bir gözle, tabir caiz ise çıkarıcı bir gözle bakıyorlardı. Hatta Adam Smith'in "*gizli el*" adını verdiği ekonomiyi yürüten bu güç kişinin sahip olduğu menfaat duygusundan başka bir şey değildi.¹²²

İnsanoğlu yeme, içme, giyme ve barınma gibi ihtiyaçlarını giderebilmek için yeryüzünde çalışmak mecburiyetindedir. Bu ihtiyaçlarını tatmin edebilmesi için onun malları kullanılabilir hale getirmesi gerekir. Çünkü tabiattaki mallan olduğu gibi tüketmesi mümkün değildir. İşte insanın ihtiyaçlarını yerine getirmek için yapmış olduğu bir dizi çalışmasına *iktisadi faaliyet* adı verilir. İktisadi faaliyetler ise iktisat ilminin başlıca konuları olup üretim, mübadele, tedavül, bölüşüm ve tüketim gibi bölümlere ayrılır.

Üretim alanında iktisatçılar tabiat, emek, sermaye ve müteşebbis gibi terimler geliştirdiler. Bu kelimelerle insanın ihtiyacı olan malların üretimine katılan faktörlerin ortaklığını ifade ederek, bu faktörlere ücret, kira, kâr ve faiz gibi hisse ve pay ayırdılar. Bu gelir dağılımının yanlış tasnif edildiğini ileride yeri geldiği zaman açıklayacağız. Biz şimdi kendi konumuza, üretim meselesine gelelim.

İnsan, ihtiyaçlarını tatmin etmek için üretmek mecburiyetindedir. Çünkü insanda yeme, içme, giyme, barınma... vs. gibi bir takım ihtiyaçlar vardır. Bu ihtiyaçların giderilip tatmin edilmesi gerekir. İhtiyaç da iktisadi bir terimdir. İktisatçılar *insandaki bulunan eksikliğe ihtiyaç* adı verirler.¹²³

Bu ihtiyaçları gidermek için de ihtiyacın cinsine göre çeşitli malları kullanırız. Mallar kullanılmazsa insanların ihtiyaçları yerine getirilmiş ve giderilmiş olmaz. Mesela karnı acıkan kimse yemek yemek zorundadır. Yemeğini yiyen kimse de karnını doyurmuş ve ihtiyacını gidermiş olur. Böylece bu insan bir fayda elde etmiş demektir. İşte *malların insanlarda bulunan bu ihtiyaçları tatmin etme, onlardaki bu eksikliği giderme özelliğine fayda* adı verilir.¹²⁴ Şu halde insanın muhtaç olduğu faydayı kazanıp elde edebilmek için mal üretmek gerekiyor. Üretim nedir ve nasıl olur?

¹²⁰Feridun Ergin, İktisat, s. 1.

¹²¹Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 685.

¹²²Bkz. Feridun Ergin, İktisat, s. 60.

¹²³ Bkz. İbrahim Fadıl, İktisat (Osmanlıca), İstanbul-1927, s. 59.

¹²⁴ Bkz İbrahim Fadıl, a.g.e. s, 65

1- Üretimin Tarifi

Daha önce geçtiği üzere insan muhtaç olduğu malları tabiatla tüketime elverişli bir şekilde hazır bulmaz. Pınar suları gibi içmeye elverişli temiz su bulursa bile bunları hem taşıma mecburiyeti vardır ve hem de böyle hazır olan malların çeşidi tabiatla çok azdır. Onun için insanoğlu çalışmak, üretmek ve malların evsafını değiştirip tüketilebilir hale getirmek zorundadır. Bu sebeple üretimi şöyle tarif ederler:

"Her hangi bir şeyin miktarında veya faydasında bir çoğaltma yapmak için insan emeği ile tabii kuvvetler birleştirilirse buna iktisat dilinde üretim adı verilir."¹²⁵

Üretim, iktisadi faydayı, yani *insan ihtiyaçlarını tatmin* etme kabiliyetini artıran her türlü faaliyettir, şeklinde de tarif edilmiştir. Bu bakımdan üretim, *fayda yaratmak* şeklinde de tanımlanabilir. Fayda kavramı içine hem hizmet faydası, hem de mal faydası girmektedir.¹²⁶

İktisatçılar üretimi bu şekilde tarif ediyorlar. Bu tarifi doğru veya yanlış olduğunu söylemek istemiyoruz. Ancak bunun yeterli olmayıp eksik olduğunu ifade etmekte fayda vardır. Çünkü üretim ve tüketim meselesinde insanın kâinatla olan irtibatını tevhit ilkesine bağlı kalarak bir kül halinde mütalaa etmek gerekir. Onun için üretimde eşyaya bakış, dünya görüşü ve tabiat fikrinin önemli bir yeri vardır.

İslam Ekonomisinde kâinat ve tabiatın sahibi Allah'tır.¹²⁷ Kâinatı yaratan Allah, insanı bu varlık âleminin bir cüzü ve bir parçası yapmış¹²⁸ ve onu yaratıkların en üstünü ve en şerefli kılmıştır.¹²⁹ İnsanı yeryüzünde kendisine halife tayin etmiştir.¹³⁰ Bu sebeple bütün varlık âlemini gece ile gündüzü,¹³¹ güneş ile ayı,¹³² denizleri ve ırmakları¹³³ ve hatta bütün göklerde olanları ve yeryüzünde bulunanları onun emrine amade kılmıştır.¹³⁴ Böylece Allah bu varlıkları insanlar için *musahhar* kıldığını beyan buyurmaktadır. Bu *musahhar* kelimesi Arapçada bedelsiz ve karşılıksız, meccanen çalışmak ve üretim yapmak demektir. Şu halde bütün kâinat canlı ve cansız tüm varlıklar insanoğlu için üretim yapmaktadırlar. Neticede insan tabiatın kendisi için ürettiği mallara emeğini katarak ihtiyaçlarını temin etmektedir. Zaten Alusi'nin dediği gibi insanın yeryüzündeki *hilafet görevi* yeryüzünü imar etmek, kendi neslini devam ettirmek ve insan, hayvan ve bitki tüm varlıklar arasında Allah'ın emirlerini uygulamaktan ibarettir.¹³⁵

Emek harcama çalışıp kazanma ve üretim yapma İslam ekonomisinde ibadet kabul edilmiştir. Bu konuda ayette "Ey Muhammed de ki: Çalışınız! Çalışmalarınızı muhakkak Allah, Resülü ve müminler görüp değerlendireceklerdir."¹³⁶ "Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi işler yaparsa biz ona dünyada refah bir hayat yaşatırız ve onlara ücretlerini yaptıklarının en güzelinden öderiz."¹³⁷, buyrulmaktadır.

¹²⁵ Şükrü Baban, a.g.e. s, 20

¹²⁶ Ali Özgüven, Ak İktisat Ansiklopedisi, Üretim Mad.

¹²⁷Bkz. Bakara 2/107; Al-i İmran 3/189; Maide 5/17.

¹²⁸ Bkz. Mahmut Ebussuud, İslami İktisadın Esasları, Çev: Ali Özek, Fatih Matbaası, İstanbul-1969, s. 80.

¹²⁹ İsra 17/70; Teğabün 64/3; Tin 95/4.

¹³⁰ Bakara 2/30.

¹³¹ İbrahim 14/33; Nahl 16/12.

¹³² Ra'd 13/2; İbrahim 14/33.

¹³³ İbrahim 14/32; Casiye 45/12.

¹³⁴ Lokman 31/20; Casiye 45/13.

¹³⁵Şihabüddin Mahmut el-Alusi,Ruhu'l-Meani Beyrut, T.Y. I, 220. Krş. Muhammed b. Cerir et-Taberi, Camiu'l-Beyan, Mısır-1964,1, 199-200.

¹³⁶ Tevbe 9/105.

¹³⁷ Nahl 16/97.

Az önce ay, güneş; göklerin ve yerin gece ile gündüzün insan için üretime katıldıklarını söylemiştik. Bu konuda da Kuran'da şu ayetleri örnek olarak sunmak istiyoruz: "O Allah ki, gökleri ve yeri yarattı, gökyüzünden su indirdi ve bu su ile size besin olarak çeşitli meyveler bitirdi. Buyruğuyla denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize verdi; ırmakları musahhar kıldı. Güneş ile ayı devamlı olarak sizin (için üretim) hizmetinize verdi. Geceyi ve gündüzü de hizmetinize amade kıldı. Ve kendisinden istediğiniz her şeyden size bir parça verdi. Eğer Allah'ın verdiği nimetlerini saymaya kalksanız buna gücünüz yetmez. Doğrusu insan zalim ve nankördür."¹³⁸ Görmediniz mi!? Allah göklerde olanları ve yerde bulunanları sizin hizmetinize verdi ve zahir ve batın (dış ve iç; görünen ve görünmeyen; bildiğiniz ve bilmediğiniz) nimetlerini size eksiksiz yaptı."¹³⁹

Dünden bugüne üretim biçimi değişmiş; tabiata ve tabiliğe daha yakın olan, toprağın hâkim merkez teşkil ettiği tarım toplumlarında kol gücü ve hayvan gücü kullanılırken sanayi toplumunda bunun yerini makine ve motor gücü almıştır. Fakat sanayi toplumlarının eksikliği, merkezi devletler çok güçlenince planlama, gümrük, üretim izin belgesi, ithalat ve ihracat müsaadesi gibi kısıtlamalar yüzünden üreticinin üretim özgürlüğünün elinden alınması olmuştur. Zaten sanayi toplumu makinede gösterdiği mahareti insanda gösterememiş, makineye verdiği özgürlüğü insana verememiş, insanı makineye mahkûm etmiştir. İşte bu yüzden hukuk ekonomisi, ekonomi ahlak, ekonomi din, din ve bilim arasında bir ahenk meydana getirememiş, aksine barış yerine savaş çıkarmıştır.

2- Üretimde Mülkiyet Esastır

Mülkiyetin sözlük anlamı, bir şeyi ele geçirme ve onun üzerinde tek başına söz sahibi olma demektir.¹⁴⁰ İslam hukukçuları mülkiyetin terim manası hakkında çeşitli tarifler yapmışlardır. Bir şeyin mülkiyeti sözünden, o şey üzerinde - sahibinin vekâlet vermesi gibi bir sebep bulunmadıkça- sahibinden başkasının intifa ve tasarrufuna mani olucu özellikte bir "sırf kendisine aidiyet" ve hakkında tek başına söz sahibi olma yetki ve iktidarı anlaşılır.

Karafi'nin tarifi: "Mülkiyet, ayn veya menfaatte itibar edilen ve izafe edildiği şahsa mülkten yararlanma (intifa') ve feragat ettiği takdirde karşılığını (ivaz) alma imkânını veren hukuki (şer'î) hüküm veya hukuki vasıftan ibarettir."

Tehzibü'l-Furuk'dan nakledilen tarif: "Mülkiyet, insanın doğrudan doğruya veya vekili vasıtasıyla ayn veya menfaatten yararlanma, feragat ettiği takdirde karşılığını alma yetki ve iktidarındır."

Sadru's-ş-şeri'a'ya ait Vikaye'den nakledilen tarif: "Mülkiyet, insan ile şey arasında hukuki bir ilişkidir ki, kişiye o şeyde mutlak tasarruf ve başkalarını o şeyde tasarruftan men yetki ve iktidarını bahşeder."¹⁴¹

¹³⁸ İbrahim 14/32-34.

¹³⁹ Lokman 31/20.

¹⁴⁰ Lisani'l-Arab, m-l-k maddesi.

¹⁴¹ Bkz. Fahri Demir, İslam Hukukunda Mülkiyet, s. 102-103.

İslam Ekonomisinde herkes emek verip ürettiği şeye sahip olur. Kadın erkek, bütün üreticiler emeklerinin karşılığını hiç eksik ve noksan yapmadan tastamam alırlar.¹⁴² Bu hususta Kuran-ı Kerim'de pek çok ayet vardır. Söylediklerimize örnek olmak üzere birkaç tanesini yazalım. "Gerçekten sizin çalışmanız çeşit çeşittir."¹⁴³ "İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur. Emeği yakında görülecek ve sonra karşılığı ona tastamam verilecektir."¹⁴⁴ "Herkesin yaptıkları şeylerden derece derece hakları vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını tam verir; kendilerine hiç haksızlık edilmez."¹⁴⁵ "Kim inanmış olarak faydalı işler yaparsa onun çalışmasına nankörlük edilmez."¹⁴⁶ "Elbette biz işi güzel yapanların ücretlerini kaybetmeyiz."¹⁴⁷

"Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin. Erkeklere de çalışıp kazandıklarından bir hisse var, kadınlara da çalışıp kazandıklarından bir hisse vardır."¹⁴⁸

İslam Ekonomisinde mülkiyet anlayışı ne bireyci kapitalist ve ne de toplumcu komünist mülkiyet anlayışına benzer. İslam fert ile devleti ve birey ile toplumu terazinin kefeleri gibi dengede tutup her ikisine de aynı derecede değer verdiği için hem kapitalist ve hem de komünist ekonomiden ayrılır. Kapitalistler ferde sonsuz mülkiyet hakkı tanırken, komünistler bu hakkı bireyden tamamen alıp topluma ve devlete vermişlerdir. Böylece bu iki sistemin mülkiyet felsefesinde zıt iki kutup meydana gelmektedir. Birisi mülkiyete sonsuz hak tanırken diğeri hiç tanımamaktadır. İslam ise ferde bir taraftan mülkiyet hakkını tanırken diğer taraftan mecburi vergide *zekât* esasları ve ihtiyari yardımlarda sadakalar ile ve hatta tüketimdeki *israf* yasağı ile toplumun hissesini de teminat altına almıştır.¹⁴⁹

Burada M.A. Mannan'ın kitabına aldığı Hrold Laski'nin düşüncelerine yer vermek faydalı olacaktır: "Bu günkü kapitalist üretim sistemi her açıdan eleştiriye açıktır. Psikolojik olarak yetersizdir. Kapitalist üretim düzeni, birçoklarını, hayatı gerçekten zenginleştiren nitelikleri kendinde göstermekten yoksun bırakmaktadır. Ahlaki yönden yetersizdir; çünkü kişiye hiçbir şey yapmadan kazanma hakkını vermektedir. Bunun sosyal değerlerle ilişik hiç bir yanı yoktur. Bu hak toplumun bir bölümünü asalak yapmakta ve şerefli bir yaşam sürmekten onları yoksun bırakmaktadır. Üretime üretici olarak katılmayanların insanca yaşamalarına olanak hazırlayacak olan gerekli şartları sağlamakta, servet dağılımındaki ilke ve uygulamasıyla başarısızlığa düştüğü için, ekonomik yönden de yetersizdir."¹⁵⁰¹⁵¹

Dr. Ahmet Şelebi "İslam Düşüncesinde Siyaset ve İktisat" adı altında yazmış olduğu eserinde İslam Ekonomisinin esaslarından bahsederken bu esaslardan birisinin de özel mülkiyeti tanımak olduğunu ifade etmektedir. Şelebi, İslam'ın meşru yoldan elde edilmiş mallar için mülkiyet hakkını tanırken malı kazanmanın biri emek diğeri ise miras olmak üzere iki yolu bulunduğunu söylemektedir. Çalışan bir kimsenin çalışmasının ürününe sahip olması kadar doğal bir şey olamaz. İslam çalışmayı teşvik etmiş ve bunun

142- Bkz. Mehmet Faysal Gökalp-Güngör Turan, İslam Toplumunun Ekonomik Yapısı, Başak Ofset, İstanbul-1993, s. 47.

¹⁴³ Leyi 92/4.

¹⁴⁴ Necm 53/39-41.

¹⁴⁵ Ahkaf 46/19.

¹⁴⁶ Enbiya 21/94.

¹⁴⁷ Kehf 18/30.

¹⁴⁸ Nisa 4/32.

¹⁴⁹ Bkz. M. A. Mannan, İslam Ekonomisi, Çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi, İstanbul-1973, s. 137.

150

M. A. Mannan, a.g.e., s. 138.

sonucu olarak da işçiye emeğinin karşılığı olan ücreti almayı da mübah kılıp izin vermiştir.¹⁵²

Konu ile ilgili olarak Kuran-ı Kerim'den şu ayetleri delil olarak göstermektedir: "Cuma namazı kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfünden (nasibinizi) arayın."¹⁵³ "O size yeryüzünü boyun eğdir kıldı. Haydi, onun omuzlarında yürüyün ve Allah'ın verdiği rızıklardan yiyin."¹⁵⁴ "Allah'ın sana verdiği (bu servet) içinde ahiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma."¹⁵⁵ "Bir kısım insanlar yeryüzünde dolaşıp Allah'ın ihsan ettiği nimetlerden ararken diğerleri de Allah yolunda savaşırlar."¹⁵⁶

Çalışıp üretmenin ve emek harcıyarak kazanmanın insan için çok hayırlı bir iş olduğunu ifade eden Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "Hiç kimse, el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir."¹⁵⁷

İslam'ın özel mülkiyeti tanıdığı ve sadece tanımakla kalmayıp onun dokunulmazlığını ilan ederek aynı zamanda onu koruduğunu hadislerden de öğrenmekteyiz. Hz. Peygamber, "Ey insanlar! Canlarınız, mallarınız ve namuslarınız kutsaldır- dokunulmazdır ve her türlü tecavüzden korunmuştur"¹⁵⁸ buyurmuşlardır. Bu hususlarda rivayet edilen daha pek çok hadisler mevcuttur. Onların hepsini buraya alıp da konuyu şişirmek istemiyoruz. Ancak arzu edenler ilgili yerlere bakıp faydalanabilirler.

3- Özel Mülkiyet Sınırlıdır

Üretimde mülkiyetin esas olduğunu ve İslam'ın özel mülkiyet hakkını tanıdığını ifade ettikten sonra, tanınmış olan bu özel mülkiyetin nasıl bir mülkiyet olduğunu kısa da olsa açıklamakta yarar vardır. İslam'ın özel mülkiyeti tanıdığı delillerinden birisi de Kuran-ı Kerim'de malların şahıslara, insanlara izafe edilmesidir. Mesela "Mallarınız ve evlatlarınız (sizin için) bir imtihandır"¹⁵⁹ buyrulmaktadır. Ayrıca mallarını gece gündüz Allah için harcayan kimselerin alacağı mükâfattan bahseden şu ayette de "mallarım" şeklinde iyelik, mülkiyet zamiri ile izafe ederek gelmiştir: "Mallarını gece gündüz, gizli ve açık infak edenler için Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."¹⁶⁰

İslam'da mülkiyet bazı başka sistemlerde olduğu gibi mutlak ve sınırsız değildir. İnsan ürettiği mallara sahip olurken bu mallar üzerinde dilediği gibi sorumsuz bir şekilde tasarrufta bulunamaz; elinde bulunan mal ve paraları dilediği gibi her istediği yere harcayamaz. Şüayb Peygamber enflasyon ve ekonomik krizlerin hüküm sürdüğü Medyen ve Eyke halklarına gönderildi. Onlar mallarını keyfe ma yaşa' diledikleri gibi kullanacaklarını sanıyorlardı. Hz. Şüayb ekonomik krizi önlemek için bir takım iktisadi tedbirler alarak bir dizi emir, yasak ve tavsiyeler ortaya koydu. "Ölçüyü ve tartıyı eksik ve noksan yapmayın. Ölçü ve tartıyı tam yapın, insanların mal ve paralarının değerini düşürmeyin dedi."¹⁶¹ Bu sözleriyle Şüayb Aleyhisselam mallar üzerinde tarifeli bir tasarruf anlayışı getirdi diye halk bunu kabul etmeyerek "Ey Şüayb! Bizim mallarımız

¹⁵²Ahmet Şelebi, es-Siyaset'ü ve'l-İktisadü Fi't-Tefkiri'l-İslami, Matbaatü Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire-1964, s. 179.

¹⁵³ Cuma 62/11.

¹⁵⁴ Mülk 67/15.

¹⁵⁵ Kasas 28/77.

¹⁵⁶ Müzzemmil 73/20.

¹⁵⁷ Buhari, Büyü, 15; İbn Mace, Ticarat, 1; Nesai, Büyü, 1.

¹⁵⁸ Bkz. Müslim, İmaret, 36; İbn Mace, Menasik, 84; Tirmizi, Cihad, 28; Ebu Davud, Menasik, 67.

¹⁵⁹ Teğabün 64/15.

¹⁶⁰ Bakara 2/274.

¹⁶¹ Hud 11/84-85.

üzerinde dilediğimiz gibi tasarrufta bulunmayı bırakmamızı senin namazın mı istiyor?"¹⁶², sözleriyle cevap vererek itirazda bulundular. Herkes malında dilediği gibi tasarruf edebilir; kimse karışamaz. Biz az verir, çok alırız veya çok verir az alırız; sen bize karışamazsın Ey Şüayb!, gibi laflar ettiler.¹⁶³ Ayette kişinin mal üzerindeki tasarruf hürriyetini kaldırmak değil, bilakis başkalarının mallarına zarar vermek yasaklanmakla onların hak ve hürriyetlerine saygı duyulmuş olmaktadır. Çünkü herkesin mal ve hakları korunmadıkça hiç kimse kendi haklarından emin olamaz ve mallan üzerinde meşru bir şekilde tasarrufta bulunamaz. Fakat Medyen halkı insanların mallarını kendi malları imiş gibi farz ediyor, güçleri yettiği kadar tecavüz etmek istiyorlar da adil davranmak ve haklara saygı göstermek, bozgunculuktan uzak durmak gibi emirleri özgürlük ve serbestliklerine engel kabul ediyor ve "mallarımıza dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi senin namazın mı emrediyor" diyorlardı.¹⁶⁴

Biz burada özel mülkiyet sınırlıdır derken insanın kendi mallarını tasarruf ederken hem kendi ve hem de kamu faydasını nazarı itibara alarak, mallarını insanlık açısından zararlı olacak şekilde kullanmamasını kastediyoruz. Fiyatları düşürmeyelim diye fazla malların denize dökülmesi bu anlayış ile taban tabana zıttır. Bugün halkımızın bir malı boş yere telef eden kimseye karşı "yapma, milli serveti yok ediyorsun" gibi kullanmakta olduğu sözler, özel mülkiyetin sınırlı olduğunu çok iyi göstermektedir.

Meseleyi başka bir şekilde ele almak istersek insanın mutlak mülkiyete sahip olmadığını söyleyebiliriz. Mutlak mülkiyet sadece Allah'a aittir. İnsan ise izafi, sınırlı ve sorumlu bir mülkiyet hakkına sahiptir. Yani insan hangi mala sahip olursa olsun onu atamaz, yakamaz, yıkamaz ve tahrip edemez. Eğer böyle yaparsa bu dünyada kendisine zarar verdiği gibi mensup olduğu millete ve devlete de zarar vermiş olur. Öbür dünyada ise zaten Allah bunun hesabını soracaktır. Çünkü malların çar-çur edilmesi hem dünya-ekonomi açısından zararlı, hem de din-ahiret açısından günahdır.

Gerçekte mülkiyetin ve mutlak mülkiyetin Allah'a ait olduğunu bildiren pek çok ayet vardır. Örnek olarak birkaç tanesini buraya alalım:

"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların mülkiyeti Allah'a aittir."¹⁶⁵ "Göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah- 'indir."¹⁶⁶ "Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'a aittir."¹⁶⁷ Şu halde mutlak mülkiyet Allah'a, izafi mülkiyet ise insana a- ittir. Çünkü insan malını kullanırken tabii, hukuki ve ahlaki kanun ve kurallara uymak zorundadır ve bu hususta Allah'a karşı sorumludur. Çünkü insanların malları ve evlatları hep birer imtihan vasıtasıdır.¹⁶⁸ Çünkü Allah insanlardan mallarını ve kendilerini Cennet karşılığında satın almıştır.¹⁶⁹ Öyleyse birey- insan malları üzerinde sınırlı-izafi bir mülkiyet hakkına sahiptir. Bu sebeple mallarını, fert devlet, birey ve toplum yararına kullanır; zararına olacak bir yerde kullanamaz.

4- Mülkiyet Hakkı Dokunulmazdır-Korunmuştur

İslam dini bireye özel mülkiyet hakkını tanımıştır. İslam, özel mülkiyet hakkını sadece tanımakla kalmamış aynı zamanda onu çeşitli müeyyidelerle korumuş ve

¹⁶² Bkz. Hud 11/87.

¹⁶³ Bkz. Mehmet Vehbi, Hulasatülbeyan, VI, 2406.

¹⁶⁴ Elmalılı, Hak Dini, IV, 2808.

¹⁶⁵ Maide 5/17.

¹⁶⁶ Bakara 2/107.

¹⁶⁷ Al-i İmran 3/109.

¹⁶⁸ Enfal 8/28.

¹⁶⁹ Tevbe 9/111.

dokunulmazlığını sağlamıştır. Bu sebeple hiçbir şahıs veya kurum kişilerin mallarına dokunamaz ve onların rızaları olmadan mallarını ellerinden alamaz. Bu sebeple Kur'an'da "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaret müstesna"¹⁷⁰ buyrulmaktadır. Kişilerin mallarını almak veya dokunmak değil, hiçbir şahsın veya kurumun insanların mal ve paralarının değerlerini düşürmeye dahi hakları yoktur. Bu hususta Kuran-ı Kerim'de "İnsanların eşyasının (mal ve paralarının) değerini düşürmeyin"¹⁷¹ buyrulmaktadır. Ayrıca yine Kuran'da başkalarına ait olan malların hırsızlık yoluyla gizlice alınıp çalınmaları kesinlikle yasaklanmıştır. Hatta hırsızlık suçunu işleyenlere (Hanefilere göre 10 dirhem (normal iki koyun) değerinde olan, kilit altındaki bir malı gizlice alıp götürönlere) el kesme cezası verilmesi emredilmektedir.¹⁷²

İslam'ın mülkiyet anlayışında zengin fakir vardır. İnsanlar zekâ, kabiliyet ve kol gücü bakımından farklı oldukları gibi, çalışıp kazanma bakımından da farklı farklıdır. Bu bakımdan az çalışan az, çok çalışan da çok kazanabilir. Bu sebeple mülkiyette eşitlik söz konusu olmadığı için sermaye karşıtlığı ve zengin düşmanlığı yapmak yanlıştır. İnsanların ayrı ayrı çalışma alanlarına sahip olacakları ve dolayısıyla kazançlarının da farklı olacağı hakkında ayetler vardır. "Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur."¹⁷³ Başka bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: "Rabbinin rahmetini onlar mı bölüşüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik. Birbirlerine iş gördürmeleri için onlardan kimisini kimisine derecelerle üstün kıldık."¹⁷⁴

Mülkiyet hakkı dokunulmaz olup korunduğu için, hükümetlerin karşılıksız para basmaları insanların para değerini düşüreceğinden gayri meşru, kanunsuz bir davranış olur. Eğer tabir caiz ise enflasyonun modern bir hırsızlık olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü birinin cebindeki bir milyon lira para mesela 20 yumurta alırken, bir gecede 10 yumurta alır hale gelmiş, yani adamın cebindeki paranın yarısı haberi olmadan çalınmıştır. Tabii ki onun böyle bir muameleye kesinlikle rızası yoktur. Yani enflasyonlu bir ortamda fertlerin mülkiyet hakları korunmuş olamaz.

5- Mülkiyeti Elde Etme Yolları

İslam'da üretimde mülkiyetin esas olduğunu söylemiştik. Bu nedenle insan ürettiği şeyin sahibi olur. İnsanda hürriyet asıl olduğu gibi¹⁷⁵ aynı zamanda mülkiyet de asıldır. Yani insan ürettiği şeye normal şartlar altında sahip olacaktır. İslam hukukunda mülkiyeti kazanmanın meşru yolları açıklanmıştır. Buna karşılık hırsızlık, faiz, gasp, yalan, dolan ve aldatma gibi kazanç vasıtaları ise haram kılınıp yasaklanmıştır.

Mülkiyeti elde etme yolları açıklanırken Mecelle'de şu esaslar getirilmiştir. "Esbâb-ı temellük üçtür: Birincisi bey' ve hibe gibi mülkü bir malikten diğer malike nakildir. İkincisi irs gibi bir kimesnenin diğere halef olmasıdır. Üçüncüsü maliki olmayan bir mübah şeyi ele geçirmektir. Bu dahi ya hakikidir ki ol şeye hakikaten vaz-ı yed eylemektir yahut hükmidir ki, yağmur suyu biriktirmek için bir kap koymak ve av için tuzak kurmak gibi sebebinin tehyie ile olur."¹⁷⁶

¹⁷⁰ Nisa 4/29.

¹⁷¹ Hud 11/85.

¹⁷² Maide 5/38.

¹⁷³ Enam 6/165.

¹⁷⁴ Zuhuf 43/32.

¹⁷⁵ Bkz. Bürhanüddin el-Merğmani, el-Hidaye, II, 128; İbnü'l-Hümmam, Fethu'l-Kadir, IV, 417; Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, s. 29.

¹⁷⁶ Bkz. Mecelle, Madde: 1248.

Mülkiyet konusunu açıklarken Abdullah b. Mahmud el-Mevsili kendisine göre şöyle bir tasnif yapmıştır: Mülkiyeti elde etme, malın temlik ve menfaatin (hizmet ve kira) temlik olmak üzere iki kısma ayrılır. Malın temlik de bedel ile temlik veya bedelsiz temlik olmak üzere yine iki kısma ayrılır. Bedel ile temlik mesela alış-veriş ve ticari muamelelerde olduğu gibi. Bedelsiz temlik ise hibe, sadaka ve vasiyet gibi hukuki muamelelerdir.

Menfaatin temlik de yine bedelli ve bedelsiz olur. Mesela ariyet ve vasiyet gibi muameleler bedelsizdir. İcare yani hizmet ve kira gibi muameleler ise bir bedel karşılığı yapılan işlemlerdir.¹⁷⁷

İslam ekonomisinde mal ve para kazanmanın meşru yolları şunlardır:

a) Çalışıp Emek Harcamak

İslam Ekonomisinde mal-mülk elde etme yollarından birisi çalışıp emek harcıyarak kazanmaktır. Kişi emek karşılığında kazandığı şeye sahip olur. Müslüman çalışıp emek sarf etmek suretiyle mal mülk elde edebilir. İslam'da emeği karşılığında para kazanarak geçim sağlamak helal ve meşru kabul edilmiştir. Hatta el emeği ve göz nuru, geçim yollarının en iyisi ve en güzeli olarak değerlendirilmiştir. Bu husus ayet ve hadislerde bile dile getirilmiştir. Bir ayette "İnsan için çalışmasından başka bir şey yoktur ve çalışmasının karşılığı verilecektir."¹⁷⁸, buyrulurken bir hadiste de "Hiç kimse, el emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir"¹⁷⁹ denilmiştir. Alın teri, el emeği ve göz nuruna verilen kıymet ve değer şu hadisten daha iyi anlaşılmaktadır:

"Allah'a yemin ederim ki, bir insanın, ip alıp sırtında odun taşınması, herhangi bir kimseye gelip de sadaka istemesinden daha hayırlıdır; istediği kimse ister versin ister vermesin."¹⁸⁰ Şu halde insanın hayatını çalışarak kazanması, dilenerek kazanmasından daha iyidir.

Elmalılı "O Allah ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı"¹⁸¹ ayetinin tefsirinde şunları söylemektedir: Eşyada asıl olan mübahlıktır. Serbest olan, kimsenin olmayan malları birisi alabilir; bu mübahlıktır. İnsanda asıl olan ise haramdık yani dokunulmazlıktır. Bütün insanlara eşya eşit bir şekilde mübahlıktır. Yoksa insanlar, insanlar için yaratılmamış ve birbirlerine mübah kılınmamıştır. Bunun için insanların canları, malları, ırz ve namusları birbirleri için mübah değildir. Hatta bir insan kendi canında ve ırzında bile dilediği gibi tasarrufta bulunma yetkisine sahip değildir. İnsanlar kendileri için değil, Allah'a ibadet ve kulluk için yaratılmışlardır.¹⁸² İşte bu sebepten insanın kendini öldürmeye, kendini veya ırzını başkasına satmaya hakkı yoktur. Ancak Allah'ın emrine ve koyduğu kanunlara uygun olan meşru nikâha izin verilmiştir. Aksi takdirde günah işlemiş olur. İnsanların amelleri-emekleri, malları ve mülkleri de birbirlerine karşı aynı kendi nefisleri gibi haram-dokunulmazdır. Bunlar da başkalarına karşı yasaklanmış durumdadır. Fakat kendileri için mübah olduğundan kendi rızaları ile başkalarına da terk edip devredebilirler. İşte bütün sözleşmeler ve ekonomik işlemler bu esas üzere yürütülür.¹⁸³

¹⁷⁷ Abdullah b. Mahmud el-Mevsili, el-İhtiyar Li-Ta'lili'l-Muhtar, II, 50.

¹⁷⁸ Necm 53/39-40.

¹⁷⁹-Buhari, Büyü, 15; İbn Mace Ticaret, 1; Nesai, Büyü, 1.

¹⁸⁰ Buhari, Zekat, 50; Tecrid-i Sarih, V, 260, Hadis No: 731.

¹⁸¹ Bakara 2/29.

¹⁸²- "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zariyat 51/56).

¹⁸³ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 289.

Şu halde insanın elemeği, göz nuru mülkiyet sebebidir. Kişi emek harcayarak ürettiği şeye sahip olur.

b) Ticaret Yapmak

İslam ekonomisinde mülkiyeti elde etme yollarından birisi de ticaret yapmak suretiyle kazanç sağlamaktır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de "Allah, alış-verişi helal, faizi ise haram kıldı"¹⁸⁴ buyrulmaktadır. Şu halde İslam'da ticaret yapmak yani mal alıp satarak karın doyurmak meşru kılınmıştır. Burada faiz haram kılınırken ticaretin helal ve serbest olmasının sebebi, ticaretin riziko taşımasıdır. İslam'da ticaretin helal olması için o ticaretin risk taşıması yani hem kâr ve hem de zarar etme ihtimalinin bulunması gerekir. Bu yüzden risk taşımayan ticaretler meşru alış-veriş sayılmaz; o ticaret, risk taşımadığı için meşru bir kâr değil, gayri meşru olur, faiz olur. Çünkü ticaretle elde edilen kârın helal ve meşru olması için o ticaretin risk üstlenmesi İslam ekonomisinde temel bir esastır.¹⁸⁵

İslam hukukçularından Serahsi meşru olan bütün alışverişlere "el-bey' " (alış-veriş veya ticaret) adını verirken, gayri meşru olan tüm alış-verişlere de "el-riba" adını vermektedir. Şu halde İslam'da meşru olan ticaret, helal ve serbest bir kazançtır. Haksız iktisab ise faiz olup gayri meşrudur. Yine haksız iktisap olduğu için İslam'da faizin her çeşidi yasaklanmış bulunmaktadır. İster basit, ister bileşik faiz olsun; ister fadıl faizi, isterse nesie faizi veya riba olsun bunların her türü haramdır. Çünkü ayette sadece verilen para veya mal olan sermayenin helal olduğu kastedilerek şöyle buyrulmaktadır: "Ey inananlar! Allah'tan korkun, eğer inanıyorsanız faizden (henüz alınmayıp) geri kalan kısmı bırakın (almayın). Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve elçisiyle savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz, anamalınız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş ve ne de haksızlığa uğramış olursunuz."¹⁸⁶

Sermayenin hakkı, ama risk taşıyan sermayenin hakkı kârdır ve bu kâr yani ticaret meşru bir kazanç yolu olup helal kılınmıştır. Risk taşımayan sermayenin aldığı pay haramdır; ona İslam ekonomisinde kâr denmez, faiz adı verilir.

c) Toprağı İhya Etmek

Mecelle'de ihya, toprağı imar edip tarıma elverişli hale getirmek şeklinde şöyle tarif edilmektedir: "İhya, imar demektir ki, araziye ziraata salih kılmaktır."¹⁸⁷

Kimseye ait olmayan, boş, sahipsiz ve kullanılmaz toprakları ihya etmek suretiyle insan o yerlere sahip olabilir. Nitekim Hz. Peygamber bu yolun meşru olduğunu ifade etmek üzere "Kim ölü bir toprağı ihya ve imar ederse o yer onun olur."¹⁸⁸ "Ölü bir toprağı ihya eden bir kimsenin o toprak üzerinde (sahibi olmaya) daha fazla hakkı vardır."¹⁸⁹ buyurmuşlardır.

İhya, gelir getirmeyen ve kullanılmayan bir toprağı ıslah etmek suretiyle verimli hale sokmaktır. Bu hadislere göre ihya işlemi arazi üzerinde mülkiyet ifade eder. İslam hukukçularının çoğunluğu bu ihya işini genel olarak mülkiyetin bir sebebi saymışlardır. Hâlbuki Ebu Hanife ve İmam Malik'e göre sadece ihya bir şey ifade etmez; bu ihyanın toprak üzerinde bir mülkiyet hakkı sağlayabilmesi için onun mutlaka devletin

¹⁸⁴ Bakara 2/275.

¹⁸⁵ M. A. Mannan İslam Ekonomisi, Çev: Bahri Zengin, Özdemir Basımevi İstanbul-1973, s. 288.

¹⁸⁶ Bakara 2/278-279.

¹⁸⁷ Mecelle, Madde: 1051.

¹⁸⁸ Ebu Davud, Haraç, 3077.

¹⁸⁹ Ebu Davud, Haraç, 3076

müsaadesiyle olması şarttır.¹⁹⁰ Şu halde ihya ancak devlet izniyle birlikte yapılırsa mülkiyetin sebebi olabilir.

Hız. Peygamber, "Kim bir toprağı ihya ederse orası onun olur."¹⁹¹, demek suretiyle toprak yönetiminin başında olan kimselerin değil, herkesin, bütün milletin müşterek malı olduğunu bildirmiştir. İmam Azam'a göre bu konuda devletin izninin şart koşulması, bir araziyi üç, beş kişinin aynı zamanda ihya etmek istemesiyle meydana gelebilecek kavga ve anarşiyi önlemek ve düzeni sağlamak amacını gütmektedir.¹⁹²

Serahsi, toprağın ihyası konusunda bilgi verirken Ebu Hanife'ye göre toprağın ihyasında devletin (İmamın) müsaadesinin şart olduğu, Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise şart olmadığını açıkladıktan sonra mülkiyet konusunda Hız. Peygamber'in bir hadisini naklederek İmam Azam'ın görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır: "İmamın (yani devlet başkanının) kendisi hoş görmedikçe hiçbir kimse herhangi bir şeye sahip olamaz."¹⁹³

Toprağı işgal etmek de belli bir süre mülkiyet hakkını elde etmeyi sağlar. Ölü araziye ihya, onu, faydalı ve fayda verir hale getirmekle olur. Mesela bina yapmak, ağaç dikmek, ekmek, sürmek ve su çıkarmak gibi işlemler torağı daha faydalı hale getirir. Araziyi ıslah eylemek için işgal etmek isteyen birisi onu taşla çevirmesi gerekir ki bu işleme fıkıh dilinde "Tahcir" taşla çevirme denir. Tahcir sayesinde insana sadece üç yıl mülkiyet hakkı tanınmıştır. Bu konuda Hız. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Taşla çevirenin, üç seneden sonra (o arazide) hiçbir hakkı yoktur."¹⁹⁴

Hız. Peygamber'in devletin sahipsiz topraklarından bir kısmını şahıslara ikta edip verdiği tarihen sabit bir gerçektir.

Hız. Ebu Bekir'in kızı Esmâ, bu konuyu Buhari'de şöyle dile getirmektedir: "Ben, bir zaman Resulullah'ın Zübeyr'e ikta edip verdiği hurmalık araziden (deveye yedirmek için) başımın üstünde hurma çekirdeği taşırdım. Bu hurmalık, benim oturduğum yerden sekiz bin adım uzaklıkta idi."¹⁹⁵

İkta usulü yani devletin kullanılmayan ve sahibi bulunmayan arazileri bazı vatandaşlara tahsis etmesi İslam hukukunda Hız. Peygamberle başlamış, Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer, Hız. Osman ve Hız. Ali ile devam etmiş bulunan bir yöntemdir.

Hadis kitaplarında ihya ve ikta ile ilgili pek çok örnekler bulunmaktadır. Ebu Yusuf'un Kitabü'l-Harac'ında ve Yahya b. Adem'in Kitabü'l-Harac'ında da bu konuda bilgiler verilmiştir. Peygamberimiz ve dört halife devrinde kime nereden ve ne kadar arazi verildi açıklanmıştır.¹⁹⁶

Maverdi, Ahkamü's-Sultaniyye adlı eserinde iktaya bir bölüm tahsis ederek ikta hakkındaki İslam hukukunun getirmiş olduğu hükümleri açıklamıştır.¹⁹⁷ d) Diğer Yollar

İslam'ın mülkiyeti kazanmak için meşru kıldığı bu saymış olduğumuz yolların dışında insan iradesi ve çalışmasıyla ilgisi bulunmayan başka yollar da vardır. Bunlar hibe, vasiyet ve miras gibi hukuki muamelelerdir. Hibe, vasiyet, miras ve buna benzer işlemler insanın çalışma ve iradesi dışında onu mülkiyet sahibi kılan olaylardır. Bu konular İslam hukukunun ilgili bölümlerinde açıklanmış bulunmaktadır. O nedenle biz burada bu konuları teker teker açıklamaya lüzum görmüyoruz. Bu konularda bilgi sahibi olmak isteyenler İslam hukukunun ilgili bölümlerine bakabilirler.

¹⁸¹ Bkz. Vehbe Zühayli, İslam Fıkıhı Ansiklopedisi, V, 60.

¹⁹¹ Bkz. Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, Çev: Ali Özek, s. 111.

¹⁹² Bkz. Ebu Yusuf, a.g.e., s. 111; Kamil Miras, Tecrid-i Sarih Tercümesi, Ankara-1974, VII, 159-163.

¹⁹³ Muhammed b. Ahmed es-Serahsi, Kitabü'l-Mesut, III, 16.

¹⁹⁴ Vehbe Zühayli, a.g.e., V, 60.

¹⁹⁵ Bkz. Buhari, Humus, 19.

¹⁹⁶ Yahya B. Adem, Kitabü'l-Harac, Çev: Osman Eskicioğlu, İzmir-1996, s. 222-227.

¹⁹⁷ Ali b. Muhammed el-Maverdi, Ahkamü's-Sultaniyye, Mısır-1966, s. 190; Krş. Ebu Yala el-Ferra, Ahkamü's-Sultaniyye, Mısır-1966, s. 227.

e) Mülkiyetin Gayr-i Meşru Yolları Buraya kadar anlattıklarımız mülkiyeti kazanmak için İslam'ın meşru gördüğü yollardır. Bilhassa bugünkü uygulamalarda para kazanma vasıtası sayılıp da İslam'ın meşru görmediği için haram kabul ettiği bir takım yollar vardır. Mevdudu, mal ve mülk elde etmede Kur'an'ın haram kıldığı bu yolları 14 maddede toplamıştır. Bu yollar şunlardır:

Başkasının malını onun rızası olmaksızın veya belli bir ödeme yapmadan almak. Ancak rıza alındığı ve belli bir ödeme yapıldığı halde rızanın zorla veya hile ile alındığı durumda da bu alış veriş yine harama girer. Malı rüşvet, gasp ve sahtekârlık yolu ile elde etmek haramdır. Bu konuda malın kamu malı veya şahıs malı olması arasında hiçbir fark yoktur. Hırsızlık yapmak, yetimlerin mallarını zimmete geçirmek, eksik tartmak, fuhşun yaygınlaşmasına sebep olacak muameleler, fuhuş yapmak ve bundan para kazanmak; içki yaparak, satarak ve taşıyarak para kazanmak; kumar ve malın bir kimseden diğerine geçmesinde sadece şans oyunlarının etki yaptığı tüm muameleler bu yasak-haram kapsamına girer. Put yapmak, alıp satmak, putların yapıldığı ve onlara tapıldığı yerlerde çalışmak; kâhinlik, falcılık ve tefecilik yapmak ve astroloji ve ona benzer yollardan para kazanmak, bütün bu yollar İslam ekonomisinde yasaklanıp haram kılınmış olan muamelelerdir.¹⁹⁸

6-Üretim Faktörleri

Klasik iktisat kitaplarında *Üretim Faktörleri* adı altında tabiat (veya toprak), emek ve sermaye gibi üç konu üzerinde durulmaktadır. Bir üretimin meydana gelmesinde kullanılan unsurlara üretim faktörleri adı verilir. Üretim, faktörlerin *mal haline dönüşmesini* ifade eder. Belirttiğimiz gibi klasik ekonomide üretim faktörlerinin sayısı toprak, emek ve sermaye olmak üzere üçtür.

Yer altı ve yer üstü kaynaklarıyla *Tabiat*'ın kapsadığı her türlü unsur, toprak kavramı içine girer.

Emek faktörü, bir mal veya hizmet üretimindeki insan çabasıdır. Çabaların bazıları daha çok kol kuvvetine dayanırken, bazılarında fikir kuvveti ağır basar. Bu farklı nitelikler, emek çeşitlerini meydana getirir.

İktisatta, her türlü *üretmiş üretim aracı*, sermaye sayılır. Böylece, daha önce üretilmiş olan bu araçlar, üretim faaliyetinde insana yardımcı olup faaliyetin verimliliğini artırır. Mesela tarımda kara saban yerine traktörün kullanılması gibi.

Modern ekonomide, klasik üç üretim faktörünün dışında bir dördüncüden daha bahsedilir. Bu, *teşebbüs* faktörüdür. Üretimi gerçekleştirmek için, yukarıda sayılan faktörlerin organize edilmesi ve yönetilmesi, teşebbüs unsurunun niteliğini açıklar.

Üretim faktörlerinin dörde çıkarılması, iktisadi hayatta ortaya çıkan genel gelişimin bir sonucudur. Önceleri teşebbüs sahibi kişilerin (müteşebbislerin) bir faaliyete atılmaları için sermaye sahibi olmaları gerekirdi. Yani ancak sermaye sahibi olanlar müteşebbis olabilirdi. Modern iktisadi hayatta bu zorunluluk kalkmış, sermaye ve teşebbüs unsurları arasındaki ayırım tam bir açıklık kazanmıştır.

Aslında bir üretimin gerçekleşmesi için emek ve tabiat faktörleri ile yetinmek mümkündür. Verimliliği düşük olsa bile, bir üretimin meydana gelmesini sağladıkları için, bu ikisi "temel faktörler" olarak isimlendirilebilir.¹⁹⁹

Üretim Faktörleri hakkında buraya kadar söylediklerimiz iktisatçıların fikirleridir. Bu düşünceler hakkında yanlış-doğru; sevap veya günah gibi bir

¹⁹⁸ Ebu'l-A'la el-Mevdudu, Kur'an'ın Ekonomik ve Siyasi Öğretisi, İslam Düşüncesi Tarihi (Editör: M. M. Şerif), İstanbul-1990,1, 215.

¹⁹⁹ Yüksel Ülken, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 935.

değerlendirme yapmamız mümkün değildir. Ancak tabiat-toprak, emek ve sermaye gibi konularda İslami bakış açısının bulunduğunu da söylemeden ve hatta bu mevzuda bir özet vermeden geçemeyeceğiz.

İslam fıkına göre üretim faktörlerini "emek" ve "mal" olarak ikiye ayırmak mümkündür. Üretim ve gelir bu iki faktörün katkısıyla oluşur. Bir yandan teşebbüs ve organizasyon emek kavramı içinde ele alınabilirken, diğer yandan sermaye ve tabii kaynaklar da mal kavramı içerisinde ele alınabilirler.²⁰⁰

Mamafih tabii kaynakları da içine alarak mal kavramı içinde mütalaa edilen toprak bağımsız bir bölümde ele alınabilir. Böylece burada fiziki ve zihni çaba emek, toprak dışındaki üretilmiş üretim faktörü de sermaye olarak kabul edilmiştir.²⁰¹

Üretimin unsurlarından birisi de hiç şüphesiz tabiattır. Ekonomide insanlar tabiatın toprak parçasından daha çok faydalanmaktadırlar. O nedenle tabiatı toprak ile yorumlamış olabilirler. Ancak çağımızda meydana gelen ekolojik denge problemleri tabiatın bütün kesim ve kısımlarıyla bir bütün olduğunu göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, göklerde olanları ve yerde bulunanları,²⁰² güneşi ve ayı,²⁰³ geceyi ve gündüzü,²⁰⁴ denizi ve nehirleri insanoğluna musahhar kıldığından bahsetmektedir. "Musahhar" kelimesi "sahhara" fiili ile alakalıdır. Bu ise ücret ve karşılık olmadan meccanen üretim yapmak demektir. Şu halde bütün kâinat ve tabiat insanoğlu için bedelsiz üretim yapmaktadır. İnsan yeryüzünde ihtiyaçlarını gidermek için mal üretirken hava, su ve toprak gibi elamanları her zaman kullanmaktadır.

Daha önceki bölümlerde toprak hakkında biraz bilgi vermiştik. Onlara ilaveten burada şunu söylemek gerekir. Toprak tamamen hukuki bir mevzudur. Elde ederken, alırken ve satarken bu konuda sünnetin ortaya koyduğu uygulamalar (kurallar) geçerli olur. Toprağı kullanırken bile birey İslam'ın getirdiği kurallara uyarsa hem kendisi ve hem de mensubu olduğu toplum için en güzel verimi elde etmiş olur. Mesela İslam toplumunda fiyatlara müdahale edilmeyeceği için, serbest piyasa şartları cereyan edeceğinden pamuk tarlasına pancar, pancar tarlasına pamuk ekilmez. Neticede toprağa uygun mahsul ekilip dikileceğinden insanlarda olduğu gibi toprak için de kendiliğinden bir iş bölümü sağlanmış olur ve böylece hem birey ve hem de toplum açısından en güzel verim ve kazanç elde edilmiş olur. Pamuk fiyatlarının düşük tutulması sebebiyle pamuk tarlalarına pancar ekilmesi toprak sahibi bireyler açısından kazançlı bir davranış olsa bile toplum açısından ihtiyaç duyulan pamuk üretilmemiş olacağından zararlı bir hareket kabul edilmelidir. İşte İslam ekonomisinde pamuk tarlasına pancar ekilmesin ve dolayısıyla dengeler bozulmasın diye fiyatlara müdahale edilmez; serbest piyasa koşulları uygulanır.

Üretimin elemanlarından olan tabiat ve toprak İslam ekonomisinde Allah'ın insana vermiş olduğu bir emanet ve nimet olarak O'nun koyduğu kanun ve kurallar çerçevesinde kullanılmak durumundadır.

Üretimi gerçekleştiren faktörlerden ikincisi de emektir. İslam insan emeğine çok büyük önem vermiştir. İslam'a göre ibadet yaratılış sebebidir.²⁰⁵ Salih ameller ibadet kavramının içinde çok geniş bir yer tutar. İnanmak şartıyla salih amel işleyen kullara ebedi hayat vaat edilmiştir.²⁰⁶

200- Ali Abdürresul, el-Mebadiu'l-İktisadiyye Fi'l-İslam, Kahire-1968, s.7.

201-Ahmet Tabakoğlu, İslamda Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul-1986, s. 80.

202 Lokman 31/20; Casiye 45/13.

203 Ra'd 13/2; İbrahim 14/2; Nahl 16/12.

204 İbrahim 14/33; Nahl 16/12.

205-"Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" : Zariyat 51/56.

206 Mesela bkz. Bakara 2/25.

Üretici olan ve insanlara faydası dokunan kişi inandığı sürece Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma sıfatına hak kazanmıştır.²⁰⁷

Az önce de ifade ettiğimiz gibi Allah Teâlâ kâinatı insanın faydalanması için yaratmış ve ona musahhar kılmıştır. Hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar, su kaynakları, yeryüzü ve gökyüzü hep insanın maddi ihtiyaçlarını tatmin için yaratılmıştır.²⁰⁸

İslam insanları kâinata hükmetmeye memur gördüğü gibi ondaki üretici kuvvete yani emeğe büyük bir önem atfeder. Böylece İslam, emeği maddi ve manevi yönleriyle ele alır. Kadın ve erkek herkes hayatın gereklerini öğrenmek, öğrendiklerini anlatmak ve bilgilerinden faydalanmak durumundadırlar.²⁰⁹ Bu yüzden bildiğini tatbik edip uygulamaya koymayan kimse bilgili sayılmaz.²¹⁰ Üretime yönelen emek de bu şekilde maddi ve manevi yönleriyle ele alınabilir.

Emeğin geniş ve dar anlamları vardır. Ahlaki bir davranış olarak yorumlanabilecek olan *amel-i salih* ile daha çok fiziki bir çabayı ifade eden *sa'y* kavramları emeğin geniş manasını oluştururlar. Dar manasıyla emek ise sadece bir üretim faktörüdür. Bu anlamda emekçi için fıkıh kitaplarında kullanılan tabir *ecîr* kelimesidir.

Geniş manasıyla insan emeği onun kâinat içerisindeki yerini tayin eder. İnsanın sorumluluğunu biçimlendiren ve onun kıymetini tayin eden de onun emeğidir.²¹¹ Erkek ve kadın arasında bu açıdan hiçbir fark bulunmamaktadır.²¹²

İslam'da emek konusunda söylenecek daha çok şey vardır. Daha fazla bilgi almak isteyenler İslam ekonomisi üzerine yazılan eserlerin ilgili yerlerine bakabilirler. Ancak biz burada emek konusunda İslam açısından çok önemli bir noktaya işaret ederek bu konuyu kapatmak istiyoruz.

Bugün bütün dünya işçilik düzenini yaşamaktadır. Bunun manası eğer kişinin malı ve parası yoksa emeğinden başka satacak bir şeyi de yok demektir. Yani kişinin iş kurabilmesi ve kendi başına bir iş sahibi olabilmesi hemen hemen imkânsız gibidir. Artık o kendi kendini yöneten biri değil, başkalarının emrinde çalışan bir memur, hatta bir işçi ve emekçidir. İpoteğe koyacak bir malı olmadığı için başkaları kefil olmadıkça herhangi bir yerden kredi veya ödünç-borç bir para da bulamaz. Oysa toplum bireyin velisidir; fert devletin velayeti altındadır. Ama bu velayet kurumu bugün vazifesini yapmamaktadır. Bunun için işçi, bir işçinin oğludur; onun babası ve hatta dedesi de işçi idi. Emeğini satarak hayatını kazanma demek olan işçilik, böylece bir miras gibi, oğuldan oğula, torundan toruna intikal edip gitmektedir. Hâlbuki insan itibarlı olmalı, insan olduğu için bireye güvenilmeli, yine bu sıfatına dayanarak ona kredi verilmelidir. Çünkü ebedi bir işçilik, kendisi iş sahibi olamayacağı için bir bakıma köleliktir. Zaten kölelik de bir mal sahibi olmadan karın tokluğuna çalışmaktan ibaret değil midir?

İşte bu benzerliği; kölelik ile zamanımızdaki işçi düzeni arasındaki benzerliği çok iyi farkederek Said Nursi, köle düzeni ile işçi düzenini aynı kabul ederek şöyle diyor: "Devletler, milletler muharebesi tabakat-ı beşer muharebesine terk-i mevki ediyor. Zira beşer esir olmak istemediği gibi, ecîr olmak da istemez."²¹³

²⁰⁷ Nur 24/55.

²⁰⁸ Bakara 2/22.

²⁰⁹ Bkz. İbn Mace, Mukaddime, 23, 24.

²¹⁰ Bkz. Darimi, Mukaddime, 29.

²¹¹ Bkz. Zümer, 53/39-40.

²¹² Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 80-81.

²¹³ Cemal Kutay, Bediuzzaman Said Nursi, Özal Matbaası İstanbul-1980, s.341.

İslam hukukçuları, bin yıldan beri, insanın özgür olduğunu ve insanda hürriyetin asıl olduğunu savunmaktadırlar.²¹⁴ Bu demektir ki, insanda esaret ve kölelik arızı ve geçici bir özelliktir. Yalnız burada unutulmaması gereken bir husus vardır. Köleliğin, hastalık gibi iyi olması ve geçmesi gereken bir vasıf olduğunu ve köleliğin sadece siyasi değil, dini, ilmi ve iktisadi çeşitleri bulunduğunu bilmek gerekir. Dini özgürlüğün olmadığı yerde dini kölelik var demektir. İلمي özgürlük ve düşünce özgürlüğünün bulunmadığı yerde fikir köleliği var demektir. Ekonomik özgürlüğün bulunmadığı yerde de iktisadi kölelik var demektir.

İnsan hasta olmamaya çalıştığı gibi, işçi olmamaya da yani başkasının işini (karın tokluğuna, köle statüsü gibi) yapmamaya da çalışmalıdır. Mümkün olduğu kadar herkes kendi işinde çalışmalı; İş hayatı ortaklaşa yürütülmelidir. İşte bu imkân bugün bireye verilmemektedir. Hâlbuki toplum bireyin velisi olduğundan, onun hem vekili ve hem de kefilidir. Bu yüzden bireye serbest çalışma kredisi verilmeli, böylece birey sevdiği ve beceri sahihi olduğuna inandığı bir alanda kendisi iş kurabilmelidir. Zamanımızda ise böyle bir uygulama yoktur; hatta buna bir hayal gözüyle bakanlar dahi olabilir. İşte Bediüzzaman çağımızdaki bu uygulamalardan dolayı esirlik ile ecîrliği bir tutmuştur. Yani ona göre işçi düzeni, köle düzeni anlamına gelmektedir.

Üretim faktörlerinden birisi de sermayedir. İktisatçılara göre sermaye ya da kapital, eski çağlarda faiz karşılığında ödünç verilmiş para ve malı ifade ederdi. Geniş anlamda sermaye, *gelir* elde etmek üzere işletilebilecek her türlü mal ve paradır.²¹⁵

Kapitalist iktisat teorisi sermayeyi emekten bağımsız bir üretim faktörü olarak görmektedir. Marksistlere göre de sermaye hem kapitalistlerin karlarının kaynağı, hem de üretim araçlarına sahip olma vasıtalarından biridir. Maddi bir vakıa ve bir üretim aracı olarak sermaye kavramı İslam iktisadında Kapitalist ve Marksist iktisatlarda görüldüğü gibi belirsiz değil, tam tersine müşahhas bir mahiyete sahiptir. İslam ekonomisi çerçevesinde sermaye, iktisadi faaliyete emekle birlikte katılan ve bir risk üstlenen, bu faaliyet neticesinde de kâr veya zarar elde eden bir üretim faktörüdür.

İslam sermayeyi, üretim faktörleri yanında başka şeyleri de ihtiva eden mal kavramı içersinde ele alır. Mal ise mülkiyete mevzu olan, alınıp satılan, faydalı olup piyasa değeri ve fiyatı taşıyan şeydir. Bu tanım meta tarifıyla birleşmektedir. Hava ve güneş ısı gibi faydalanılabilen fakat mülk edinilemeyen şeylerle bozulmuş gıda maddeleri gibi, mülk edinilebilen fakat faydalanılamayan şeyler mal kavramının dışında kalır.

İslam hukukçuları mal kavramını değerine göre iki kısımda ele alırlar: Kullanım ve mübadele değeri taşıyan mallar *mütekavvim*, taşımayanlar ise *gayr-ı mütekavvim* diye adlandırılır. Para, metalar, toprak, gıda maddeleri öncekine örnektir. Alkollü içkiler, domuz eti, çalınmış eşya da gayr-ı mütekavvim mal sayılır. Gayr-ı mütekavvim mal alınıp satılamaz. Sadece mütekavvim mal satış, hibe, vasiyet ve rehin gibi tasarruflara konu teşkil edebilir. Mütekavvim malın üretim faktörü olan kısmına sermaye (re'su'l-mal) denir. Bu ıstılah bu manasıyla Kur'an'da da geçer.²¹⁶

Sermaye sürekli olarak üretim süreci içinde kalmalıdır. İslam'ın mülkiyete getirdiği sınırlamalar²¹⁷ ve İslam vergileme politikası sermayenin hem üretim sürecinin dışına çıkmasını önler hem de bütün toplumda yaygınlaşmasını sağlar. Çünkü zekât atıl sermaye diyebileceğimiz tasarrufların ve ticari sermaye kazançlarının yıldan yıla

²¹⁴ Bkz. Bümanüddin el-Merğani, el-Hidaye, II, 128; İbnü'l-Hümmam, Fethu'l-Kadir, IV, 417; Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Ünal Matbaası, İstanbul-1982, s. 29.

²¹⁵ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 829.

²¹⁶ Bakara 2/279.

²¹⁷ Haşr 59/7; Tevbe 9/34.

aşınmasına yol açar. Bundan dolayı Hz. Peygamber zekâtın aşındırmaması için yetimlerin mallarıyla ticaret yapılmasını emretmişlerdir.²¹⁸

İslam sermayeyi eğer üretime emekle birlikte katılmazsa veya zarar riski yüklenmezse bir üretim faktörü olarak benimsemez. Emek-Sermaye ortaklığının her çeşidi karşılıklı olarak risk içeren kâr ortaklığı temeline oturmalıdır. Sermayeye emekten bağımsız bir statü tanımak bunların birbirlerine karşı oluşlarını kabul etmektir.²¹⁹ Hâlbuki böyle bir durum yoktur. Sermaye ile emek aynı karı kocada olduğu gibi birbirinin fonksiyonudurlar.

İslam faiz yasağı ile sermaye sömürsünü, fakir ve miskinlere devlet bütçesinden yardım etmekle²²⁰ de emek sömürsünü önlemiştir. Böylece sermayenin emek üzerinde baskı kurmasına mani olmuş ve aralarında iş birliğinin kurulmasını ve akıcılığı sağlamaya çalışmıştır. Çünkü risksiz ve emeksiz sermaye kazançları (faiz) hem emek sömürsünü artırır ve hem de emeği üretim sürecinden koparır.²²¹

²¹⁸ Malik, Zekat, 12.

²¹⁹-Sezai Karakoç, İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, İstanbul-1967, s.45.

²²⁰-Tevbe 9/60.

²²¹-Ahmet Tabakoğlu, İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri, s. 90- 93.

İKİNCİ BÖLÜM TÜKETİM

Ekonomi ilminin, felsefe ve diğer ilimlerden ayrılıp müstakil bir bilim dalı haline gelince birtakım terimler ortaya koyduğu bir gerçektir. İşte ekonominin terimleştirdiği üretim, tüketim, mübadele ve tedavül kelimeleri bu ilmin üzerine oturduğu temel köşe taşlarıdır diyebiliriz.

Geçtiğimiz sayfalarda üretim üzerinde durup onu İslam açısından ayet ve hadisler ışığında tanımaya çalıştık. Şimdi ise tüketim yani istihlak üzerinde durmak istiyoruz.

Tüketimin Tanımı

İktisatçılar tüketimi, ihtiyaçları ve arzuları karşılamak amacıyla iktisadi varlıkların harcanması şeklinde tarif ediyorlar.²²² Bu tariftan anlaşıldığına göre iktisadi faaliyetin son merhalesi tüketimdir. Üretim, mübadele, bölüşüm ve her türlü ekonomik davranışlar, bu tüketim sonucuna varmak için yapılır. O sebeple ekonomide tüketimin çok önemli bir yeri vardır. Şükrü Baban'ın dediği gibi bunu fark edemeyen bazı iktisatçılar tüketimin ahlak ile alakalı olduğunu kabul ederek iktisat kitaplarında istihlak bölümüne yer vermemişlerdir. Hâlbuki tüketimin ahlakla ilgisi olduğu kadar ekonomiyle de ilgili olduğu bir gerçektir. O yüzden tüketimden, az da olsa, biraz bahsetmek yerinde bir hareket olacaktır.

Tüketim kavramı Fransızca'da konsumasyon (Consommation) kelimesiyle ifade edilir ki bazı iktisatçılar bununla tüketimi bir tahrip eylemi olarak nitelendirmiştir. Hakikatte ise bu terimle kastedilen fiil daima bir *tüketme*, *yoğaltma* ve *tahrip* ile sonuçlanmaz. Fayda ve değer eksilişine yol açmaksızın ve hatta fayda ve değer katarak ihtiyaçların ve arzuların karşılandığı durumlar vardır.

Tüketimde malın kullanılması söz konusudur. Faydalı bir yerde kullanılmışsa bu iktisadi bir tüketimdir ve yararlıdır. Nitekim Elmalılı merhum, "Mallarını gece ve gündüz gizli ve açık olarak harcayanlar (infak edenler) yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükâfatları vardır."²²³, ayetinin tefsirinde infakı bir tüketim kabul ederek şöyle diyor:

"Burada özellikle bu gibi kötülüklerin düzeltilmesi mutlak surette gözetilmiş olduğundan, toplumun bütünüyle uyumlu bir toplum haline gelmesini sağlamak için ayet, ileri gelenlerin öncüsü durumunda olan büyüklerin "infak-ı külli" ile cömertçe vermeye yönelik "vilayet makamı" üzere varit olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in daha birçok yerlerinde infakın değişik özelliklerini gösteren ayetler gelecektir. Burada Kuran infakı, ahlak ve toplum düzeni açısından, daha ziyade iktisadi açıdan öğretip, her şeyden önce bize şunu gösteriyor ki, kazanç ve üretim yollarını düzene koymak için, işin başında üretimin gayesi olan tüketimi ve harcamaları düzenleyip, mal ve hizmet dolaşımını hızlandırıp yaymak gerekiyor.

Zamanımızda ekonomi ilminin uzmanlarının istihlak (tüketim, konsumasyon) tabir ettikleri infak, genel anlamda ikiye ayrılır: Bunlardan biri, ferdi veya içtimai hiçbir faydayı gözetmeyen, abes veya zararlı, hatta çirkin sayılan harcamalardır ki, tamamen günah ve israf olan infaklardır ve Allah

Teâlâ bu gibi harcamalardan insanları sakındırmış ve bunları yasaklamıştır.

Diğeri ise herhangi bir ihtiyaç ve faydaya yönelik olarak yapılan hayırlı infaklardır ki, malları hayata ve ihtiyaca sunmak demek olan bu infaklar, haddi zatında

²²² Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 917.

²²³ Bakara 2/274.

istihlak-tüketim değil, üretimin esas hedefidir. Ve bu tüketim ne kadar geniş kapsamlı, ne kadar ahlaki ve ne kadar temiz olursa, değeri de o kadar yüksek olur. Emek ve çabasını Allah katında ebedi hayata dönüştürüp de dünya ve ahiretin korkusundan ve hüznünden kurtulmak isteyenler bu iyiliğe, bu ahlaka, bu toplum düzenine ve bu iktisat yoluna girmeli, buna uygun bir kazanç ve üretime yönelmeli ve çaba harcamalıdır."²²⁴

İfade ettiğimiz gibi istihlak her halde tahrip etmek demek değildir. Gerçekte birçok ihtiyaçların tatmini onu tatmine yarayan şeylerin tahribini, yok olmasını gerektirebilir. Mesela ekmek ve kömür gibi maddeler tahrip edilmeden istihlak edilemezler. Fakat aslında bu surette bile tam anlamıyla yok olma söz konusu değildir. Biz ekmek ve yemeği vücudumuzda kan ve yağa dönüştürüyoruz. Kömürü de ısıya dönüştürüyoruz. Böylece bizim tahrip ettiğimiz şeyler aslınsa o maddeler değil, onların fayda ve kıymetleridir. Yoksa bizzat maddeyi tahrip etmiş olmuyoruz. Üretimde hiçbir şeyi yaratmadan toprakta mevcut olan madde ve unsurları birleştirip karıştırdığımız gibi tüketimde de hiçbir şeyi yok etmiş olmuyoruz. Yalnız şeklini değiştiriyoruz. Başka mal ve eşyalar vardır ki, bunlar tahrip edilmeden istihlak edilebilirler. Mesela bir evin istihlakı hiç de tahrip değildir. Eve benzeyen şeyler de böyledir. Her ne kadar evin de bir ömrü olup sonunda ev de yıkıla- caksa onun bu yıkılıp yok olması istihlakten değil, başka sebeplerdendir. Bu hususta istihlakın bir etkisi olsa bile evin yıkılmasına asıl sebep ve yeter sebep istihlak değildir.²²⁵

Tüketim İlkeleri

M. A. Mannan İslam Ekonomisi adlı eserinde "İslam'da Tüketim İlkeleri" başlığı altında şunları yazmaktadır:

Tanım olarak tüketim bir talep, üretim ise bir arzdır. Tüketicinin şimdiye ve geleceğe kadar olan istekleri, ekonomik faaliyeti için başlıca itici etkindir. Bu istekler yalnız tüketicinin gelirini bitirmekle kalmaz, aynı zamanda onu, gelirlerini artırmaya sevk eder. Bu durum bizi şu sonuca götürür. Tartışmada ön sırayı tüketim sorunu almaktadır ve iktisatçıların yetenekli bir kavrayışla açıkladıkları gibi, tüketim ve üretim; değer, dağıtım ve konuya ilişkin öteki dallardaki ekonomik yasaların ortaya çıkması için yeterlidir. Tüketim açısından bugünkü ekonomi ile İslam ekonomisi arasında kişinin isteklerini tatmin hususunda tam bir yaklaşım farkı vardır. İslam bugünkü tüketimde mevcut olan tam bir materyalist eğilimi kesinlikle reddeder.

Uygarlık basamaklarında yükseldikçe, psikolojik etkenler altında bireyin istekleri daha bir karmaşık ve karanlık olmaktadır. Artistik zevkler, gösterişe dönük tutkular, zenginliğin getirdiği sorumsuz davranışlar, bütün bunlar psikolojik yapıda olan isteklerimizin dışı doğru somut bir biçim alışıında, gücü gittikçe artan üstün bir rol oynamaktadır. İkel bir toplumda istekler sade olduğu için tüketimdeki uygarlık, taleplerimizi çoğaltmakta ve çeşidini artırarak bu sadeliği bozmaktadır. Batının maddeci yapısı karışık değildir. Bu günkü batı uygarlığı, her nedense, isteklerimizin o hoş, tatlı sadeliğini altüst etmektedir. Batının maddeci uygarlığı isteklerimizi çoğaltmak ve çeşidini artırmakla kendine özgü bir haz duymaktadır. Bu uygarlıkta kişinin ekonomik refahı, bin bir güçlkle tatmin etmek için uğraştığı isteklerinin çokluğuna göre ölçülmek istenmektedir. Yaşam ve gelişimdeki bu görünüm İslam'ın değer yargıları ile taban tabana zıttır. İslam ekonomisinin ahlaki ve manevi ilkeleri, kişinin aşırı maddesel ihtiyaçlarını azaltmaya çalışır. Böylece kişi, aşırı ve gereksiz tüketim yerine, yararlı üretime geçmek için, ruhsal gelişimini tamamlamaya zaman bulabilir. Dışa doğru sonunda yeryüzü

²²⁴ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, II, 234 (Azim Dağıtım Baskısı).

²²⁵ Şükrü Baban, İktisat Dersleri, s. 106.

kaynaklarının tüketimini hızlandıran sığ genişlemeden daha çok, içe doğru derinlemesine tamamlanma insan yaşamı için bir ülkü olarak önerilir. Çağdaş batı anlayışı her ne kadar karşı değil ise de orada tüm çabalar yalnızca hayatın maddesel yönünü iyileştirmeye çevrilmiştir. Bu günkü gelişim, yedeğinde, sürekli çoğalan istekleri, artan hoşnutsuzlukları, maddeye karşı kabaran açgözlülüğü ve gittikçe artan bir tüketimin ardından yoğunlaşan tutkulu özlemi de birlikte getiren daha yüksek bir hayat düzeyi anlamına gelmektedir. Bugün toplumun ilerlemesi maddesel ihtiyaçların nitelikleri ile değerlendirilmektedir.²²⁶

Böylece Mannan'a göre medeniyetin insanı etkilemesi ile ortaya çıkan lüks ve gösteriş tüketimi ve materyalist anlayışın gerektirdiği tüketimler gerçek ve doğru tüketimler olamaz, bunların yeniden bir düzenlemeye gidilmesi hem birey ve hem de toplum açısından yararlı olacaktır.

Üretim Kadar Tüketim

İnsanı diğer canlı varlık veya hayvanlarla mukayese edecek olursak onun farklı bir yapıya sahip olduğunu görürüz. İnsanın yaşama zevki ve tüketim eğilimi, onun çalışma isteğinden ve üretme arzusundan daha fazladır. Mesela insanı bal arısı ile karşılaştırdığımız zaman, arının bal üretimi tüketiminden kat kat fazla olduğu halde; insanın meyve toplamaktan daha ziyade meyve yemeye eğilimli olduğunu görürüz. Yani insan tüketimi, üretime tercih etmekte ve ancak tüketmek için üretmektedir.

İnsanın bu çalışmaya karşı isteksiz, tüketmeye karşı ise son derece haris olma özelliği bireylerin toplu halde yaşamalarını zorlaştırmaktadır. Çünkü herkes kendi ürettiğinden daha fazlasını tüketmek istemektedir. Böylece neticede toplumda depolanmış olan yedek yiyecek maddeleri ve mallar azalmakta ve her geçen gün yavaş yavaş tükenmektedir.

İnsanın bu ürettiğinden daha çok tüketme özelliği onun açısından bir nevi eksiklik demektir. Çünkü bu husus önlem alınmadığı takdirde kendisine zarar verebilir. Ancak bunu faydalı bir hale çevirmek de mümkündür. İnsana tabii olarak verilmiş olan mülkiyet hakkı ve bu mülkiyet hakkına dayalı olarak kurulmuş olan mülkiyet düzeni insana ürettiğinden daha fazla tüketme değil, ürettiği kadar tüketme esasını sağlamaktadır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Önce bir defa herkes çalışıp bir şeyler üretmekte ve bu ürettiği şeyleri mensup olduğu topluma vermektedir. Verdiği bu mallar karşılığında ise toplumdaki para adı verilen bir senet almaktadır. İşte böylece herkes, cebindeki para kadar mal aldığı, başka bir ifade ile topluma verdiği kadar aldığı için bu sisteme ürettiği kadar tüketme şeklinde ifade ediyoruz. Bu ürettiği kadar tüketme, bundan daha fazlasını tüketmeme esası toplumda çalışmayanlar veya çalışsa da kazandıkları malları ihtiyaçlarına yeterli olmayanlar açısından bir takım problemler çıkarır. Aldıkları maaş veya ücret kendilerine yetmeyenler ne olacak, bunlar açlığa, dolayısıyla ölüme mi terk edilecekler? Ya da mesela hasta olup hiç çalışmayanların durumları ne olacaktır? Buna cevap olarak hemen söyleyelim ki, İslam'ın ortaya koyduğu vergi sistemi ile içtimai yardımlaşma kurumları bunun için tek çözüm yolu olarak karşımızda durmaktadır. Bir taraftan herkesin çalışması nispetinde yaşaması esası yürürlükte devam ederken diğer taraftan da zengin mükelleflerden toplanan vergilerin bir kısmı fakir ve muhtaçlar arasında paylaşılır; öbür yönden de bunlara yardımlaşma kurumları da destek olur.

Böylece bu sistem ile herkes çok tüketmek için daha çok üretmeye çalışacaktır. Bu suretle insanda bulunan istek, tüketme, belki daha çok tüketme arzusu, üretme arzusuna dönüşmüş olacaktır. Böylece neticede üretim ile tüketim arasındaki denge sağlanmış olur.

Demek ki, insanın yaratılışında mevcut olan bir eksiklik, içtimai bir düzen ile kapatılmakta ve bu şekilde daha üstün bir sonuç elde edilmektedir. Bu durum ise insanlar için bir hukuk düzenini zorunlu kılmakta yani insanlar bir hukuk düzeni içinde yaşayarak hayatîyetlerini öylece devam ettirmektedirler ki, işte devlet mefhumu da buradan doğmaktadır.

Tüketim Malları

Tüketim mallarını bir tasnife tabi tutacak olursak onları şöylece üç gruba ayırmak mümkündür:

1) Yiyecek gibi maddelerin ihtiyaçları gidermeye yaraması, terimlerin anlamına uygun bir *kıymet* ve *Fayda tahribi* pahasına gerçekleşir. Bir defalık tatmin etme olayı sonunda fayda ve kıymeti biten maddeler için, yoğaltım yahut tüketim teriminin kullanılması tamamıyla yerindedir.

2) Giyecek maddeleri, *yarı sürekli* istihlak eşyasıdır. Bunların kullanılması, kıymetlerinin ve faydalarının ani olarak tahribine yol açmaz.

3) Binalar ve sanat eserleri, *sürekli tüketim* mallarına örnek gösterilebilir. Sürekli istihlak eşyasının kullanılması da, muhakkak surette kıymet ve fayda tahribiyle sonuçlanmaz. Tabloların, antikaların, nadir taşların, binaların ve özellik taşıyan mobilyanın zamanla kıymeti artabilir.

Tüketim denilen olayın karakteristiği, *ihtiyaçları* ve *arzuları* gidermeyi hedef tutmasıdır. İhtiyaçlar ve arzular tatmin edilirken kıymet ve fayda tahribi olup olmaması, malların ve koşulların özelliklerine bağlıdır.

Tüketimin iktisadi rolü, Ortaçağlardan beri tartışılan bir konudur. Ortaçağ *Skolastikleri* perhizkarlık zihniyetine bağlanmışlar ve tüketimin tahlilinden çok *israfın zararlarını* ve *tasarrufun faziletini* belirtmeye önem vermişlerdir. Adam Smith, tüketimi "her türlü üretimin tek ve nihai hedefi" olarak tanımlamış ve üretimin "tüketiciye yararlı olduğu ölçüde" değer ifade edeceğini yazmıştır. Fakat onu izleyen iktisatçıların çoğunluğu bu kanaate katılmamışlar ve üretim-dolaşım- paylaşım konularıyla ilgilenmişlerdir.²²⁷

Netice olarak tüketim, insanların ihtiyaçlarını ve arzularını yerine getirmek amacıyla malların üzerinde tasarruf yaparak onları kullanmalarını diyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MÜBADELE

Tarihe baktığımız zaman insanların ihtiyaç duydukları malları kendilerinin üretmeleri ya da başkalarından bir bedel karşılığında satın almaları konusunda bir tekâmül olduğu görülür. İlk zamanlarda insanlar ürettikleri malları kendileri tükettirdi; dışarıdan ne mal alırlar ve ne de başkalarına mal verirlerdi. Yani mübadele diye bir şey yoktu. İnsanlar pazara mal götürüp satmazlar; ihtiyaçları için pazardan mal da satın alıp getirmezler. Yeme, içme, giyme, barınma ve ısınma gibi ihtiyaç mallarını ise hep kendileri üretirlerdi. Ekonomik hayatta bu şekilde faaliyet gösteren aileler *kapalı ekonomiye*, sahip küçük toplumlardır. *Robinson Crusoe* ile *Cuma* 'nın canlandırdıkları hayat tarzı bu sistemin tipik en küçük bir örneğini teşkil etmektedir.

Orta zamanlarda ise insanlar ilk iş bölümü olarak geziciliği gerektiren çoban ve yerleşmeyi gerektiren çiftçi topluluklarına ayrılınca et, süt, deri, yün vb. gibi hayvancılık ürünleriyle; tahıl, sebze, pamuk vb. gibi tarım ürünlerinin mübadelesi (değiştirilmesi) bir zorunluluk olmuştur. Trampa adı verilen bu malın mal ile mübadelesi olayı, çok daha sonraları gerçekleşen pazar ekonomisinin ilk adımını teşkil eder. Türkçemizde değiş-tokuş denilen bu mübadele biçiminde mala karşı mal, ürüne karşı başka bir ürün alınıp verilir. Mesela, et verenin bunun karşılığında buğday; pamuk verenin ise bunun karşılığında süt aldığı gibi. Ancak bu yol ihtiyaç duyulan malların mübadelesinde kolaylık yerine zorluk meydana getirir. Çünkü her et ihtiyacı olanın buğdaya ihtiyacı olmadığı gibi, pamuk satacak olan birinin de süt ihtiyacı olmayabilir. Bu yüzden bütün malların kendisiyle değiştirilebildiği bir *genel eşdeğere* ihtiyaç bulunmaktadır. İşte bunun için tarihte önce bütün malların kendisiyle değiştirildiği mal-para, gümüş ve altın gibi madeni paralar bulunmuştur.

Trampa veya değiş-tokuş adı verilen değiştirme biçiminden sonra bu mübadele olayı, bir cins mal ile yani mal- para adı verilen para yerine kullanılan bir tür mal ile yapılmaya başlanmıştır. Bu mal-para ekonomik çevre şartlarına uygun bir vasıta olarak bulunan herkesin kullandığı bir tür maldır. Mesela zirai toplumlarda para yerine kullanılan eşdeğer, sığır ve davar gibi hayvanlardı.

Trampanın kendine göre birtakım mahzurları vardır. Trampa sisteminde mübadeleye katılanlar, arzu ettikleri malı her zaman bulamazlar. Mübadeleye arz edilen malların kıymeti arasında bir denklik bulunmaz. Mübadeleyi ortak bir kıymet ölçüsüne göre yapmak imkânsızdır. Bu sebeple mübadelelerin akışını kolaylaştırmak için, bazı kıymetlerin ödeme aracı olarak kullanılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Satıcılar, ihtiyaçları olsun veya olmasın, belli malları ödeme aracı olarak kabul etmek alışkanlığını kazanmışlardır. Ödeme aracı olarak kullanılan mal, genellikle pazarda aranan ve kolayca piyasaya sürülebilen maddeler arasından seçilmiştir. Çin'de bıçak, Roma'da öküz, Amerika'da hayvan derisi ve tütün gibi maddeler borçların ödenmesini ve mübadelelerin akışını gerçekleştiren bir vasıta hizmetini görmüşlerdir. Standart kaliteli ve kolay satılabilen malların kabul edilmesi, nispeten ileri medeniyet çağına kadar intikal etmiş bir usuldür.

Medeniyet, icat ve keşifler ilerledikçe para da tekâmül etmiştir. Para, mal-para iken madeni (altın, gümüş, demir, bakır veya başka bir maden) para olmuş, daha sonra da kâğıt para olmuştur. Her para çeşidinin de mübadeleye, alış verişe bir başka değişiklik ve farklılık getireceği muhakkaktır.

Mübadelelerin Manası

Sözlük mana olarak düşündüğümüz zaman mübadele birbirine bedel olan iki şeyin değiştirilmesi anlamına gelir. Ekonomik mana olarak ise mübadele, bir malın diğerinin yerine geçirilmesini veya bir malın paraya çevrilmesini ifade eder. Fıkıhta buna malın mülkiyetini devretmek şeklinde bir tarif getirilmiştir. Bir şeyin diğeri ile değişimini içeren herhangi bir ticari pazarlık mübadele olarak adlandırılır. Müslüman hukukçulara göre mübadele bir kişinin malının karşılıklı rıza ile başkasının malına karşılık olarak değiştirilmesidir.

Eski devirlerde mübadelede, anlattığımız gibi malların mallarla değişiminde takas şekli vardı. Günümüzde ise birçok az gelişmiş ülkede, köylerde halk ihtiyaçlarını takas ve trampa yoluyla tedarik etmektedir diyebiliriz. Fakat insan ne kadar olgunlaşır ve medenileşirse mübadele metodu da o derece gelişir. Günümüzde organize olmuş toplumlarda mübadele para aracılığı ile yapılmaktadır. Bu, bütün mal ve hizmetlerin değerinin para olarak tanımlanması ve derhal belirlenmesi sebebiyledir.

İslam'a Göre Mal Satmanın Manası

Genellikle bir toplumda yaşayan herkes kendisi için mümkün olan üretimi yapar, elde ettiği istihsal fazlasını başkalarına satar, bu satıştan kazandığı paraları da ihtiyaç duyduğu diğer maddeleri satın almak için harcar. Eğer bir vatandaş, sattığı mallardan elde ettiği paraları yığar, piyasadan bir mal satın almak için harcamazsa, bu davranışı ile toplumun fertlerini kendi istihsal fazlasını satma imkânından mahrum etmiş olur. Sadece kıymet ölçüsü ve mübadele vasıtası olan paraya, aslında mevcut olmayan başka sıfatlar izafe etmek yanlıştır. Bütün dinlerin ve felsefelerin haram ve yasak etmiş olduğu faiz yani para muamelesinden meydana gelen faiz, paranın asıl vazifesini anlamamaktan doğmaktadır.

İktisatçıların çoğu parayı onun ekonomik hayatta üstlendiği fonksiyona göre tarif etmektedirler. Aslında paranın mübadelede yapmış olduğu bu görevler, insanlar tarafından verilmiş itibari sıfatlardan ibarettir. Bu sıfatların hiçbirisi, paranın ortaya çıkış sebep ve gerekçesiyle bağdaşmamaktadır. Gerçekte para, ancak fertlerin üretim fazlasını, başkalarının üretim fazlası ile değiştirme ihtiyacını karşılamak ve aynı mübadele, trampanın zorluklarını giderme ihtiyacından doğmuş bir vasıttan ibarettir. Bunların dışında paraya atfedilen değer ve vasıflar, halkın hayalinden başka bir şey değildir. Çünkü para, ihtiyaçlarımızı gidermek için yediğimiz, içtiğimiz, giydığımız ve barındığımız bir madde değildir. Bu ihtiyaçlarımızı ancak mallar karşılar, para karşılayamaz. O yüzden paranın değeri izafi nominal bir değerdir.

Bir toplumda yaşayan herkes kendisi için mümkün olan bir üretim yapar, elde ettiği üretim fazlasını başkalarına satar, buradan kazandığı paraları da ihtiyaç duyduğu diğer malları satın almak için harcar.

Eğer bir vatandaş, sattığı mallardan elde ettiği paraları stok eder, harcamaz ve piyasadan bir şey satın almazsa, bu çeşit davranışı ile o kendi toplumunun bireylerini üretim fazlasını satma hakkından mahrum etmiş olur. İşte üzerinde önemle durulması gereken nokta budur. Bu sebeple sadece satış mübadele manası taşımaz. Kişi sattıktan sonra bu para ile bir de satın almayı gerçekleştirirse o zaman devreyi tamamlamış olur. Çünkü insanlar ikinci bir defa satın alamayan bir parayı kabul etmezler; zira sadece para onların bir ihtiyaçlarını gidermez. Gerçekte para, insanların elinde bulunan malları değiştirme vasıtasından başka bir şey değildir. Bu sebepten dolayı mübadele denildiği zaman bunun manasını doğru anlamak gerekir. İslam'da mübadele denildiği zaman

bunun anlamı sadece para ile bir şey almak değil, aynı zamanda verdiği mal veya emek karşılığında elde ettiği para ile başka bir mal satın almaktır. Kur'anda "el-bey" (satmak) kelimesinin satmak ve satın almak, "iştira" (satın almak) kelimesinin de satın almak ve satmak manalarında kullanılmasının hikmeti bu olsa gerekir. Burada örnek vermek gerekirse şu ayetleri gösterebiliriz.

"Allah alış-verişi (bey'i) helal, faizi ise haram kıldı..."²²⁸ "Ne ticaret ve ne de alış-veriş onları, Allah'ı zikretmekten alıkoymaz."²²⁹ "Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, Allah'ı anmağa koşun, alış-verişi bırakın."²³⁰

Bu ayetlerde geçen "el-bey" kelimesi alış-veriş manasında kullanılmıştır. Büyük müfessirler bunu böyle anlamışlardır. Onların delili, satmak demek olan el-bey aynı zamanda satın almak anlamına da gelmektedir. Türkçemizde biz buna alış-veriş diyoruz. Bunun ayet ve hadislerde daha birçok örneklerini bulmak mümkündür. Şu halde mübadelenin, yani alış-verişin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için, bir malı sattıktan sonra kişinin elde ettiği o para ile başka bir malı satın alması gerekir diyebiliriz.²³¹

Mübadelenin Önemi

Üretim ve tüketimi düzenleyen ve koordine eden mübadele, iktisat ilminin temel problemlerinden biridir. Modern dünyada mübadele beşeri varlık için, hayatının bütün ihtiyaçlarını üretemeyen her insan için zorunludur. Fakat insan uzmanlık sebebiyle bir tip iş veya hizmetle meşgul olur. İnsanın diğer ihtiyaçları ise başkalarının ürettiği mallara bağlıdır, onlarla giderilir. Böylece her insan kendi alanında bir uzman olup mübadele yoluyla da sınırsız ihtiyaçlarını tatmin yolunu bulmuş olur. Eğer ihtiyaç duyulan malı herkes bizzat kendisi üretmiş olsaydı mübadele problemi diye bir şey olmazdı.

Fakat günümüzde ihtiyaç çeşitlerinin sayısı o kadar artmıştır ki, artık bir insanın kendi ihtiyaçlarını bizzat kendisinin karşılaması mümkün değildir. Dolayısıyla bugün hemen hemen bütün ihtiyaçlarımızı mübadele yoluyla temin etmek durumundayız.

Mübadele Metodu

Mübadele metodu ve şekli, ihtiyaçlarımızın çeşidine, yer ve zaman şartlarına bağlı olarak değişmiştir. Bu yüzden farklı yer ve zamanlarda çeşitli mübadele metotları kullanılmıştır. Eski devirlerdeki mübadele şekline biri, yukarıda açıkladığımız gibi malların yine mallarla mübadele edildiği *takas* şekli idi. Bu mübadele şekli eski Arabistan'da yaygındı. Bu mübadele sisteminin güçlüklerini ve kötülüklerini fark eden Hz. Peygamber, takas ve trampa yerine para vasıtasıyla yapılan alış-verişin yapılmasını istedi. Bundan dolayı O, ashabın muamelelerinde para kullanmaları hususunda ısrar etti. Ata b. Yasir tarafından rivayet edilmektedir ki, Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "Hurma karşılığında hurma satma." Sahabelerden birisi şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resülü, Hayber'deki vergi memurunuz bir ölçek hurmaya karşılık iki ölçek hurma veriyor. "Hz. Peygamber ondan vergi memurunu çağırmasını istedi. Memur geldi ve Hz. Muhammed ona "Bir ölçek hurma karşılığında iki ölçek hurma sattın mı?" diye sordu. O da "Ya Resülallah, bir ölçek iyi hurmaya karşılık bir ölçek kötü hurma alnamaz," diye cevap

²²⁸ - Bakara 2/297.

²²⁹ - Nur 24/37.

²³⁰ - Cuma 62/9.

²³¹ Mahmut Ebussuud, İslami İktisadın Esasları, Çeviren Ali Özek, İstanbul- 1969, s. 40-43.

verdi. Buna karşılık Hz. Peygamber, "Önce kötü hurmaları para ile sat, daha sonra bu para ile iyi hurmalardan satın al"²³², buyurdular.

Ebu Said el-Hudri ile Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir sahabiye Hayber'e vergi memuru olarak tayin etti. Bu memur Hz. Muhammed'e iyi cins hurmadan bir miktar sundu. Bunun üzerine Hz. Muhammed "Hayber'in bütün hurmaları bu şekilde (iyi cins) mi?" diye sordu. Adam, "Hayır, Ey Allah'ın Resülü! Bir ölçek iyi hurmayı iki ölçek kötü hurma karşılığında; iki ölçek iyi hurmayı üç ölçek kötü hurma karşılığında satın aldık." diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Böyle yapma! Önce kötü hurmaları para ile sat, sonra da bu para ile iyi hurmalardan satın al."²³³, buyurdular.

Bu hadisin bir benzeri Buhari'de alış veriş bahsinde geçmektedir: Ebu Said el-Hudri ile Ebu Hüreyre'den rivayet ediliyor ki, Rasülüllah bir kimseyi Hayber'e vergi memuru olarak tayin etti. Sonra bu zat, Hayber'den iyi kalite hurmalarla gelip bunlardan Peygamber'e sundu. Hz. Peygamber "Hayber'in bütün hurmaları böyle mi?" diye sordu. Memur, "Vallahi hepsi böyle değildir ya Resülüllah! Biz bir ölçek bu iyi hurma ile iki ölçek kötü hurmayı; yine iki ölçek iyi hurma ile üç ölçek kötü hurmayı alıp değiştiririz" dedi. Bunun üzerine Resülüllah, "Böyle yapma! Cem denilen adı hurmayı para ile sat, sonra bu paralarla Cenib adı verilen iyi hurmadan satın al" buyurdu.²³⁴

Buhari'nin, Vekâlet bahsinde yine aynı konuyla ilgili Bilal-i Habeşi'nin davranışı nakledilmektedir: Ebu Said el-Hudri rivayet eder ki, bir gün Bilal-i Habeşi, Hz. Peygamber'e birbirinden farklı hurmalar getirdi. Hz. Muhammed "Bunları nereden satın aldın?" diye sordu. Bilal, "Bizim bir miktar kötü hurmamız vardı. Size sunmak üzere bu kalitesiz hurmadan iki ölçek verip bunun karşılığında iyi kalite hurmadan bir ölçek satın aldık." dedi. Hz. Peygamber, "Eyvah, eyvah..." diyerek bu mübadele metodundan hoşlanmadı ve onlara bunun açık bir faiz olduğunu söyledi. Onlar da bunu bir daha yapmadılar. Onlar iyi hurma satın almak isterlerse, kötü hurmalarını para karşılığında satacaklar ve sonra da bu para ile iyi hurma alacaklardı.²³⁵

Bu yazmış olduğumuz hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber trampa ve takas muamelesi yerine para kullanılarak alış veriş yapılmasını istemiş olmaktadır. Görünüşte O, bunu faiz endişesinden az da olsa biraz hak hukuk meselesi olarak yasaklamıştır. Ancak bu meselede ekonomide önem verilmesi gereken bir konu daha ortaya çıkmaktadır ki, o da para ile mübadelenin tavsiye edilmiş olmasıdır. Hz. Peygamber döneminin şartları dikkate alındığı zaman O, faizin ekonomik zararlarını anlaşılabilir cümlelerle açıklamakla beraber, bu eski mübadele şekli trampanın yerini yeni ve daha iyi bir mübadele şekli olan para ile mübadelenin almasını, böylece ekonomik sirkülasyonun daha da hızlanmasını ve toplumun zenginleşmesini istemiş olabilir.

Hz. Peygamberin bu kalitesi farklı olan malların takas yoluyla birbiriyle değiştirilmesini sadece faiz olur endişesiyle yasaklamış değildir. Bundan asıl amaç, ticari muamelelerde kısmen ribanın uygulanmasına son vermek ve kısmen ekonomik gelişme yolunda bir engel olan takaslı işlemlerden caydırmaktır. Hz. Peygamber, Müslümanların ekonomik ve kültürel gelişmeleri ile yakından şevkle ilgilendiği gibi, beşeri gelişmeye yardım etmeyen bütün muamelelere ve mübadele şekillerine son verdi. İşte benzer sebeplerden dolayı takas yoluyla mübadele ekonomisinin yerini para ile mübadele ekonomisi almıştır, diyebiliriz. Fakat para ile mübadele ekonomisinde de en önemli konu

²³²Bak. Serahsi, XII, 112; Muvatta, III, 342 No: 1351.

²³³Muvatta, III, 343.

²³⁴Buhari, Büyu, 89.

²³⁵Buhari, Vekâlet, 11.

para değerinin enflasyon yoluyla düşürülmemesi ve paranın değerinin aynı düzeyde her zaman muhafaza edilmesidir.²³⁶

Mübadeledeki Esaslar

İslam dini, insanın canı (kanı), malı, dini, ırz ve namusunu haram kılmıştır. Bunlar dokunulmazdır. Kişinin uzuvları ne kadar kutsalsa malı da o kadar kutsaldır. Bundan dolayı emek sarf edip kazandığı malını kendi rızası olmadan elinden almak büyük bir zulümdür. Şu veya bu yolla kişinin malını zorla veya aldatarak elinden almak değil, malının kıymetini düşürme ve değerini azaltma dahi haram kılınmıştır. Ayette insanların eşyasına, (mal ve paralarına) haksızlık yapılmayacağı, eksik ölçüp tartılmayacağı ve değerinin düşürülmeyeceği anlamında "İnsanların mallarına haksızlık yapmayın"²³⁷ buyrulmaktadır. Hz. Peygamber de mal ve mülkiyetin ne kadar kutsal ve dokunulmaz olduğunu göstermek için malını muhafaza uğrunda mücadele edip savaş veren kimsenin ölümü durumunda şehit olacağını bildirmişlerdir. Malı, canı, ırz ve namusu koruyacak olan şahsiyet, devlettir. Altı hadis kitabının rivayet ettiği bir hadiste Hz. Muhammed, "Malı uğrunda öldürülen kimse şehiddir."²³⁸ Bu hadis Tirmizi'de "Malı uğrunda öldürülen kimse şehid, Dini uğrunda öldürülen kimse şehid, Kanı uğrunda öldürülen kimse şehid, ailesi (ırz ve namusu) uğrunda öldürülen kimse şehiddir"²³⁹ şeklinde de geçmektedir.

Bütün bunlardan İslam'ın mal ve mülkiyete; onların muhafazasına ne kadar önem verdiği çok iyi anlaşılmaktadır. Ayet ve hadislerde mübadele için, mal ve mülkiyetin devri için bir takım esasların getirilmiş olduğu görülür. İslam Hukukçuları Kur'an ve Sünnet'e dayanarak bu esasları ortaya koymuşlardır. Şimdi bu esaslardan bazılarını gözden geçirmeye çalışalım.

1- Haksız Yere Mal Yemek

İnsanların mallarını haksız yere alıp yemek haramdır. Başkalarının malları ancak ticaret yoluyla ve karşılıklı rızaya dayanan bir alış-veriş neticesi el değiştirmiş olursa helal olabilir. Bu konuda Kuran-ı Kerim'de ayetler vardır. Cenab-ı Hak, "Aranızda birbirinizin mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin."²⁴⁰ "Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haram sebeplerle yemeyin. Meğerki o mallar sizden karşılıklı bir rızadan doğan bir ticaret malı ola..."²⁴¹, buyurmaktadır. "Hak ve hukuka riayet ettikten sonra haçta bile ticaret yapmak serbesttir. Hac ibadetini yerine getirmekte olan bir Müslüman boş vakitlerinde ticaretle meşgul olsa bu serbest ve mübah bir şeydir."²⁴² Çünkü ayette "(Hacda) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda (ticaret yapmanızda) sizin için bir günah yoktur."²⁴³, buyrulmaktadır.

İnsanların mallarını aldatarak, oyun yaparak onların rızaları dışında yemenin haram olduğunu gösteren başka ayetler de vardır.²⁴⁴ Burada dikkat edilecek husus, mülkiyetin devrinde, alış-verişte ve ticaretle karşılıklı rızanın meydana gelmesidir. Yani

²³⁶ Afzalur Rahman, Siret Ansiklopedisi, II, 478-479.

²³⁷ A'raf 7/85; Hud 11/85; Şuara 26/183.

²³⁸ Buhari, Mezalim, 33; Müslim, İman, 226; Ebu Davud, Sünnet, 29; Tirmizi, Diyat, 22; Nesai, Tahrim, 22; İbn Mace, Hudud, 21.

²³⁹ Bak. Tirmizi, Diyat, 22, Hadis No: 1421.

²⁴⁰ Bakara 2/188.

²⁴¹ Nisa 4/29.

²⁴² Bak. Elmalılı, 1,721.

²⁴³ Bakara 2/198.

²⁴⁴ Nisa 4/2, 5, 161; Tevbe 9/34.

ekonomik olaylarda rıza şartı vardır. Taberi, rızayı gönülde meydana gelen bir hoşnutluk diye tanımlamaktadır.²⁴⁵ Yani malı alan da satan da kalben memnun ve müsterih olmalıdır. Ekonomik baskılar neticesinde malını satmak veya bir malı almak mecburiyetinde kalan kimselerin normal şartlar altında bulduklarını söylemek mümkün değildir ve bunlar doğru bir iş yapmış da olmazlar.

İslam hukukunda ekonomik olaylarda rıza şartı konulurken sosyal olaylarda ise bireylerin razı olması şart değildir. Çünkü ekonomi birey ve bireylerin işi olurken sosyal olaylar mesela siyaset toplum işidir. Sosyal olaylar bireylerin toplamı demektir. Bu sebeple birkaç kişinin tasvip etmediği bir şahsın başkanlık yapması caizdir. Ama kendi rızası olmadan hiçbir kimsenin malı alınıp satılamaz veya kişi manevi baskılarla ya da ekonomik zorlamalarla malı almak veya satmak mecburiyetinde bırakılamaz.

Netice olarak diyebiliriz ki, İslam düzeninde bir kimsenin malını alıp kullanmanın meşru, hukuki ve helal yolu, mülkiyet sahibinin malını karşı tarafa gönül hoşnutluğu ve rahatlığı içersinde vermesidir. O nedenle gönülden rıza bulunmayan alış veriş akidleri fasid sayılır.

2- Faiz Yasağı

Faizi bütün semavi dinler yasaklamıştır. Tevrat,²⁴⁶ İncil,²⁴⁷ Zebur²⁴⁸ ve Kuran'da faizi haram kılan ayetler vardır. Faiz, sadece dinler tarafından değil, XVI. asra kadar bütün felsefeler tarafından da haram sayılıp yasaklanmıştır. Şükrü Baban "din vaizleri ve filozoflar faizi men etmekle zannedildiği kadar aldanmıyorlardı" demektedir.²⁴⁹ Batıda faizin, ev kirası gibi bir malın kullanılması karşılığı olarak görülüp meşru kabul edilmesi ilk defa sanayinin yavaş yavaş toplumda kendisini gösterip sermayeye ihtiyaç hâsıl olduğu zamandır. Faize ilk defa cevaz veren şahıs Calvin'dir. Jean Calvin, 1509-1564 yılları arasında İtalya'da yaşamış Calvinizm mezhebinin kurucusudur. Halil Şakir Kahyaoğlu, bu konuyu "Umumi İktisat" adlı eserinde "Kilisenin faizi açıktan açığa meşru görmeye başlaması Calviniste Protestanlıktan sonradır." cümlesiyle açıklamaktadır.²⁵⁰ Enver İkbâl Kureşi, "Faiz Nazariyesi ve İslam" adlı eserinde ciddiyeti ile tanınmış bütün düşünürlerin faiz almayı kötülediklerini kaydetmektedir.²⁵¹ Eski Yunan'da faizli para ödünçleri yasaklanmıştı. Aristo'nun faiz almayı en ağır cümlelerle eleştirdiği ve parayı, yumurta vermeyen kısır bir tavuğa benzettiği meşhurdur.

Kuran-ı Kerim'de faiz ile ilgili çok şiddetli yasaklar vardır. Ayette faiz yiyenler, epilepsi hastalığına tutulmuş, şeytan çarpmış bir kimseye benzetilmektedir. Bu kimsenin ayakta duracak hali olmadığı gibi, faiz yiyen toplum da (ekonomi de) kriz içinde olup ayakta duramaz.²⁵² Faizi terk etmeyenler, alıp vermeye devam edenler, aynı Allah ve Resulüne yani topluma karşı savaş açmış gibidirler.²⁵³ Allah, Yahudilere men edildikleri halde faiz almaları, haksız yere insanların mallarını yemeleri, birçok kimseyi Allah

²⁴⁵ Taberi, İhtilafü'l-Fukaha, s. 146.

²⁴⁶ Tevrat, Çıkış, 23/25; Tevrat, Levililer 25/35; Tevrat, Tesniye 23/19.

²⁴⁷ İncil, Luka 6/34-35.

²⁴⁸ Süleymanın Meselleri 20/17; 28/8.

²⁴⁹ Şükrü Baban, İktisat Dersleri, s. 194.

²⁵⁰ Halil Şakir Kahyaoğlu, Umumi İktisat, 223.

²⁵¹ Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, s. 22.

²⁵² Bakara 2/275.

²⁵³ Bakara 2/279.

yolundan çevirmeleri ve zulmetmeleri sebebiyle, kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyler onlara haram kılmıştır.²⁵⁴

Kilise XIII. asırda çok güçlü idi; faiz de şiddetli bir şekilde yasaktı. Sonraları kilisenin nüfuzu azaldıkça ve seküler kuvvetlerin ortaya çıkmasıyla faizli muamelelere de müsaade edilmiş ve toleransla bakılmaya başlanmıştır. Hatta Kureşi'nin ifadesine göre riba (usury) kelimesi yerini yavaş yavaş faize (interest) bırakmaya başlamıştır.²⁵⁵

İslam hukukuna göre haram olan faiz değil, ribadır demek kesinlikle yanlıştır. İslam anlayışında riba-faiz ayrımı yoktur. Çünkü milyarda bir nispet kadar az olsa da faiz haramdır. Burada azlık çokluk bir şey ifade etmiyor. Ne kadar az olursa olsun ayetin ifadesine göre sermayeye yapılan ilave haramdır. Ayette eğer tevbe edip faizden vazgeçerseniz ancak sermayeniz sizin olur buyrulmaktadır. Böylece kişi ne zulmetmiş ve ne de zulme uğramış olur.²⁵⁶

İslam hukukçuları faizi, riba kelimesinin köküne dayanarak fazlalık diye tarif ediyorlar.²⁵⁷ Bilindiği gibi mübadeleler bedelli veya bedelsiz olur. Hibe gibi bir şeye karşılık olmadan yapılan bir temlik muamelesi, bedelsiz ve ivazsız muameledir.²⁵⁸ Alış-verişler, ücret ve kira akidleri hep bedelli ve ivazlı mübadele olurlar. İşte faiz de bedelli ve ivazlı olan bir muamelede karşılığı olmayan bir fazlalık; verilmesi şart koşulmuş, karşılığı olmayan fazlalık diye tarif edilmektedir.²⁵⁹ Bir malın satımı, emeğin satımı ve bir aletin kullanılmasının satımı hep bir bedel karşılığında olmaktadır. Eşyanın tabiatında normal şartlar altında karşılıksız muamele olmaz. Kimse almadan vermez. Yapılan hayır ve sadakalar, yardımı kabul eden şahıs veya kurumun şiddetli ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ekonomik hayat dediğimiz çalışma ve yaşama düzeni, aslında peşin alış verişler ile bedelli ve ivazlı muamele sistemine dayanır. Veresiye ve bedelsiz muamele de caizdir. Ancak bu asıl değil, istisnai olup tali derecede kalmalıdır. Çoğunluğu ve temeli teşkil etmemelidir. Bu sebeple veresiye alış-verişleri yüzde elli veya atmışı geçen ekonomi sağlıklı sayılamaz.

3-İhtikâr Yasağı (Karaborsa)

İslam'ın mübadeleye getirdiği esaslardan birisi de ekonomik ifade ile karaborsa diyebileceğimiz ihtikâr veya spekülasyondur. İhtikâr yapmak Peygamber'in hadisleriyle haram kılınmıştır. Bu, malı daha yüksek bir fiyatla satmak için piyasaya sürmeyi depolarda stok yaparak değerinin üstünde satmak suretiyle aşırı kazanç sağlamak amacıyla yapılan hileli bir işlemdir. Başka bir deyişle ihtikâr, fiyatların yükselmesini bekleyerek halkın muhtaç olduğu malları satmayı depolarda istif edip saklamaktır²⁶⁰

Konu ile ilgili olarak Hz. Muhammed şöyle buyurmuşlardır: "Her kim yiyecek maddelerini kırk gece saklarsa

Allah ondan, o da Allah'tan uzak kalır."²⁶¹ Muaz b. Cebel der ki, Allah Resulüne ihtikârın mahiyetini sordum. "Kişi ucuzluk olunca üzülür, pahalılık olunca sevinir. Karaborsacı ne kötü bir insandır ki, Allah fiyatları ucuzlatırsa üzülür, pahalılaştırır- sa

²⁵⁴ Nisa 4/160-161.

²⁵⁵ Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, s. 25.

²⁵⁶ Bkz. Bakara 2/279.

²⁵⁷ Bkz. Serahsi, Mabsut, XII, 109; Merğmani, Hidaye, III, 46; İbn Hümmam, Fethu'l-Kadir, V, 274; Ö. Nasuhi Bilmen, I. F. Kamusu, VI, 13; Elmalılı M. H. Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I, 952.

²⁵⁸ Abdullah b. Mahmud el-Mevsili, el-İhtiyar, Kitabu'l-İcare, II, 50.

²⁵⁹ Serahsi, XII, 109.

²⁶⁰ Mustafa Çağırıcı, İslam Üzerine Düşünceler, s. 57; Kamil Miras, Tecrid, VI, 448; E. İ. Kureşi, a.g.e., s. 84.

²⁶¹ Ahmed İbn Hanbel, Müsned, II, 33.

sevinir" buyurdu.²⁶² "Malı piyasaya sürüp satan kazanır, saklayıp stok eden ise lanetlenir."²⁶³ "Kim fiyatların yükselmesini ümit ederek Müslümanlara ihtikâr yaparsa hata etmiştir."²⁶⁴

Faiz nasıl haksız bir kazanç ise ihtikâr da haksız bir kazançtır. Aslında ihtikâr,, özellikleri itibariyle faize benzemektedir. Çünkü bekletilen mala hiçbir ilave yapılmadığı halde sadece zamanın geçmesiyle fiyatı yükselmektedir. Zaten spekülasyon Arap Yarımadasında geniş çapta faizle beraber yaygın bir durumdaydı.

Gerek yiyecek maddelerinde ve gerekse diğer mallarda dünyanın çeşitli yerlerinde zaman zaman meydana gelen sıkıntılarda yüksek kar peşinde koşan ihtikârcıların önemli rolü vardır.

Kureşi, eserinde ihtikâr-karaborsa ile ilgili olarak şunları söylemektedir: Bugün zaruri eşya fiyatlarında meydana gelen aşırı yükselmeler, diğer sebepler yanında, gayri meşru kar peşinde koşmaktan ileri gelmektedir. 1943 yılında Bengal'de meydana gelen erzak sıkıntısı daha ziyade ihtikârcılar tarafından yaratılmıştır.²⁶⁵

"Karun, Musa'nın vatandaşlarından biriydi; onlara (mali açıdan) zulmetti"²⁶⁶ ayetinin tefsirinde Elmalık, Fir'avun'un, siyasi zulüm ve istibdadın sembolü (alemi), Karun'un ise mali istibdat ve ihtikârın sembolü olduğunu ifade ettikten sonra, Karun kıssasının muhtekir bir kapitalist kıssası olduğunu söylemektedir.²⁶⁷

Netice olarak İslam dini faizi haksız kazanç saydığı gibi karaborsa adı verilen ihtikârı da bir haksızlık kabul ederek yasaklamıştır. Öyleyse karaborsa ve spekülasyondan para kazanmak haramdır.

4-Narh Koyma Yasağı

İslam'ın mübadeleye getirmiş olduğu esaslardan birisi de fiyat koyma yasağıdır. Bilindiği gibi bugünün siyaset anlayışında genel olarak hükümetler fiyatlara müdahale etmektedir. Hükümetlerin narh koyması ve fiyatlara müdahale etmesi İslam'ın ekonomi anlayışına ters düşmektedir. Ayette insanların mallarını alıp satarken mallarının bulunması şart koşulmaktadır. Bu hususta "Ey inananlar aranızda kendi rızanızla yaptığınız mübadele müstesna mallarınızı haksız yollarla yemeyin."²⁶⁸, buyrulmuştur. Kasani bu ayete dayanarak ve Peygamber'in "Gönlü hoşnut olmadıkça Müslüman kişinin malı helal olmaz."²⁶⁹, hadisini göz önüne alarak narh konulamayacağını, fiyat koymanın haram-mekruh olduğunu söylemektedir. Hatta şu veya bu fiyattan satması için mal sahibine baskı yapmanın "hacr" (şahsın kişiliğini kısıtlama) anlamına gelir ifadesini kullanmaktadır.²⁷⁰

O halde mal sahibi satıcıların ve para sahibi alıcıların razı olmayacağı bir fiyatı tespit etmek, bu şartı yani rıza şartını ortadan kaldırır. Rıza şartı ortadan kalkınca böyle bir alış-veriş geçerli olamaz. Onun için İslam normal şartlar altında mal sahiplerinin dışında kalan şahıs ve kurumların fiyatlara müdahale etmesini yasaklamıştır, diyebiliriz.

²⁶² Heysemi, Mecmeu'z-Zevaid, IV, 101; Tecrid, IV, 449.

²⁶³ İbn Mace, Ticaret, 6, 12.

²⁶⁴ Müslim, Musakat, 130, 139; Ebu Davud, Büyu, 47; Heysemi, a.g.e., IV, 101.

²⁶⁵ Enver İkbâl Kureşi, a.g.e., s. 84.

²⁶⁶ Kasas 28/76.

²⁶⁷ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, V, 3755.

²⁶⁸ Nisa 4/29.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 72.

²⁷⁰ Kasani, Bedayi, V, 129.

Bazı hadis kitaplarında geçen olay, Hz. Peygamber'in fiyat koymayı yasaklamasına sebep olmuştur. Hz. Peygamber zamanında fiyatlar yükseldi; pahalılık oldu. Kimi sahabeler Hz. Muhammed'e başvurarak fiyat koymasını istediler. Hz. Peygamber bu isteği geri çevirerek şöyle buyurdu: "Ucuzluk ve pahalılık bizim elimizde değil, Allah'ın elindedir. Bizim Allah'ın takdir ve kazasını değiştirmeye hakkımız yoktur." buyurdu.²⁷¹ Başka bir hadisinde ise Hz. Muhammed şöyle buyuruyor: "Şüphesiz fiyatların ucuzlaması ve yükselmesi Allah'ın elindedir. Ben, yanımda hiçbir kimsenin hakkını taşımadan Allah'a kavuşmak istiyorum. Hadisin başka bir varyantı da şöyledir: "Fiyat koyan, kıtlık ve bolluk yapan ve rızık veren Allah'tır. Allah'a yemin ederim ki, ben size kendiliğimden ne bir şey verebilirim ve ne de men edebilirim. Ben ancak bir hazinedarım; işleri emir olduğum gibi yaparım. Veren ise Allah'tır. Ben, mal, can ve kan hususunda hiçbir kimsenin hakkını üzerime geçirmeden Allah'a kavuşmak istiyorum."²⁷²

Konu genel olarak fıkıh kitaplarında da tartışılmış ve fiyat koymanın mekruh olacağı hükmüne varılmıştır. Yalnız bu normal şartlar altında fiyatlara müdahale yasağıdır. Herhangi bir malda tekelcilik oluşmuş ve halka çok çok pahalı olarak satılıyor böylece vatandaşlara zulüm yapılıyorsa o takdirde hükümetin (Devletin) bunu önlemek için fiyat tespit etmecine cevaz verilmiştir. İbn Teymiye ve İbn Kayyim el- Cevziyye meseleyi eserlerinde yeteri kadar açıklamışlardır.²⁷³

Netice olarak İslam ekonomisinde fiyatlara müdahale edilmez. Üretici-tüketici veya arz-talep dengesinin yani serbest piyasanın ortaya koyduğu fiyat, malın normal fiyatıdır. Bu sistem uygulandığı takdirde hangi malların kimler için ve ne kadar üretileceği meselesi çözümlenmiş olur. Fiyatlar devlet tarafından tespit edildiği takdirde herkes kendi menfaatini düşüneneği için pancar tarlasına pamuk, pamuk tarlasına ise fasulye ekilmeye başlanır ki bu da toplum açısından zararlı olur. Şu halde piyasayı kendi emri altına alan ve istediği fiyatı istediği şekilde koyan tekelci ve kartelci şahıs veya kurumlar olmadığı müddetçe İslam fiyat koymaya ve müdahale etmeye izin vermez. Böyle bir durumda ise devlet, adaleti sağlamakla görevli olduğu için, adaletin gereğini yapacaktır. Kamu hukukunu ve kamunun menfaatini korumakla görevli olan devlet, halkın zararına çalışmaya başlayan bir piyasaya müdahale etme hakkına sahiptir. Piyasada ne satıcılar ve ne de alıcılar zarar görürler. İdare her iki tarafın menfaatini korumak durumundadır. İmam Malik, piyasada damping-düşürüm yaparak diğerlerinden daha düşük bir fiyatla üzüm satan tüccara Hz. Ömer'in müdahale ettiğini; malını ya başkaları gibi yüksek fiyatla satarsın, ya da bu pazardan gidersen dediğini nakletmektedir.²⁷⁴

Aslında devletin fiyat koyup koymaması, hangi şartlarda fiyat koyabileceği veya koyamayacağı konusunda İslam âlimleri ihtilaf etmişlerdir. İmam Malik, Hz. Ömer olayını anlattığımız gibi naklederek, müdahalenin caiz olduğunu savunurken, Şafii ise olayı başka bir varyantı ile naklederek şöyle demektedir: Hz. Ömer, Musalla çarşısında önünde iki çuval kuru üzüm bulunan Hatib b.Ebi Beltaa'ya uğradı. Fiyatını sorup öğrenince iki ölçüğünü bir dirheme sat diyerek Hatib'a fiyat bildirdi. Bundan sonra Hz. Ömer şöyle dedi: Taif'ten kuru üzüm yüklü bir kervanın gelmekte olduğunu haber aldım. Onlar gelince senin fiyatına bakarak hareket ederler. Bu durumda ya fiyatını yükseltirsin ya da üzümünü evine götürüp istediğin fiyattan satarsın. Hz. Ömer eve

²⁷¹- Ebu Yusuf, Kitabü'l-Harac, çev: Ali Özek, s. 91.

²⁷²- Ebu Yusuf, s. 91; Bkz. İbn Mace, Ticarat, 27; Ebu Davud, Büyu, 49; Tirmizi, Büyu, 73; Darimi, Büyu, 13; Osman Eskicioğlu, İslam Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları, s. 193.

²⁷³- İbn Teymiye, el-Hisbe, s. 20; İbn Kayyim, et-Turuku'l-Hukmiyye, s. 285, 297-303.

²⁷⁴- İmam Malik, Muvatta, Büyu, 57.

döndüğünde kendisini sorguladı. Sonra Hatib'in evine gelerek ona şöyle dedi: "O sana söylediğim ne benim sana verdiğim bir emir ve ne de benden bağlayıcı bir hükümdür. Ben onu senden sadece çarşı halkına iyilik olsun diye istedim. Artık sen üzümünü istediğin yerde sat ve dilediğin fiyatla sat."²⁷⁵

İsmail b. Yahya el-Müzeni bunları naklettikten sonra İmam Şafii'nin şöyle dediğini bildiriyor: Bu hadis, Malik'in rivayet ettiği hadise aykırı değildir. Çünkü ya Malik hadisin bir kısmını rivayet etmiş ya da ondan rivayet eden kimse böyle rivayet etmiştir. Bu ifade ise hadisin başını ve sonunu bir araya getirmiştir. Ben de bu metni benimsiyorum. Çünkü insanların malları bizzat kendilerinin hâkimiyeti altındadır. Onların mallarının tamamını veya bir kısmını, kendilerine gerekli olan haller dışında, kendi rızaları bulunmadan kimse alamaz. Buradaki durum ise o zorunlu hallerden biri değildir.²⁷⁶

Şu halde İslam ekonomisinde normal şartlar altında fiyat koymak ve fiyatlara müdahale etmek yoktur. Ancak üreticiler veya tüketiciler, alıcılar veya satıcılar kamplaşarak karşı tarafa zarar vermek isterlerse ya da bir kimse veya kurum tekel oluşturmak isterse o takdirde bilirkişilerin isteği doğrultusunda devlet gerekeni yapar diyebiliriz.

6- Müşteri Kızıştırmak

İslam ekonomisinde yasaklanan mübadele çeşitlerinden birisi de müşteri kızıştırarak yapılan satımlardır. Arapçada buna "*neces* " adı verilir. Müşteri kızıştırarak alış-veriş yapmak Hz. Peygamber'in hadisiyle yasaklanmıştır. Hz. Muhammed "Neces yapmayınız." buyurmuşlardır.²⁷⁷ Neces, bir malı kendisi satın almak istemediği halde, başkalarını teşvik için, alıcı gibi gözüküp de malın fiyatını artırmaktır.²⁷⁸

Fazla fiyat vermek suretiyle müşteri kızıştırarak, pahalılığa ve fiyatların yükselmesine sebep olan bu tür davranışı bazıları tahrimen mekruh saymışlar,²⁷⁹ bazıları da helal değildir diye tavsif etmişlerdir.²⁸⁰

Hüküm ne olursa olsun bu yolla yapılan bir mübadelede hiçbir sebep yok iken fiyatın yükseleceği bir gerçektir. Yani karşılığı ve sebebi bulunmadan fiyatın miktarı artmaktadır. Hiç şüphesiz bu karşılığı bulunmadığı için haksız bir kazanç olup gayr-i meşrudur. Hatta bu özelliği ile faiz olmaktadır. Çünkü hiçbir sebep bulunmadan fiyat yükselmektedir. İşte bu normal fiyatın üzerinde artmış olan miktar faizdir. Öyleyse bu çeşit alış-veriş yapmak haramdır diyebiliriz.

Kuran'da "Fakat Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların ahirette nasıpları yoktur."²⁸¹, buyrulmaktadır. Buhari, bu ayetin geliş sebebi hakkında şu bilgiyi vermektedir. Satıcı malını pazara getirir ve Müslümanlardan birini avlamak için; vallahi bu mala senin verdiğinden daha fazla veren olmuştur, derdi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.²⁸² Fiyat veren olmadığı halde oldu diye söylemek ve alıcı olmadığı halde alıcı gibi gözükmek Müslümanın yapacağı bir iş değildir.

275-İsmail b. Yahya el-Müzeni, Kitabü Muhtasari'l-Müzeni, s. 92; (Bkz. İmam Şafii, el-Ümm, VIII, 92.)

276-Krş. İbn Teymiye, el-Hisbe, s. 21; İbn Kayyim el-Cevziyye, et-Turuku'l- Hukmiyye, s. 298.

277-Buhari, Büyü, 58, 64,70; Müslim, Nikâh, 52; Büyü, 11; Ebu Davud, Büyü, 44; Tirmizi, Büyü, 65; Nesei, Büyü, 17; İbn Mace, Ticarat, 14.

278-Merğınani, III, 40; Kasani, V, 233; İbn Kudame, IV, 160; Molla Husrev, II, 177.

279 - Muhammed b. Abdurrahman ed-Dımişkî, Rahmetü'l-Ümmet, II, 2.

280 Bkz. İbnü'l-Hümmam, Fethu'l-Kadir, V, 240.

281 Ali İmran 3/77.

282 Buhari, Tefsir Ali İmran Bab,3; Büyü, 27.

İslam ekonomisinde sahibinin kişiliğine kısıtlama (hacr) olur diye fiyatlara müdahale edilmez. Ama bu demek değildir ki fahiş ve aşırı bir derecedeki kâr haddine izin verilmiştir. Hayır, böyle bir şey düşünülemez. Tam tersine aşırı bir fiyatla mal satanların fiyatlarına devletin müdahale etme hakkı vardır.²⁸³ Bir kimsenin malını gabn-i fahiş ile satması mesela 100 liralık bir malı 1000 liraya satması İmam Muhammed'e göre mekruhtur.²⁸⁴ Mecelle Gabn-i fahişi şöyle açıklar: "Gabn-i fahiş, uruzda nisf-ı uşur ve hayvanatta uşur ve akarda humus mikdarı veya daha ziyade aldanmaktır."²⁸⁵

Fıkıh kitaplarında insanları aldatmak olarak geçen gabn, gabn-i fahiş ve gabn-i yesir (çok aldatma, az aldatma) olarak iki kısma ayrılır. Gabn-i fahiş, satıcıların veya bilirkişilerin takdir ettikleri fiyatın çok çok üstünde olan bir fiyattır. Mecelle 165. maddede Yahya b. Nasr'ın görüşünü esas alarak bunu ticari mallarda %5, hayvanlarda % 10, gayr-i menkullerde % 20 ve daha yukarı olan aldanma diye takdir etmiştir. Bu yüzdeleri Mecelle tayin etmiş diye bir nas gibi görmemek gerekir. Bu nispetler zaman ve mekâna, ticari sirkülasyona, örf ve adete, bölge şartlarına ve ticari ahlak anlayışına göre değişebilir; daha yüksek veya düşük olabilir.

Gabn-i yesir ise satıcıların veya bilirkişilerin takdir ettikleri fiyat dâhiline girebilen bir fiyattır. Bu da yaklaşık olarak %10 civarındadır. Mesela 100 milyona alınmış olan bir malın fiyatını bilirkişiler 90 veya 95 milyon olarak tespit ederlerse bu gabn-i yesir olur.²⁸⁶

Şu halde İslam hukukçuları ticaret erbabının mallarını çok çok pahalıya satarak aşırı kâr elde etmelerini meşru karşılamamışlardır. Peki, aşırı kârı veya aşırı olmayan normal kârı kim tespit edecek veya ayet ve hadislerde ne kadar kâr konulacağına ve ne kadar kâr edileceğine dair bir nispet veya bir kâr haddi bildirilmiş midir? Hemen söyleyelim ki ayet ve hadislerde kâr haddi veya yüzdesi ile ilgili hiçbir şey bildirilmemiştir. Yukarıdaki Mecelle'nin verdiği yüzde nispetleri hukukçuların kendi re'y ve görüşlerinden ibarettir hiç bir kimseyi bağlamaz. Kâr haddini ortaya koyan veya ticarete kâr nispetinin ne kadar olması gerektiği hususunda etki yapan pek çok elemanlar vardır. Bunları zaman, zemin, şartlar, ekonominin imkânları, ahlak, örf ve adet, arz-talep, üretim-tüketim dengeleri gibi daha birçok şeyleri saymak mümkündür.

Ancak hukuk bir ilim olduğuna göre, her şeyin bir sebebi olmalı ve kârın sebebinden hareket ederek en çok ne kadar kâr elde edilebileceği söylenmelidir. İşte bu konuda tek fikir İmam Azam Ebu Hanife'den gelmektedir. Bilindiği gibi kâr riziko karşılığıdır. Aslında bedeli verilmemiş fazlalık olma bakımından kâr ile faiz arasında hiçbir fark yoktur. Fakat İslam, faiz ile kârı aynı kabul etmemiş farklı görerek, faizi haram saymış, ticaret ve kârın ise helal olduğunu söylemiştir.²⁸⁷ Burada kârı faizden farklı kılan ve böylece onun farklı bir hükme tabi olmasını sağlayan şey, ticaretin riziko taşımasıdır. Ticaret malları her zaman yanma, çalınma, erime, çürüme, düşme ve kırılma gibi tehlikelerle karşı karşıyadırlar. İşte bu ticari hayatta sermayenin riziko taşıdığını gösterir. Bilindiği üzere Ebu Hanife Hazretleri, murabaha alış verişinde, kâr sermaye kadar olduğu zaman, satışı yapılan böyle bir mal üzerinden tekrar kâr sağlamayı caiz görmez.²⁸⁸ Yani İmam Azam

²⁸³ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, H. I. ve I. F. Kamusu, VI, 125.

²⁸⁴ Ömer Nasuhi Bilmen a.g.e., VI, 79.

²⁸⁵ Mecelle: Madde: 165.

²⁸⁶ Vehbe Zühayli, İ. F. Ansiklopedisi, V, 165; Ömer Nasuhi Bilmen, VI, 11.

²⁸⁷ Bakara 2/275.

²⁸⁸ Bkz. Kasani, Bedayi, V, 224.

bu durumda sermaye kadar, en çok sermaye miktarı kadar kâr elde etmeye izin vermiş oluyor. Rizikoya giren sermaye olduğuna göre, helal olan en çok kâr nispeti de o kadar olmalıdır. Şu halde bir milyon liraya olan bir mal, İmam Azam'a göre, en çok iki milyon liraya satılabilir, bundan fazlası caiz değildir, diyebiliriz. Onun için bizim kanaatimiz de budur. Çünkü bu güzel bir akıl yürütmedir.

Bu konuda bir hadisten faydalanmak da mümkündür. Hz. Peygamber, tazmin ve tekeffül edilmeyen bir malın kârının helal olmadığını bildirmiştir.²⁸⁹ Buradaki tazmin ve tekeffül edilmeyen kârdan maksat, kâr-zarar dengesi olmayan, yani riziko taşımayan bir kâr olsa gerektir. Serahsi,²⁹⁰ bunu bir misalle şöyle açıklamaktadır: Bir kimse 100 milyon liraya bir mal kiralasa, o mala hiçbir masraf ve ilave yapmadan, bir arkadaşına veya başka birisine 120 milyon liraya kiraya verse, işte bu 20 milyon lira tazmin ve tekeffül edilmeyen, yani riziko taşımayan bir sermayenin kârıdır.²⁹¹

Netice olarak İslam ekonomisinde kâr haddi belirlenmemiştir. Ayet ve hadislerde kâr nispeti ile ilgili bir rakam verilmemiştir. Bu konuda verilen yüzde nispetlerinin hepsi âlimlerin kendi görüşleridir. İslam hukukçuları o günkü örf, adet ve ekonomik koşullara göre böyle bir yola gitmişlerdir. Hâlbuki her yörenin ve bölgenin şartları farklı olduğu gibi ekonomiler de farklıdır. Öyleyse verilen rakamlar değişebilir. Burada göz önünde bulundurulması gereken şey sadece Ebu Hanife'nin görüşüdür. Hadisten ve İmam Azam'ın bu görüşünden yararlanarak, hangi şartlar altında olursa olsun, kârın en yüksek tavanı sermaye kadar olmalı ve kâr yüzde yüzü aşmamalıdır diyebiliriz.

7- Ticaret Malının Pazar Yerine Gelmeden Yolda Satılması

İslam ekonomisinde pazar fiyatı önemli olduğu için, ticaret mallarının pazar yerine gelmeden ve üreticiler pazarın durumunu ve fiyatları öğrenmeden malların yolda karşılanıp satılması yasaklanmıştır. Ticaret mallarının daha pazar yerine gelmeden yolda iken satılmasını yasaklayan pek çok hadis vardır. Hz. Peygamber "Satılmak üzere pazar yerine getirilmekte olan ticaret mallarını yolda karşılamayınız"²⁹² buyurmuşlardır.

İslam hukukçuları, Hz. Peygamber'in ticaret mallarının yolda karşılanmasını niçin yasakladığının sebebini araştırmışlar; mal sahibi, pazarcılar ve bölge halkı açısından açıklamalarda bulunmuşlardır.

Mal sahibi, henüz pazar yerine gelmediği için, fiyatlar hakkında bir bilgi sahibi olmadığından, malını ucuza satmış ve böylece zarara uğramış olabilir. Bu sebeple o pazar yerine gelince, fiyatların yüksek olduğunu görüp aldandığını fark edince malını satmaktan vazgeçip cayabilir. Ticaret malını yolda karşılamaya gücü yetmeyen pazarcılar için de bu malları ikinci elden alacaklarından, kendilerine pahalıya mal olacak ve böylece zarar göreceklerdir. Bölge halkı açısından ise; malları yolda karşılayıp satın alanlar, ucuza almış oldukları bu malların pazar yerine geldikleri zaman diledikleri yüksek bir fiyattan satış yapacaklar ve böylece bu çeşit bir muamele ile bölge halkına da zarar vermiş olacaklardır. Çünkü üretici mallarını pazar yerine getirip kendileri satmış olsalardı, mal el değiştirmemiş ve dolayısıyla hiç yoktan fiyatlar yükselmemiş olacaktı.²⁹³

²⁸⁹Bkz. Tirmizi, Büyü, 19; Ebu Davud, Büyü, 68; Nesai, Büyü, 71, 73, 76; İbn Mace, Ticarat, 20.

²⁹⁰Serahsi, el-Mebcut, XV, 130-131; Krş. Kasani, IV, 206; İbnü'l-Hümmam, V, 215,265.

²⁹¹ Bkz. Kasani, IV, 206; Şevkani, Neylü'l-Evtar, V, 203 ve devamı.

²⁹² Bkz. Buhari, Büyü, 64, 68, 71; Müslim, Büyü, 11,19; Ebu Davud, Büyü, 46; İbn Mace, Ticarat, 16; Nesai, Büyü, 14, 17; Tirmizi, Büyü, 12; Muvatta, Büyü, 96.

²⁹³ İmam Malik Muvatta, IV, 307; Şafii, Ümm, III, 93; Kasani, V, 232; Mergmani, III, 40 İbn Teymiye, Hisbe, 11; İbrt Kayyim, et-Turuku'l- Hukmiyye, s. 283; İbn Hümmam, V, 239; Molla Husrev, Dürer, II, 177.

İslam hukukçularının bu açıklamalarına dikkat edilirse fazla emek harcamadan aşırı kâr elde etmeye çalışanların böylece önlerinin kesildikleri anlaşılır. Şu halde İslam ekonomisinde aşın ve karşılıksız kâr peşinde koşanlara geçit yoktur.

8- Şehirlilerin Köylüler Adına Mal Satması

İslam ekonomisinde alım satım muamelelerine getirilen yasaklardan birisi de şehirlilerin köylüler adına mal satmasıdır. İlk planda bakıldığı zaman bu ifade ya kabul edilmez veya manası kapalıdır diyerek terk edilir. Doğrudur; çünkü bir şehirli bir köylünün malını niçin satmasın, böyle bir prensip olur mu? Aslında burada kastedilen bu değildir. Bu konunun yasaklığı hadisile sabittir. Hz. Peygamber'in "Hiçbir şehirli, bir bedevinin (köylünün) malını satmasın" şeklinde geçen hadisini bütün hadis kitapları rivayet etmişlerdir.²⁹⁴

Tabiundan Tavus, İbn Abbas'a bu hadisin manasını sorduğu zaman ondan şehirlilerin köylüler adına simsarlık yapamayacakları cevabını almıştır. Bu hadis sanki bugün belediyelerin uygulamakta oldukları kabzımal uygulamasını yasaklıyor. Üretici olan köylüler, mallarını satmak için şehrin pazar yerine geldiklerinde mallarını bizzat kendileri satmıyor. Bu malları onların adına kabzımallar satıyor. Bu usul haksız yere fiyatların yükselmesine sebep olduğu gibi, asıl emek sahibi olan üreticinin alacağı bedelin de azalmasına neden olur. Hâlbuki İslam ekonomisinde serbest piyasa vardır. Kişiler mallarını istedikleri yerde diledikleri bir fiyatla satabilirler. Fiyatları oluşturacak amil arz talep kanunu ile beraber rekabet şartlarıdır. O yüzen Hz. Peygamber, "İnsanları alışverişlerinde kendi hallerine serbest bırakınız. Allah insanları birbirinden faydalandırıp rızıklandırır. İşte bu yüzden bir insan diğerinden bir tavsiye almak istediği zaman o kimse bunu esirgemesin, ona nasihat etsin."²⁹⁵, buyurmuşlardır.

Üretici olan köylüler, piyasa hakkında bir bilgileri olmadan mallarını satmak için pazar yerine gelirler. Bölge halkının da bu mallara ihtiyacı vardır. Üreticiler mallarını hemen satıp köylerine dönmek isterler. Şehirliler de bu malları satın alıp ihtiyaçlarını görmek isterler. Böylece mallar piyasa fiyatı üzerinden tam bir arz-talep dengesi içersinde, en uygun bir fiyatla satılmış olur. Bu suretle malını satıp bedelini aldığı için hem köylü-üretici, ihtiyacı olan malı bulduğu için hem de şehirli-tüketici kazanmış olur.

Bu malları köylülerin değil de şehirlilerin onlar adına sattığını düşünecek olursak, yerli simsarlar bu malları üreticilerden ucuz bir fiyatla alıp, piyasanın yükselmesini bekleyerek, çok kârla satmak isterler. Böylece onların rızıklarına mani oldukları için hem mal sahibi üreticilere zarar vermiş, hem de malları saklayıp pahalı satmakla tüketici olan bölge halkına zarar vermiş olurlar. Bu durumda her iki tarafın zarar etmesine sebebiyet vereceğinden Hz. Muhammed böyle bir alışveriş muamelesini yasaklamıştır.²⁹⁶

İslam ekonomisinde hak ediş yollarını bilirsek bu konuyu daha iyi anlarız. İslam hukukunda bedele hak ediş ya emek, ya mal, ya para, ya amortisman ya da risk karşılığında olur. Mal veren bunun karşılığında para alır, para veren ise mal almış olur. Diğer bedeller ise ücret kira ve kârdır. Kabzımal anlamındaki simsar ise bunlardan hiçbir bedel vermediği halde üreticinin malına ortak olmaktadır. Ortaya sermaye koymadı, mal koymadı, bir riske girmedi, bir aşınma ve amortisman da mevcut değildir. Öyle ise biz hemen soralım: Bu kabzımalın aldığı bedel neyin karşılığıdır? Bu soruya cevap vermek o kadar kolay değildir. Eğer emek sarf ediyor, emeğinin karşılığım alıyor

²⁹⁴ Buhari, Büyü, 58, 64, 68, 69, 70, 71; İcare, 14; Müslim, Büyü 4, 11, 12, 18-21; Ebu Davud, Büyü, 45; Tirmizi, Büyü, 17, 18; Nesai, VII, 256-257; Muvatta, Büyü, 96; İbn Hanbel, Müsned, V, 161-162, Hadis No: 3482.

²⁹⁵ Bkz. Umdetü'l-Kari'den Tecrid, VI, 473.

²⁹⁶ Şafii, Ümm, III, 92; İbn Kudame, IV, 162; İbn Kayyim, et-Turuk, s. 308.

denilecek olursa, o zaman üreticinin sarf ettiği emek ile bu kabzımalın sarf ettiği emeğin mukayesesi meselesi ortaya gelir ki, bu durumda onun üreticinin sarf ettiği emeğin yüzde birini sarf etmediği ortaya çıkar. Böylece bu sistemin, emek vermeden yemek ve haksız bir kazanç olması sebebiyle Peygamber tarafından yasaklandığı görülmektedir.

Hz. Peygamber zamanında şehre ürettikleri malları getiren köylülerin bu mallarını günün fiyatı ile satmalarını önleyen ve köylüler adına mallarını peyderpey veya beklettikten sonra satmak isteyen araçlar vardı. Tabii bunlar bu işi ücretle yapıyorlardı. Üreticiler, mallarını bizzat kendileri satamadığı için fiyatlar olduğundan daha yükseğe çıkmakla halkın zararı söz konusuydu. İşte Hz. Muhammed isteyen simsar tutmak, isteyen de kendisi satmak istediği zaman bu işi yapabilmesi için mecburi kabzımal sistemine son vermiştir diyebiliriz.²⁹⁷

9- Pazarlık Üzerine Pazarlık Yapmak

İslam ekonomisinde satım akdi gerçekleştiikten sonra üçüncü bir şahsın daha uygun bir fiyat vererek bu alış-verişi bozdurmaya çalışması doğru değildir. Bu sistem hiçbir sebep yok iken fiyatların yükselmesine neden olduğu gibi, haksız kazanç sağlamaya da vesile olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber, satış üzerine satış yapmayı, yani fiyat üzerine fiyat koyarak pazarlık üzerine pazarlık yapmayı yasaklamıştır. Bu konuda Hz. Muhammed, "Sizden bazınız, diğer bazınızın alış veriş üzerine yeni bir alış veriş girişmesin. Kardeşi bir malı satın almak üzere iken, diğer bir kimse o malı almaya kalkışmasın"²⁹⁸ buyurmuşlardır.

Bu hadise göre, hangi sebeple olursa olsun, kesinleşmiş bir alış veriş akdini bozdurmak haramdır. Satıcıyı kıskırtıp satılmış bir malı daha fazla bir fiyat vermek suretiyle çevirip kendisi için almak, satıcıya alış veriş feshet, ben sana ondan daha fazla kâr vereceğim demek haramdır.²⁹⁹

Bir emeğe daha doğrusu bir bedele dayanmayan kazanca İslam normal karşılamaz. Burada hiç bir sebep yok iken fiyat yükselmesi, haksız kazanç olduğu gibi ortada mala talip olan bir aday varken ve bu adayın işi olumlu veya olumsuz olarak bir sonuca ulaşmamışken ikinci bir adayın meydana çıkması saygısızlık olur. Bu bir nevi kuyrukta sıra beklemek gibidir. Göz açıklık yaparak kendi sırasından önce işini gör-dürmeye çalışan birisi nasıl haksızlık etmişse bir mala talip olan oradan çekilmeden bir başkasının yaklaşması da saygısızlıktır. Hâlbuki her şeyden önce insanlar birbirlerinin haklarına saygı göstermek durumundadırlar.

Burada bahse konu olan pazarlık üzerine pazarlık yapma işi ile açık artırma ve açık eksiltme sistemini karıştırmamak lazımdır. Alış verişte açık artırma şeklinde cereyan eden satım akdi hadis ile sabit olup caizdir.³⁰⁰ İslam hukukçuları bu hadise dayanarak müzayede alış verişlerinin caiz olduğunu söylemişlerdir.³⁰¹

10- Malların Teslim Alınmadan Satışı

Bugün bilhassa beyaz eşyada örneği görülen merkez ve şubelerde satım yapılması; merkez, bölge, il ve kaza temsilcilikleri vasıtasıyla malların arz edilmesi fiyatları haksız yere yükseltir. İslam ekonomisinde mala bir ek-ilave değer katmadan fiyatın yükseltilmesi haksız kazançtır.

²⁹⁷ Bkz. Celal Yeniçeri, İslam İktisadının Esasları, s. 303.

²⁹⁸ Buhari, Büyü, 58; Müslim, Nikah, 38,51; Büyü, 9; İbn Mace, Ticarat, 13; Tirmizi, Büyü, 57.

²⁹⁹ Bkz. Merginani, III, 40; Molla Hüseyin, Dürer, II, 177; İbn Hümmam, V, 239.

³⁰⁰ Bkz. Buhari, Büyü, 59; Tirmizi, Büyü, 10; Nesai, Büyü, 23; İbn Mace, Ticarat, 25.

³⁰¹ Bkz. Kasani, Bedayi, V, 232.

Malların teslim alınmadan satışı hadisle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber, "Kim bir yiyecek maddesi satın alırsa, onu teslim alıp kabzetmeden satmasın"³⁰² buyurmuşlardır. Buhari'de konuyu biraz daha açıklığa kavuşturan bir rivayet vardır.³⁰³ Abdullah İbn Ömer (r.a.) dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber zamanında halk, zahire, pazara gelmeden, kervan sahibi buğday tüccarlarından mal teslim alınmadan buğday satın alırlardı. Sonra Hz. Muhammed buğday satan bu tüccarlara memur gönderdi. Mallarını zahire pazarına nakledip getirinceye kadar, malları buldukları yerde iken satmayı yasakladı. Yine İbn Ömer, Hz. Peygamber, satın alınan bir hububatın ölçülüp teslim alınmadan satılmasını yasakladı, deyip devamla:

"Ben Peygamberimiz zamanında götürü pazarlıkla yiyecek maddeleri satın alan ve teslim almadan başkasına satmak isteyen öyle stokçu ve karaborsacı insanlar gördüm ki, onlar bu malları yükleyip nakledinceye kadar dövülürler ve teslim almadan önce satmaktan men olunurlardı", diyor.³⁰⁴

Bu hadisler hakkında şöyle bir açıklama yapılmaktadır: Hadiste bildirildiği üzere, buğday pazarına gelmeden evvel (yani teslim almadan önce) buğday tüccarının malını satmasının yasaklanma sebebi, bu durum, hiç yoktan fiyatların yükselmesine ve dolayısıyla tüketicilere zarar verilmesine neden olur.³⁰⁵

Mücazeffe, İslam hukukunda caizdir. Yani ölçü ve tartıya vurmaksızın göz kararı ile veya başka bir deyişle götürü pazarlıkla mal alıp satmak meşru ve helal görülmüştür. Ancak bu suretle satın alınan bir malı teslim alıp kendi deposuna nakletmeden bir başka müşteriye satma işi yasaklanmış bulunmaktadır. Çünkü bu ihtikâra kapı açan bir alış veriş şeklidir. Satın alınan bir malı teslim alıp depolamadan satış yolu açık bulunursa, bir ambarda depo edilmiş bir mal, yerinden kaldırılıp götürülmeden, elden ele, dilden dile dolaşa dolaşa hiçbir neden bulunmaksızın fiyatların yükselmesine sebep olur. Buna engel olmak için hadiste satın alınan tahılın teslim alınması lazım geldiğine İbn Ömer tarafından işaret edilerek: Mücazeffe suretiyle alınan malın sahipleri bu malların hayvanlara yükleyip pazar yerine götürünceye kadar sıra dayağına çekilirler, deniliyor ki, bu malın bulunduğu yerden kaldırılıp nakledilmesi, İslam hukukunun kabz ve tesellüm yoluyla fiyatların yükselmesine mani olmayı amaç edindiği bir husustur. Bu hadisin nakledilmesi ile istenen tek şey bu olsa gerektir.³⁰⁶

11- Çaresiz Kalan Kişinin Alış Verişi

İslam ekonomisinin alış verişe getirdiği esaslardan birisi de darda ve zorda kalan kimsenin mecburen alış veriş yapmasıdır ki, bu alış veriş meşru değildir. Bu tür alış veriş kaynaklarda teknik ifade ile *Bey'-i Muhtar* olarak geçmektedir.

Kaynaklarda muhtarın (çaresizin) satımı, hukuki baskı ve ekonomik baskı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hukuki baskı dediğimiz birinci kısım, hapse atmak, öldürmek, dövmek gibi tehditler karşısında kalan bir şahsın malını satmak veya bir malı almak durumunda kalması gibidir ki böyle alış verişlerin İslam hukuku açısından hükmü fasiddir. İkinci kısım ise ekonomik sıkıntılar neticesinde malını satmak zorunda kalan kimsedir. Mesela borçlanmış veya aç kalmış ailesinin nafakasını temini altında ezilmiş bir şahsın malını kendi değerinden çok çok aşağı bir fiyatla satmak zorunda kalması gibi. İslam hukukçuları böyle bir zaruret karşısında yapılan bir alış veriş sözleşmesinin mekruh olarak sahih olabileceğini söylemişlerdir. Kamil Miras bu pozisyonda yapılacak

³⁰² İbn Mace, Ticarat, 37; Krş. Buhari Büyü, 49, 54; Müslim, Büyü, 40; Nesai, Büyü, 55; Tirmizi, Büyü, 56.

³⁰³ Buhari, Büyü, 49.

³⁰⁴ Tecrid-i Sarih, VI, 446, No: 991.

³⁰⁵ Tecrid, VI, 437, No: 986.

³⁰⁶ Tecrid, VI, 447, 448.

şeyi şöyle açıklamaktadır: "Böyle bir zaruretin şevkiyle akd edilen bey'in ulema maa'l-kerahе sıhhatiyle hükmetmişleridir. Şu kadar ki, böyle bir sebeple bayi muztar olarak malını satışa arz ederse müşteriye mürüvveten terettüb eden vazife-i ahlakiye böyle bir düşkünün malını zebunküşlük edip de değer pahasından aşağı boğup almak değil, belki malı ariyet olarak alıp eli genişlediği zaman ödemek üzere ve karz-ı hasen suretiyle bu zavallının ihtiyacını karşılamaktır yahut eli genişleyene kadar muvakkat surette iştirak etmek yahut değer pahasıyla almaktır. Şu izahatımızla anlaşılmalıdır ki, Bey'-i muztarda bey'in manası şiradır; hal-i zarurette malını satmaya arz eden kimsenin malını değer pahasından aşağı almanın menhiy ve mekruh olduğudur."³⁰⁷ Burada görüldüğü gibi İslam hukukunu ahlaktan, ahlakı da hukuktan ayırmak, fiili olarak ayırmak o kadar kolay bir şey değildir.

Mesela x ilacına ihtiyacı olan bir hastanın bu ilaca olan zaruri ihtiyacından dolayı fiyatın yükseltilmesi alış veriş akdini fasid hale getirir. Bu sebeple herhangi bir satıcı çaresiz kalan bir kimseye malını sattığı zaman daha yüksek bir fiyatla değil, başkalarına sattığı aynı fiyat üzerinden satmalıdır; yoksa bu alış veriş akdi İbn Abidin'in de ifade ettiği gibi fasid olur.³⁰⁸ Böylece çaresizlik içinde olan bir kimse ihtiyaç duyduğu malı sadece bir yerde bulsa bile durum değişmez; başkalarının satın aldığı fiyattan satın alır. Hele böyle bir alış veriş, yiyecek ve giyecek maddeleri gibi insanların zaruri, günlük ihtiyaçlarından olursa, satıcının bu çeşit malları normal, bilinen fiyatıyla satmak mecburiyeti vardır. Onun bu şekilde davranması kendisine İbn Teymiye'nin ifadesiyle dini bir görev (vecibe) olur.³⁰⁹

12- Para Politikası

İslam ekonomisinin mübadele esaslarını araştırırken İslam'ın para politikasını da özet olarak gözden geçirmekte fayda vardır. Bilhassa bugün para hakkında almış olduğu kararlarıyla devletlerin sabahtan akşama birilerini zengin, diğerlerini ise fakir yapabildikleri³¹⁰ bir ortamda İslam'ın adil ekonomik düzenindeki parayı ve onun fonksiyonlarını kısaca görmekte sadece fayda değil, belki zaruret vardır. Çünkü zamanımızda para, ekonomide kullanılan bir vasıta olmaktan ziyade devletlerin bir oyuncağı, iktisadi bünyeyi deşelemek için kullandıkları sanki bir neşterdir. Tabii ki aslında para devletin elindeki bir bıçak değil, bireylerin ihtiyaç duydukları malları alabilmek için bir araç, bir mübadele vasıtasıdır.

İktisatçılar parayı, kullanılmaya hazır satılma gücü, ödeme aracı, kıymet ölçüsü ve tasarruf aleti diye tarif ediyorlar.³¹¹ Dikkat edildiği zaman bu tarifin paranın gördüğü işlere dayanılarak yapılmış olduğu görülür. Bir şeyi yaptığı işle tarif etmek, ya onun mahiyetini anlamamak veya işin kolayına kaçmaktır. Böylece iktisatçıların parayı anlayamadıklarını söyleyebilir miyiz? Şükrü Baban, ne kadar iktisatçı varsa belki o kadar para tarifi vardır diyor.³¹² Hâlbuki parayı, hele bugün tedavülde olan kâğıt paraları dikkate alarak, bir mal veya hizmet karşılığı alınan bir belgedir diye tarif edebiliriz. Mahmut Ebussuud, parayı, bireylerin kendilerinin üretim fazlalarını başkalarının üretim fazlaları ile değiştirmeye yarayan bir araçtır diye tarif ediyor.³¹³

³⁰⁷ Tecrid Sarih, VI, 464.

³⁰⁸ İbn Abidin, IV, 110.

³⁰⁹ İbn Teymiye, Fetava XXIX, 361.

³¹⁰ Bkz. Hazım Atıf Kutucak, İktisat Dersleri, s. 347.

³¹¹ Feridun Ergin, Ak İktisat Ansiklopedisi, s. 752.

³¹² Şükrü Baban, Üniversite Konferansları, Dünya Para Meseleleri, s. 327.

³¹³ Mahmut Ebussuud, İslami İktisadın Esasları, Çev: Ali Özek, s. 41.

Paranın bugüne kadar çeşitli şekilde mahiyet değiştirmesi ve tekâmül etmesi onun ekonomik hayattaki fonksiyonunu da değiştirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de para ile ilgili olarak üç kelime geçmektedir. Bunlar varık,³¹⁴ dinar³¹⁵ ve derahim³¹⁶ kelimeleridir.

Varık, gümüş para demektir. Araplar madrub (kesilmiş, basılmış) olsun veya olmasın gümüşe varık adını verirler.³¹⁷ Kur'an'da "varık" kelimesi, Ashab-ı Kehfden bahsedilirken "...Birinizi şu gümüş para ile şehre gönderin; baksın, hangi yiyecek daha temiz (ve lezzetli) ise ondan size bir azık getirsin; fakat çok dikkatli davransın, sakın sizi kimseye sezdirmesin" diye anlatan ayette geçmektedir.³¹⁸

Dinar ise altın para demektir. Kelime olarak dinar, Grek-Latin menşeli denarius'dan (aureus) Arapçaya geçmiş ve İslam dünyasında genel olarak altın para karşılığında kullanılmıştır. Ağırılığı bir miskal olarak darp edildiğinden bu adla da anılan dinar (çoğulu denanir) aslında Bizans para birimidir. Cahiliye devrinde Suriye ile ticari münasebetlerde bulunan Mekkeliler tarafından kullanılmıştır.³¹⁹ Kuran'da kendisine güvenilen ve güvenilemeyen bazı Ehli kitap kimselerin bu durumlarından bahsedilirken "Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle emanet bıraksan, onu sana öder. Onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar versen, devamlı olarak başına dikilmeden onu sana vermez." şeklinde açıklama yapılan ayette geçmektedir.³²⁰

Dirhem kelimesinin çoğulu derahim'dir. Kur'an'da Yusuf Peygamber'in düşük bir fiyatla satıldığını açıklayan ayette "Nihayet (Mısır'a varınca) onu düşük bir fiyatla, birkaç dirheme sattılar" buyrulurken bu çoğul kelime kullanılmıştır.³²¹

Dirhem kelimesi, eski Yunan devletiyle ticari münasebetler sırasında *drahmi* sözcüğünden Farsçaya, daha sonra oradan Arapçaya geçmiştir. Gerek ağırlık gerekse para birimi olarak dirhem kullanılmış çok eskidir.

Dirhem ağırlık birimi olarak kullanılmazdan önce yani metrik sisteme geçilmeden evvel insanlar çeşitli ölçü birimleri için yabancı hardal tanesi, arpa veya buğday tanesi ve keçi boynuzu çekirdeği gibi tarım ürünleriyle, insan vücudunun bazı organlarından (zira, kadem, kulaç...) faydalanmışlardır. Dirhem ve miskalin ilk çağlardaki tanımı Babil'in, iki avuç dolusunu ifade eden ölçü birimi *mene* (manah) kadar götürülebilir.

Dirhemi para birimi olarak ele aldığımız zaman, kendilerine mahsus paraları olmayan Hicaz Araplarının, Bizans'ın altın dinarı ile İran'ın ve Yemen'in gümüş dirhemlerini kullandıklarını görürüz. Araplara İran'dan geçen dirhem kelimesinin çoğulu, yukarıda söylediğimiz gibi, Kuran'da geçmektedir.

Makrizi'de "es-Sevdaü'l-Vafiye" ve "et-Taberiyetü'l- Utuk" şeklinde geçen dirhem iki çeşidinin olduğu anlaşılmaktadır. Makrizi bunlardan, "tartıda ağır çeken" anlamındaki vâfi dirhemlerin İran'ın Bağli dirhemleri olduğunu belirtmektedir.³²²

Rağib el-İsfahani Müfredat adlı eserinde dirhemi şöyle tarif eder: "Dirhem, kendisiyle alış-veriş yapılan basılmış gümüştür."³²³

³¹⁴ Kehf 18/19.

³¹⁵ Al-i İmran 3/75.

³¹⁶ Yusuf Suresi 12/20.

³¹⁷ Fahrüddin er-Razi Tefsiru'l-Kebir, XXI, 103.

³¹⁸ Kehf 18/19.

³¹⁹ Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IX, 352.

³²⁰ Al-i İmran 3/75.

³²¹ Yusuf Suresi 12/20.

³²² İslam Ansiklopedisi (T.D.V.), IX, 369.

³²³ Rağib el-İsfahani, el-Müfredat Fi Garibi'l-Kur'an, s. 168.

Hadis kitaplarında da dirhem ve dinar ile ilgili pek çok hadis bulunmaktadır. Ayrıca "varık" kelimesi de kullanılmıştır.³²⁴

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanlar yeme, içme, giyme ve barınma gibi bir takım ihtiyaçlarla karşı karşıyadırlar ve aynı zamanda bu ihtiyaçları tatmin etmek zorundadırlar. Bu ihtiyaçları giderecek vasıta ise maldır, para değildir. O nedenle alışverişlerde asıl olan mal olup, para değildir. İbn Abidin'in de dediği gibi fayda malın bizzat kendisini kullanmaktan kaynaklanır.³²⁵ Çünkü paranın kendisi bizzat bir fayda doğurmamaktadır. Paranın faydası, malı mübadele etmekten ve onun kıymetini ölçmekten ibarettir. Yoksa para yenilmez, içilmez ve giyilmez bir maddedir.

³²⁴ Bkz. Tirmizi, Büyü 24.

³²⁵ İbn Abidin, Reddül-Muhtar, IV, 100.

Bilindiği üzere litre, metre ve kilogram sıvı, uzunluk ve ağırlık ölçüleri olduğu gibi, para da kıymeti ölçer; malın değerinin para biriminden ne kadar olduğunu bildirir. İbn Abidin eserinde altın ve gümüş paraları ile eşya ve malların kıymetlerinin ölçüldüğünü bildirmektedir.³²⁶ Litre, metre gibi ölçü birimleri zamanla aşınıp eksilmediği gibi, paralar da zamanla aşınıp değeri azalmamalı ve kıymetleri düşmemelidir. Onun için zamanındaki ekonomik bozuklukları düzeltmekle görevlendirilmiş olan Şüayb Peygamber, Medyen ve Eyke halklarına yapmış olduğu tavsiyeler arasında ölçüyü ve tartıyı tam yapmanın ve memlekette anarşi-bozgunculuk çıkarmamanın yanında bir de insanların eşyalarının (yani mal ve paralarının) değerlerini düşürmeyin diye yasaklarda bulunmuştur.³²⁷ O sebeple bugün dünyada memleketleri idare eden hükümetler paralarda devalüasyon yapmakla, paranın değerini düşürmekle büyük haksızlık yapmaktadırlar.

Fıkıh kitaplarına ve diğer ilgili kaynaklara baktığımız zaman İslam kültürünün altın ve gümüşe para dediği görülür. Yani İslam'da para altın ve gümüşdür. Hatta Mecelle'de konuyla ilgili olarak "Nukud, nakdin cemi olup altın ve gümüşten ibarettir." denilmektedir.³²⁸ Hâlbuki Kur'an ve Sünnette para şudur ve vasıfları bunlardır diye bir açıklama yoktur. Hatta bu konuda "İslami naslarda para sistemi ile ilgili emredici bir hüküm yoktur."³²⁹, ve "İslam iktisadiyatıyla ilgili hükümlerde esas itibariyle mübadele vasıtası olarak belirli bir kıymet birimi kabul edilmemiştir."³³⁰, diyenler bulunmaktadır.

İslam hukukçuları altın ile gümüşün semeniyet için, paranın vazifesini görmek üzere ticaret için yaratılmış olduklarını söylemektedirler.³³¹ Onlar dirhem ve dinar mutlak paradır; mutlak para ise altın ve gümüşdür derler.³³² İbn Abidin'in de ifade ettiği gibi³³³ semenden murat ve maksat yani kastedilen şey, kendilerine aynı zamanda nakd adı verilen dirhem ve dinardır; altın ve gümüş paralardır. Çünkü bu altın ve gümüş (veya dirhem ve dinar) semen olarak yani para olarak var edilmişlerdir. Bunlar, tayin ile belirlenmiş olmazlar. Para, mal ile mübadele edilirken borç olarak insanın zimmetinde sabit olan şeydir.¹⁰⁷

İslam hukukçuları, parayı maldan ayırmışlar; mal ile parayı ayrı ayrı tarif edip farklı mütalaa etmişler; farklı kabul ettikleri için de onları başka başka kanunlara tabi tutmuşlardır. Mal, insan tabiatının meylettiği şeydir. İhtiyaç vaktinde kullanılmak üzere depo edilebilir. Malın mal olduğunu bütün insanların veya bir kısmının itibar ederek onu alıp kullanır olmasıyla anlarsınız. İhtiyaçları gideren şey, mallardır. Para bizzat kendisi bir ihtiyacı gidermediği için yani parayı yiyip içmediğimiz ve giyip barınmadığımız için, para asıl ve maksat değildir. Asıl ve maksat için bir vesile ve vasıta; mala ulaşma aracıdır.¹⁰⁸

Hukukçuların anlayışına göre dirhem ve dinarlar yani altın ve gümüş paralar tabii olarak paralık ve dolayısıyla ticaret için var olmuşlardır. Allah onları bu görev için yaratmıştır. Bunun dışındaki mallar ise yapay olarak ticaret içindirler. Bu sebepten dolayı nisabın üzerindeki bir altın veya gümüşten, niyete ihtiyaç kalmadan zekât-vergi farz olduğu halde; yine nisabın üzerindeki bir malın ticaret malı olduğuna dair bir niyet olmadıkça zekât vacip olmaz. Bu demektir ki altın ile gümüş doğal olarak ticaret için, uruz dediğimiz mallar ise ancak niyet ile yapay olarak ticaret malı olabilirler.¹⁰⁹ Daha

³²⁶ İbn Abidin, 11,31.

³²⁷ A'raf 7/85; Hud 11/85; Şuara 26/183.

³²⁸ Mecelle, Madde: 130.

³²⁹-Ahmet Debbaoğlu, İslam İktisadında Enflasyon ve Parasal Düzeltme Meselesi, Hareket Mecmuası, Haziran-Temmuz 1980, say: 16-17, s. 25.

³³⁰- Ali Şafak, İslam İktisadında Enflasyon ve Getirilen Önleyici Tedbirler, Diyanet Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, Ocak-Şubat, 1979, s. 13.

³³¹ Bkz. Serahsi, II, 191; 192; XII, 115; 137; Mevsili, I, 112; Kasani, II, 16; İbnAbidin, II, 34; IV, 42, 115.

³³² Semerkandi, Tufetü'l-Fukaha, 11,3, 29; Kasani, II, 16.

³³³ İbn Abidin, IV, 42.

önce de ifade ettiğimiz gibi nukud ve uruz başka başka şeylerdir. Mecelle'de bu husus, "Nukud, nakdin cem'i olup altın ve gümüşten ibarettir. Uruz, araz'ın cem'i olup nukud ve hayvanattan ve mekilat ve mevzunattan başka olan meta' ve kumaş emsali şeylerdir."¹¹⁰ şeklinde ifade edilmektedir.

Netice olarak İslam ekonomisinde para altın ve gümüşdür. Bu madenler paralık vazifesinde kullanılmalıdırlar. Gümüş para, milli para; altın para ise beynelmilel para olarak tedavül edebilir. Bugünkü kâğıt paralar da altın karşılığı veya bir mal karşılığı olarak basıldığı ve kıymetleri sabit olup düşürülmediği takdirde altın ve gümüş para yerinde kullanılmaları caizdir. Kıymeti, enflasyonla erimekte olan bir kâğıt paranın üzerindeki yazılı değeri ile veresiye olarak alış-veriş yapmak caiz değildir.

İnsanlar ihtiyaç duydukları malları her zaman ve her yerde kolayca bulamazlar. Çünkü mallar, üretildikleri yerde hemen satılmazlar. Mallar üreticiden tüketiciye varıncaya kadar bir takım kademelerden geçer. Bilhassa bugün çağımızda olduğu gibi iş bölümü ve ihtisaslaşmanın arttığı bir ortamda bir malın üretildiği bir fabrikadan çıkıp tüketicinin eline geçebilmesi için onun bayi ve başbayi; toptancı ve perakendeci gibi araçların elinden geçmesi lazımdır. Böylece malların üretildikleri yerden tüketildikleri yere nakil problemi ortaya çıkmaktadır. Mal bir taraftan fabrikadan tüketiciye doğru giderken, para da bunun aksi istikametinde yani tüketiciden üreticiye doğru gitmektedir. İşte tedavül, malın nakli konusunda üreticiden çıkıp dönüp dolaşıp tüketicinin eline varması, paranın da tüketicinin eline geçmesine denir. Onun için ekonominin bu tedavül bölümünde para, kredi ve ulaşım konuları ele alınır.

İslam ekonomisinde daha önce de açıkladığımız gibi esas olan para değil maldır. Çünkü ihtiyaçlarımızı para ile değil, mallarla gideririz. O nedenle anlatımlarda paraya göre değil, mala göre hareket edilir. Mesela tedavüle paranın dolaşımı demektense, malın dolaşımı demek daha doğrudur. Ancak bu tarifi, paranın dolaşımı şeklinde yapanlar da vardır. Bu tamamen ekonomi anlayışına bağlı bir husustur. Zamanımızda ekonomiyi paraya bağladıkları için, ekonomik değerleri hep parayla ifade ettikleri için, ekonomiler ve ekonomik değerler para ekonomisi ve para anlayışı haline getirilmiştir. Mallar para birimine çevrilerek işlemler yapılmaktadır. Halil Şakir Kahyaoğlu bu hususu "Modern ekonomi bir para ekonomisidir." şeklinde dile getirmektedir. Biz bunun yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ekonominin merkezinde para değil, mal olmalıdır. Çünkü biz parayı, yemiyoruz, içmiyoruz ve giymiyoruz. Bu ihtiyaçlarımızı ancak mal ile gideriyoruz.

Tedavülün Tanımı

Tedavülü, mal ya da paranın elden ele geçmesi şeklinde tarif edenler vardır.³³⁴ Yeni tabirle buna dolanım veya dolaşım da denilmektedir. Fransızca'da tedavüle *circulation* adı verilir. Türkçemizde *deveran* karşılığı olan *dolaşım* deyiimi de kimi yazarlarca bu anlamda kullanılmaktadır. Mesela para- sermayenin dolanımı şöyle gerçekleşir: Önce parayla iş araçları ve işgüçleri satın alınır; böylece para başka ellere geçer. Sonra üretime başlanır; para üretim giderlerine harcanır. Üretim sonunda elde edilen mal gene parayla satılır, eşdeyişle parayla değiştirilir. Bu halde ilkin elden çıkan para-sermaye daha büyümüş olarak dolaşım sürecinden geriye döner. Bu suretle para-sermayenin dolaşım hareketindeki devir tamamlanmış olur.³³⁵ Yukarıdaki açıklamamıza göre bu anlatımın, para nazar-ı itibara alınarak yapılmış olduğu görülmektedir.

İnsanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yaptıkları çalışmalarına iktisadi faaliyet diyoruz. Tarihte iktisadi faaliyeti ilk defa istihsal, tedavül, inkısam ve istihlak diye dört kısma ayıran şahıs, Jean Baptiste Say'dir.³³⁶ Say, 1767-1832 yılları arasında yaşamış bir Fransızdır. O sebeple buna göre modern ekonominin bir asırlık bir ömrü bulunduğunu söyleyebiliriz.

³³⁴ - Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, s. 50.

³³⁵ - Bkz. Orhan Hançerlioğlu, s. 50.

³³⁶ - Feridun Ergin, İktisat, s. 70.

Feridun Ergin iktisadi faaliyetin safhalarını anlatırken tedavül hakkında şunları söylemektedir: Klasik iktisat kitaplarında *ticaret*, *ulaştırma* ve *kredi* konularının istihsal problemlerinden ayrı tutulduğu göze çarpmaktadır. Ortadoks yazarlar, bu konuları iktisadi faaliyetin *tedavül* veya dolaşım safhası denilen ayrı bir bölümde tahlil etmektedirler. Tedavül teriminden, istihsal olunmuş kıymetlerin bunları kendi ihtiyaçlarına kullanacak olan kimselere intikal edinceye kadar çeşitli ellerden ve yerlerden geçmesi anlaşılmaktadır. Ticaret piyasasının, ulaştırma şebekesinin ve kredi müesseselerinin tedavül safhasında yaptıkları hizmet de, hakikatte istihsal karakterini haizdir. Bir malın kıymeti, yalnız şeklini değiştirmek suretiyle yükseltilemez. Zaman ve yer bakımından meydana gelen değişiklikler de, kıymet yaratıcı veya çoğaltıcı birer faktördür.

Ticaret, ulaştırma ve kredi faaliyeti, sınaî ve zirai istihsalin tüketici sınıfına intikalini temin eden birer köprü vazifesi görmektedir. Mal ve hizmetlerin faydası, bunları talep eden kimselerin ihtiyaçlarına, arzularına ve imkânlarına bağlıdır. Bir malı aranılan yerde ve istenilen anda tüketici emrine hazır tutabilmek, o malın değeri ve fiyatı üzerinde etki yapabilir. Eşyanın faydasını yükselten ve ihtiyaçların karşılanmasını kolaylaştıran her türlü muamele, istihsal mahiyetini taşıdığından, tedavül hareketlerinin bu karakterini dikkate almak gerekeceği tabiidir.³³⁷

"İslami İktisadın Esasları" adlı kitabın yazarı Mahmut Ebussuud, tedavül hakkında şu düşüncelerini yazmaktadır: Yenidünyanın ekonomik alanda karşılaştığı problem, üretim meselesinden daha ziyade tevzi meselesidir. Gerçekten bugün bilhassa üretim araçlarının katkılarıyla insanların ihtiyaçlarına yetip artacak derecede bol miktarda üretim yapılmaktadır, lütfi artırma konusunda karşımıza herhangi bir engel çıkmamaktadır. Fakat zamanımızda ister samimi, ister gayri samimi olsun, bütün siyasileri düşündüren husus üretilen malların dağıtım meselesidir. Bu dağıtım problemi de ilk planda mübadele ve tedavül meselesinden başka bir şey değildir. Çünkü eğer fertlerin elinde yeteri kadar para (ve satın alma gücü) bulunmuş olsaydı, onların bu malları elde etmeleri mümkün olacak ve mesele de kendiliğinden çözümlenmiş olacaktır.

Ancak böyle adil bir dağıtım gerçekleştirilecek olan bu mübadeleyi, yanlış para anlayışı ve uygulanmakta olan yanlış para politikaları engellemektedir. Böylece gayesinden uzaklaştırılmış para, mübadeleyi ve dolayısıyla malın dağılımı ve tedavülünü kolaylaştıracak yerde bilakis engel olmaktadır.³³⁸

Böylece ekonomik faaliyet alanında tedavülün yerini tespit etmiş bulunuyoruz. Malın üreticiden çıkıp tüketiciye varıncaya kadar takip etmiş olduğu yol, tedavülün konularıdır. Malı yolda taşıyan vasıta paradır. Tüketicinin evine kadar götürüp malın teslim edilmesini sağlayan paradır. Öyleyse bir memleketteki para, banka ve kredi konuları tedavülün konularını meydana getirir. Üretilmiş olan mallar taşınırken ülkenin yolları kullanılmaktadır. Öyleyse ulaşım sorunu da tedavüle etki yapan amillerden birisidir. Şimdi kısa da olsa bu konular üzerinde biraz duralım.

İslam ve Bankacılık

Para, bugün iktisadi faaliyet içersinde kendisine verilen doğal görevi yapmaktan daha ziyade, ekonomik hayata bir müdahale aracı olarak görülmektedir. Tabii ki bu yanlıştır. Para ekonomik hayatta kendisine verilen vazife kadar iş yapmalıdır. Mesela aslında para bir mübadele aracı ve kıymet ölçüsü olduğu halde, faizli düzende, bankacılık sisteminde aynı zamanda bir üretim aracı olarak kabul edilmektedir. Onun için bankaya

³³⁷ - Feridun Ergin, İktisat, s. 5.

³³⁸ - Mahmut Ebussuud, İslami İktisadın Esasları, s. 102.

yatırmış olduğunuz mesela on milyar lira para bir sene sonra üremiş, on iki milyar lira olmuştur. Yani paranız üremiş ve çoğalmıştır. Bu parayı banka yerine, dolabınıza koy-saydınız üreyecek miydi? On milyar lira olan paranız on iki milyar lira olacak mıydı? Hemen söyleyelim ki, hayır, olmayacaktı. Dolaba koymuş olduğunuz on milyar lirayı bir yıl sonra yine on milyar lira olarak geri alırsınız. Peki, öyleyse bankanın fazla olarak verdiği iki milyar lira nereden geliyor? Hemen cevap verelim ki, o başkalarının hakkıdır. Başkalarının hakkını, onların elinden alıp on milyar liraya ilave etmişlerdir. İşte bankacılık veya faizli düzen budur. Faiz haksız iktisaptır; ivazlı ve bedelli olan ekonomik muamelelerde karşılığı olmayan, fazladan verilmiş olan artık ve ekstralardır. Para, kendisine emek veya risk ilavesi yapıldığı zaman üretimde bir fonksiyon icra edebilir. Mesela kişi, o on milyar lirasını dolaba koyacak yerde, bir tüccara verse, tüccar bu parayı çalıştırsa, kazandıkları kârı aralarında pay etseler ya da bir tarla alıp şeftali bahçesi yetiştirse, bu paranın üretime katkısı olmuş demektir.

Ama para bu üretimi yalnız başına değil, şeftali bahçesinde emek ilavesi; ticarete ise kazanma ve kaybetme ihtimali, yani bir risk taşıması sayesinde yapmıştır. Böylece bugünkü banka ve kredi muamelelerinin İslam'ın üretim, tüketim ve paylaşım esaslarına ters düştüğü görülmektedir. İslam ekonomisinde banka ve kredi işleri faizli düzene değil, karz-ı hasene dayanır. Bunu yakından tanımaya çalışalım.

İslami terimleri anlamadan İslami bir problemi çözmek mümkün değildir. İslam ekonomisindeki bankayı anlamak için mal ve parayı tarif edip anladığımız gibi, banka nedir, devlet-banka, para ve kredi ilişkisi nedir, karz-ı hasen nedir bütün bunları doğru bir şekilde anlamaya ihtiyaç vardır. İslam ekonomisinde devletin gelir ve giderleri nedir, bütçe problemi nasıl çözümlenmiştir. Bütün bunları bugünkü manada anlamadan banka ve krediyi anlamak mümkün olmaz. Şimdi genel olarak herkesin kulağında aşına bir kelime olan karz-ı hasenden başlayalım.

Karz-ı Hasen

Karz, sözlükte kesme, parçalama anlamına gelir. Terim olarak faydalanmak ve sonra da bedelini geri ödemek üzere birisine bir miktar malı vermektir. Fıkıh dilinde verilen bu mala da karz denilir.³³⁹

İslam hukukunda karz, terimleşmiş yani ıstılah haline gelmiş bir kelimedir. Karz, yani kredi veya borç verme işi, İslam hukukunun bölümlerinden birini teşkil eder. Karz, kelime olarak kesmek ve kırpma manasına gelir. Terim olarak ise Elmalılı'nın dediği gibi, ibtidaen ariyet intihaden bey'-i sarf olan bir muameledir.³⁴⁰ Yani işin başlangıcında ödünç (ariyet-eyreti) sonunda ise paranın para ile değişimi gibi gözükten bir olaydır. Tabii ariyet veya karz sadece parada değil, diğer mallarda da olur. Ariyet, aslında bir malı karşılıksız kullandırmaktır. Karz ise ölçü, tartı ve sayı ile muameleye girebilen mallarda cereyan eder. Bir atı, kirasını ve karşılığını vermeden iki, üç saat kullanmak karz değil, ariyettir. Karz, bir ölçek buğday, bir litre süt ve bin liranın yine bir ölçek buğday, bir litre süt ve bin lira karşılığında ödünç verilmesidir. Karzın bir başka tarifi de şöyle yapılmaktadır:

Karz, ödünç verilen misli mal. Bir kimsenin para ya da misli bir malını daha sonra mislini almak üzere bir şahsa vermesine karz veya ikraz denir. Karz-ı hasen ise faizsiz olarak verilen borç demektir. Çünkü herhangi bir yarar sağlayan her türlü karz işlemi faizdir.³⁴¹ Karz akdi, bir kimsenin diğerine, misli olup ancak tüketilmek suretiyle

³³⁹ Neziha Hammad, İktisadi Fıkıh Terimleri, s. 198.

³⁴⁰ Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e., VI, 4738.

³⁴¹ Mehmet Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, s. 232.

faýdalanılan bir malı, sonunda kendisine geri ödenmek üzere temlik etmesidir. Misli olmayan ve tüketilmek suretiyle faydalanılmayan mal, istifade edilip aynen geri verilmek üzere birisine verildiğinde ariyet akdi gerçekleşmiş olur. Karz akdinde alınan mal, misli maldır, alan tarafından yenilmek, içilmek, satılmak gibi bir yolla tüketilmektedir. Ve geri verilirken alınmış olan mal değil -çünkü o mal tüketilmiştir- onun misli (emsali) verilmektedir.³⁴²

Karz kelimesi Kur'an-ı Kerim'de altı ayette geçmektedir. Bu altı yerin hepsinde güzel kelimesi ile beraber karz-ı hasen (karzan hasenen) şeklinde gelir. Kaynaklarda bir karşılık beklemeden sırf Allah rızası için ve onun kullarına yardımcı olmak maksadıyla verilen ödünç paranın, sahibi için sevap, bereket ve bağışlanma sebebi olacağı ifade edilmiştir.³⁴³ Şimdi bu ayetlerin meallerini verelim.

Karzla İlgili Ayetler

Kur'an-ı Kerim'de karz-ı hasen yani faizsiz kredi verme ile ilgili ayetler vardır. Bu ayetlerden birkaç tanesinin meallerini önemine binaen burada vermek istiyoruz.

"Kim Allah'a karz-ı hasen ile ikrazda bulunursa Allah da ona kat kat fazlasıyla artırır."³⁴⁴ "...Allah'a karz-ı hasen ile ikrazda bulunursanız, elbette sizin günahlarınızı örterim ve sizi atlarından ırmaklar akan Cennetlere koyarım."³⁴⁵ "Kim Allah'a karz-ı hasen ile ikrazda bulunursa Allah da ona kat kat artırır."³⁴⁶ "Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a karz-ı hasen ile ikrazda bulunanlara Allah kat kat artırır."³⁴⁷ "Eğer Allah'a karz-ı hasen ile ikrazda bulunursanız Allah da size onu kat kat artırır."³⁴⁸ "Namazı kılınız, zekâtı veriniz ve Allah'a karz-ı hasen ile ikrazda bulununuz."³⁴⁹

Karz-ı hasenden bahseden yani faizsiz ve karşılıksız ödünç vermeden söz eden bu ayetler, topluma ve kamuya bakan ayetlerdir. Çünkü para ve kredi işleri kamu işlerindedir. İslam ekonomisinde nakid ve para işleri ile uğraşmak da devletin hak ve salahiyetine dâhil olan bir husustur.³⁵⁰ Kamunun eksik ve ihtiyaçları giderilirse bu durum bireyler açısından da faydalı demektir. Toplumun muhtaç olduğu krediyi bulmak, ayetin ifadesine göre üretimi kat kat artırmaktadır. Onun için ilk beş ayette toplumda kredi kurumunu çalıştıranların verdiklerini, kat kat artmış olarak geri alacakları ifade edilmektedir.

Son ayette ise zekât ve namazlarda olduğu gibi, kredi vermenin, karz vermenin ve karz-ı hasen vermenin, emir kalıbıyla geldiği ve emredildiği için, yerine getirilmesi gerekli olan bir görev, bir farz olduğu anlaşılmaktadır. Daha doğrusu topluma borç vermek, namaz kılmak gibi ve zekât vermek gibi emredilmektedir. Şu halde İslam toplumunda kredileşmek bir vecibe sayılarak öyle hareket edilmelidir.

³⁴²- Hayreddin Karaman, Anahatlarıyla İslam Hukuku, III, 294.

³⁴³- Hayreddin Karaman, a.g.e., III, 294.

³⁴⁴- Bakara 2/245.

³⁴⁵- Maide5/12.

³⁴⁶ Hadid 57/11.

³⁴⁷ Hadid 57/18.

³⁴⁸ Teğabün 64/17.

³⁴⁹ Müzzemmil 73/20.

³⁵⁰-Bkz. Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, s. 131.

Karzla ilgili altı ayetin yanı sıra aynı konuda pek çok hadis de bulunmaktadır. Burada örnek kabilinden birkaç tanesini vermeye çalışalım. Hz. Peygamber buyuruyor ki, "İsra gecesini Cennetin kapısında "Sadaka veren kimse, on mislini alır; karz veren ise on sekiz mislini alır" yazısını gördüm. Karzın sadakadan niçin daha efdal olduğunu Cebrail'e sordum. Çünkü isteyen yanında bulunduğu halde ister; karz isteyen ise bir ihtiyacından dolayı ister, diye cevap verdi.³⁵¹

İbn Mesud Hz. Peygamber'in şöyle dediğini haber veriyor: "Bir müslüman bir müslümana iki defa karz verirse, bu bir sadaka yerine geçer."³⁵²

Hadis kitaplarında ikraz ve istikrazla ilgili, peşin ve veresiye alış veriş, ödeme çeşitleriyle alakalı pek çok hadis vardır. Bizim buradaki bahsimiz daha çok kurum olarak ödünç para alıp verme ile ilgili konulardır. Belki Peygamberimiz zamanında bu kredi işleri henüz tekâmül etmemiş ve ödünçler veya krediler kişiden kişiye cereyan etmiş olabilir. Geçen ayetlerde ise ikrazların Allah'a yapılması emredilmektedir. Şimdi bunun manasını anlamaya çalışalım.

Kredi - Toplum İlişkisi

Yukarıda gördük ki, kredi ve karzdan bahseden ayetler, bu borçların veya ödünçlerin Allah'a verileceğini söylemektedir. Ayetlerde açık olarak Allah'a karz-ı hasen verilmesinden bahsedilmektedir. Elmalık, "burada Allah'a karz-ı hasen verin tabiri mecazdır diyerek³⁵³ asıl maksadın ne olduğunu keşfetmenin gereğini dile getirmiş olmaktadır. Evet, ayetlerde Allah'a ödünç vermekten bahsedilmektedir. Eğer biz İslam hukuk literatüründe Allah kelimesinin ne ifade ettiğini araştıracağız olursak o zaman kime karz-ödünç verileceğini anlamış oluruz. İslam hukukunda topluma ait olan haklar yani kamu hakları "hukukullah"(Allah hakları) olarak ifade edilir.

Başka bir örnek vermek istersek "Beytullah" kelimesini gösterebiliriz. Beytullah, Allah'ın evi demektir. Allah'ın evi demek, kimseye ait olmayan, kendisinde kamu yaran bulunan ve herkesin faydalanabildiği bir ev demektir. Bilindiği gibi cami, okul, yol ve buna benzer yerler vakıf hükmündedir. Tabir caiz ise İslam anlayışında devlet bile kimsenin malı olmaması ve her hangi bir kesime ait bulunmaması, bütün topluma ait olması açısından vakıftır ve vakıf hükmündedir. Bu sebeple birilerinin devlet benimdir, o bana aittir felsefesiyle hareket etmesi başkalarının yerini ve hakkını almak ve hatta çalmak olacağından büyük bir hırsızlık ve eşkıyalıktır diyebiliriz. Buna göre Allah kelimesini bir hukuk terimi olarak düşündüğümüz zaman toplumu ifade etmektedir diyebiliriz.

Molla Husrev, Mir'at adlı eserinde konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Bir bireye tahsisi mümkün olmayan ve herkes için fayda ifade eden kamu yararı olan haklara "hukukullah" adı verilir. Bu hakların (veya faaliyetlerin) Allah'a izafe edilmesinin sebebi ise, bunların önemli olması ve tehlikelerinin büyük olup faydasının herkesi kapsamasından kaynaklanmaktadır.³⁵⁴

Ömer Nasuhi Bilmen, fitir sadakası, öşür, haraç, keffâretler; zina, hırsızlık, içki ve yol kesme cezaları, madenlerden elde edilen gelirlerin beşte birinin devlete verilmesi gibi hakları "hukukullah" Allah hakları olarak açıklarken şunları söylemektedir: İşte

³⁵¹ İbnMace, Sadakat, 19.

³⁵² İbn Mace, Sadakat, 19.

³⁵³ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, VI, 4739.

³⁵⁴ Molla Husrev, Mirat, s. 312.

"hukukullah" denilen bu haklar, şahıslara mahsus olmayıp ammenin menfaati icaplarından olduğu cihetle bunlara "amme hukuku" da denir ki, bir cemiyetin bekası, intizamı, itilası (yükselmesi) ancak bu haklara riayetle kaimdir. Bu haklar, mertebelerindeki şereften, mahiyetlerindeki ehemmiyetten dolayı Hak Teâlâ Hazretlerine nispet edilmiştir.³⁵⁵

Hiç şüphesiz Allah bizim açımızdan bir hukuk süjesi olamaz. Allah alacaklı veya borçlu olmadığı gibi ondan bir şey alıp vermek ve mesela ona bir ödünç vermek de mümkün değildir. Öyleyse ayette "Allah'a karz-ı hasen verin" ifadesi mecazi olup Allah'a değil, bütün kullarına yani topluma yani devlete ödünç verin demek olur. Sava Paşa "hukukullah" ifadesini açıklarken şunları söylemektedir: "İslam müctehidleri, "hukukullah" mefhumu ile insanların cemiyete hadim ve lüzumlu efalini kastetmiş bulunmaktadırlar. Bu kabil efalde münhasıran cemiyetin faidesi bahis mevzuu olup hususi şahıslara veya bir ferde ait menfaatler mevcut değildir. Neticeleri itibariyle bütün cemiyeti alakalandıran iyi veya kötü bilumum efal, hukukullah olarak telakki edilmiştir. Nitekim kanunun cemiyete muzur (zararlı) olarak telakki ettiği efale de tatbik etmekte bulunduğu cezalar da hukukullahdandır.³⁵⁶

Şu halde İslam hukukunda toplumu ilgilendiren, şahısların değil de kamunun faydası veya zararı söz konusu olan meseleler, şerefinden ve öneminden dolayı Allah'a izafe edilir. İşte karz-ı hasen meselesi de bunlardan biridir diyebiliriz. Bugünkü ekonomik ifade ile kredi işleri, iktisadi hayatta toplum açısından çok önemli bir yere sahip olup herkesi ilgilendirmektedir. Onun için para ve kredi işlerini devlet bizzat üstlenmiştir. İslam ekonomisinde de para ve kredi işleri devletin görevleri arasındadır. Bu konuda Muhammed Hamidullah şunları söylemektedir: "İslam, önce faizci-tefecî kapitalistlerin elinden "faizle ödünç verme hakkını çekip almak" ve sonra da "ödünç verme işlemlerini Devletleştirmek" suretiyle bu problemi halletmiş bulunmaktadır: Daha ileride de göreceğimiz gibi, ihtiyaç sahiplerine ödünç para sağlamak ve bu yolda tedbirler almak esasen bir hükümet işidir ve gerçekten de hükümetler fertlerden (özel teşebbüsten) daha da kolay bir biçimde, acil ihtiyaçlar içinde kıvranan vatandaşlara ödünç sağlama hizmetini yerine getirmiş olmaktan dolayı bir karşılık, bir ücret veya faiz de almaksızın, bu işi gerçekleştirebilir."³⁵⁷

İfade ettiğimiz gibi, zamanımızda hükümetler para ve kredi meselelerini bankalar vasıtasıyla bir çözüme kavuşturmak için çaba sarf etmektedirler. Yani para, banka ve kredi işleri devlet eliyle yürütülmektedir. Allah'a karz-ı hasen verin ayeti, Hz. Peygamber zamanında bireylerin bireylere ödünçler vermesi suretiyle uygulanmış olabilir. Ancak çağımızda bu ayetin manası devletin emri altında çalışan faizsiz bankalara karz-ı hasen verin şeklinde anlaşılrsa daha doğru ve daha faydalı olur kanaatindeyiz Çünkü Hz. Peygamber zamanında bireylerin kendi aralarında dini-ahlaki olarak hallettikleri bir mesele şimdilerde toplumsal bir boyut kazanmış ve hukuki bir mahiyete bürünmüştür. Onun için Allah'a karz-ı hasen verme işini, devletin çalıştırdığı faizsiz bankaya ödünç-mevduat yatırmak şeklinde yorumlamak bugünkü dünya şartlarına daha uygun olur. Netice olarak İslam ekonomisinde kredi işleri, devletin çalıştırdığı bir faizsiz banka vasıtası ile yürütülür sonucuna varmak istiyoruz.

Faizsiz Banka

³⁵⁵ Hukuk-ı İslamiyye, I, 226.

³⁵⁶ Sava Paşa, İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, I, 177.

³⁵⁷ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 961-962.

İslam ekonomisinde faizsiz banka, faizli bankaların dayandığı temellerden son derece uzak olup kâr amacı gütmeyen, vakıf statüsü ile çalışan bir kurumdur. Faizsiz banka, para ve mübadele araçlarının ticaretiyle uğraşmaz. Çünkü mübadele araçlarının ticaretinden sağlanan fazlalık veya eksiklik doğrudan veya dolaylı olarak bir tür faizdir.

Faizsiz banka, tasarruf sahipleri ile yatırımcılar arasında kredileşmeyi düzenleyen, hisse senetlerine likidite kazandırarak destekleyen ve özel-tüzel kişilerin muhasebe, muamele, avukatlık hizmetleri, tanıtma, kefalet vs. gibi genel hizmetleri yapan ve kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Vakıf statüsü ile kurulacak böyle bir bankanın sermayesi, kişilerce karşılandığı gibi, ülke çapında kurulacak vakıf veya kar amacına yönelik olmayan tüzel kuruluşların sağlayacakları mali desteklerle de oluşturulabilir.³⁵⁸

Bilindiği gibi İslam Ekonomisinde faiz yoktur. Ekonomik sistem faize dayanmaz. İslam ekonomisi faizsiz çalışan bir sistemdir. Böyle bir sistemin bir parçası olan bankanın da faizsiz çalışacağı bir gerçektir.

İslam ekonomisi ve faizsiz banka üzerine eser yazanların çoğu bankayı, M. N. Sıddiki'nin de dediği gibi, fıkhıta mudarebe şirketi adı verilen kar-zarar ortaklığına dayandırmaktadırlar. Sıddiki, birçok yazarın faizsiz banka hakkındaki görüşlerini tahlil ettikten sonra şöyle diyor:

Neccar'ın tasarısını hariç tutarak konuşacak olursak, yukarıda sözü edilen eserlerin hemen hepsi de bankayı esas olarak, tasarruf sahiplerinin tasarruflarını kar-ortaklığı (mudarebe) esasına göre seferber eden ve bu meblağı gene aynı esasa göre müteşebbislere avans olarak aktaran ticari bir kurum olarak anlamışlardır.³⁵⁹ Yazar burada bir gerçeği ifade ediyor. Sanki faizsiz banka İslam ekonomisinde mudarebe şirketi esaslarına göre çalışan bir kuruluştur. İslam ekonomisi üzerine çalışma yapan araştırmacıların büyük çoğunluğuna göre bu böyledir. Hâlbuki böyle bir düşünce ekonomide normal bir ortaklığı ifade eder. Evet, mudarebe şirketi ismi üzerinde bir ortaklıktır. Fertlerin kendi arzuları ile birleşerek, emek birisinden, sermaye diğerinden olmak üzere kurdukları bir ortaklıktır. Çalışma neticesinde elde ettikleri kârı aralarında anlaştıkları oranda paylaşırlar. Bu şirket, ticari bir ortaklık olup kâr amacıyla kurulmuştur; kazanmak maksadıyla çalışır. Acaba İslam'da banka, ticaret amacıyla, kazanmak için mi kurulur, yoksa hizmet için mi kurulur? İslam ekonomisinde banka Devlet eliyle yürütülür. Burada devletin çalıştırdığı bir bankanın ticaret için mi, yoksa hizmet için mi çalıştığının tespit edilmesi gerekir. Bunun için de İslam'da devlet felsefesinin bilinmesine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu durumda acaba devlet vatandaşlarına karşılıksız hizmet eden bir kuruluş mudur, yoksa devlet ticaret yapan, kâr ve kazanç sağlayan ticari bir ortaklık gibi bir kurum mudur? İşte bu nokta bankanın nasıl çalışacağını bize göstermesi bakımından çok önemli bir husustur. Bankayı tam ve doğru bir şekilde anlayabilmemiz için, toplumu ve devleti tam ve doğru bir şekilde anlamış olmamız gerekir. Toplum, ticari bir şirketin meydana gelişi gibi, toplumsal bir sözleşme ile mi meydana geliyor, yoksa toplum kendiliğinden meydana gelen organik-tabii bir uzviyet midir? Her şeyden evvel verilmesi gereken karar budur. Bankayı ve parayı konuşmadan evvel, krediyi kim nasıl ve nereden verecek, bunları tartışmadan önce devletin aile gibi çalışan tabii bir uzviyet mi, yoksa para ile çalışan ticari bir şirket mi? Bunu anlama mecburiyeti vardır. Yoksa bu sorunu anlamadan banka ve kredi problemini çözmeye imkân yoktur. Öyleyse önce bunu öğrenmeye çalışalım.

358-Arif Ersoy, Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, s. 3.

359- Muhammed Necatullah Sıddiki, İslam Ekonomi Düşüncesi, s. 105.

Bilindiği gibi bugün batı dünyasında toplumların oluşması hakkında iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi organik toplum görüşü, diğeri ise sözleşmeli toplum görüşüdür. İçtimai mukavele, toplum sözleşmesi veya sözleşmeli toplum ne dersiniz deyiniz, bu görüşün baş savunucusu bilindiği üzere Jean Jacques Rousseau'dur.

Kur'an-ı Kerim'de Allah ile insan arasında (ruhlar a- leminde) geçen bir icap ve kabulden yani bir sözleşmeden bahsedilmektedir. Konuyla ilgili olarak ayette şöyle buyrulmaktadır: "Hani Rabb'in, Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye onları kendilerine şahit tutmuştu. "Evet, (buna) şahidiz dediler. Kıyamet günü "Biz bundan habersizdik!" demeyesiniz."³⁶⁰ Elmalılı bu ayeti tefsir ederken şu düşüncelere yer verir: İnsan, Rabbi ile kendisi arasında geçen böyle bir icap ve kabulün neticesi olan fitri bir akid altına girmiş ve kendi özünde Rabbine şahitlik ve kulluğu taahhüt etmiştir ki, bu mukavele ve bu fitri sözleşme, insanoğlu için dini, hukuki, medeni ve içtimai bir kaynaktır. Elmalılı bunları söyledikten sonra sosyal sözleşmenin Allah'la yapılan bu mukaveleden alındığını ifade ederek dipnotta şunları yazar: İnsan sosyal bir varlıktır, diyenler, bunu eksik bir şekilde kabul etmişler ve sosyal sözleşme ve sosyal ruh teorilerini bundan almışlardır.³⁶¹ Elmalılı'nın bu iddiasına göre Jean Jacques Rousseau'nun içtimai mukavele nazariyesi, bu Allah'la yapılan fitri sözleşmeden alındığı gibi, tam alınmayıp eksik ve aksak bir şekilde alınmıştır. Şu halde Rousseau'nun bu görüşü itimada şayan değildir. O halde toplum, sözleşme ile ortaya çıkmış bir organizasyon değildir, diyebiliriz.

Daha önce söylediğimiz gibi İslam literatüründe Allah kelimesi toplum hukukunu ifade eder. Başka bir deyişle toplum, devlet Allah kelimesiyle ifade edilir. Nitekim bir ayette sözleşme yaptığımız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin denilerek toplumla yapılan sözleşme Allah'la yapılmış gibi kabul edilmekte; yine aynı ayette yemin edip Allah'ı kendinize kefil yaptıktan sonra artık bu yeminleri bozmayın buyrularak, kişilerin verdikleri sözlerin, yaptıkları yemin ve taahhütlerin devletin teminatı ve kefaleti altında olduğuna işaret edilmektedir. Bu ayetin meali şöyledir: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini tam yerine getirin (verdiğiniz sözü tutun). Pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil yaptınız. Allah yaptıklarınızı bilir."³⁶²

Bu anlattıklarımızdan Allah'a karz-ı hasen verin demenin topluma-devlete ödünç verin demek olduğu, artık daha kolay anlaşılacaktır. Buna göre para ve banka işlerinin devlet eliyle yürütüleceği ve özel bankanın olmayacağını buradan çıkarabiliriz. Peki devlet bu işleri yaparken kâr gayesi güdecek mi? Devlet ticari bir şirket gibi mi çalışacaktır? Bu soruyu, konuyu biraz daha araştırdığımız zaman İslam anlayışında organik toplum görüşünün ağır bastığını bir hadise dayanarak açıkladıktan sonra söyleyebiliriz. Hz. Peygamber bir hadislerinde toplumu bir insan vücuduna benzeterak şöyle buyurmaktadır: "Bütün müminleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lütufta ve yardımlaşma hususlarında sanki bir vücut gibi görürsün. O vücudun bir organı hastalanınca, vücudun diğer kısımları, birbirlerini uykusuz kalarak ve ateşi yükselmek suretiyle hasta organın elemine ortak olmaya çağırırlar."³⁶³

Bu hadise dayanarak İslam toplum yapısının daha çok, organik bir yapıya sahip olduğunu ya da olması gerektiğini söyleyebiliriz. İnsan bünyesinde nasıl hücreler, dokular; dokular organları ve neticede organlar da vücudu meydana getiriyorsa; bir devlette de bireyler aileleri, aileler mahalleyi, mahalleler köyü, köyler bucağı, bucaklar

³⁶⁰ A'raf 7/172.

³⁶¹ Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini, III, 2324.

³⁶² Nahl 16/91.

³⁶³ Buhari, Edeb, 27; Krş: Müslim Birr, 66.

kazayı, kazalar vilayeti, vilayetler bölgeyi, bölgeler de devleti meydana getirirler diyebiliriz. İnsan iradesine dayalı olarak bir taksimata tabi tutulacak olan yerleşim birimleri de böyle şekillenmelidir. Vücutta bir organ hasta olunca bütün vücudun felç olduğu gibi, toplumda herhangi bir kesimin işlevinde bir arıza meydana gelirse bütün toplum mekanizması da çalışamaz hale gelir. İslam ekonomisinde toplumun böylece organik bir yapıya sahip olup bütün birimlerin fayda ve zarar konusunda birbirlerini etkilemeleri söz konusu olacağı ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Burada netice olarak ister toplum, ister devlet diyelim, bunların sözleşmeli-yapay değil, organik-doğal olduklarını söyleyebiliriz. Bunun en güzel örneğini ailede görürüz. Aile, doğal bir organizasyon veya tabii bir uzviyet olduğu için bireyelerine yaptığı hizmetleri karşılıksız götürür. Aile kurumu, fertlerine yaptığı çalışmalarından dolayı ücret almaz. Aile, aynı devlet gibi bir organ olduğu için, ücretle çalışan yapay bir şirket değil, tam tersine hizmetlerini üyelerine karşılıksız yapan doğal bir kuruluştur. Burada devletin güvenlik, adalet dağıtımı ve altyapı hizmetleri gibi görevlerini nasıl yapacağı, bunun finansmanının nasıl karşılanacağı sorulabilir. Hemen diyelim ki, devlet harcamaları vergilerden karşılanır. Verginin sebebi üretimdir. Devlet, üretime yaptığı katkıdan dolayı, bu katkının bir karşılığı olarak vergisini alır. Ama vergi versin veya vermesin tüm vatandaşlar devlet hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanırlar. Bizim anlayışımıza göre bankayı devletin çalıştırdığı ve özel bankaların bulunmadığı noktadan hareketle, mevduat ve ödünç verme meseleleri çözüme kavuşturulmalıdır. Bankanın devletin bir organı olduğu anlaşıldıktan sonra sıra bankanın sermaye kaynaklarını ortaya koymaya gelmiştir. Yine bizim anlayışımıza göre İslam ekonomisinde bankanın 1- Bütçenin Garimin Fashı, 2- Vakıflar, 3- Karz Verenlerin Mevduatları, 4- Bağışlar olmak üzere dört çeşit sermaye kaynakları bulunmaktadır. İşte bu yüzden İslam ekonomisindeki bankayı anlayabilmek için, onun devletin bir organı olduğunu, devlet bütçesinin "ğarimin"(borçlular) fashının banka gelirlerinden olduğunu anlamak gerekir. Şimdi İslam ekonomisinde bütçe üzerinde biraz durarak, gider kalemlerinden biri olan "Ğarimin" (Borçlular) fashını anlamaya çalışalım.

Bütçe Banka Gelirleri ve Kredi

İslam ekonomisini öğrenmeye çalışırken, iktisadi açıdan Devlet, gelir ve giderleri bulunan bir şahsiyet olarak tarif edilebilir. Tabi bu, devletin ekonomik bir tanıtımıdır. Devletin yıl içersinde gelirleri vardır, bir de giderleri vardır. Ekonomik ifade ile devletin bir yıl içinde gelir ve giderlerini ayarlayan plana bütçe adı verilir. Hamidullah,³⁶⁴ "Mukaddes kitaplar arasında Kur'an-ı Kerim'in, Devlet Bütçesi ve Devlet harcamaları ile ilgili temel kaide ve esasları vazededen yegâne kitap olduğu görülmektedir" diyor ve Kur'an'da geçen bütçe harcamalarını sekiz sınıfta toplayan şu ayetin mealini veriyor: "Muhakkak ki, sadakalar şeklindeki Devlet gelirleri:

- 1- Fakirler, (Fukara)
- 2- Muhtaçlar, (Mesakin)
- 3- Bu işlerle meşgul vazifeliler, (Amilin)
- 4- Kalbleri kazanılacak kimseler, (Müellefet-ü Kulu-
buhum)
- 5- Boyunduruktan kurtarılacak kimseler, (Rikab)
- 6- Ağır borçlara batmış kimseler, (Ğarimin)

7- Allah yolunda, (Fi Sebilillah)

8- Yolculukta sıkıntıya düşenler (İbn Sebil) için Allah tarafından farz olarak konmuştur. Allah bilendir, hikmet sahibidir." ³⁶⁵ Bu ayetin yorumu hakkında Hamidullah şunları söylüyor:

Bu ayete göre bütçeden faydalanan sekiz sınıf söz konusudur. Halife I. Ömer gibi büyük bir otoritenin tefsirine göre ayette geçen "fakirler" tabiri içinde sadece "Müslümanlar arasında mevcut olan muhtaçlar" girmekte ve fakat "mesakin" tabiri içine ise, teba arasında mevcut olan "Gayri müslimlerden muhtaç olanlar" dahil olmaktadır. "Bu işte çalışanlar" ise gerek hazine memurları ve gerekse devlet muhasebesi işlerinde çalışanlar, müfettişler, devlet giderleri işlerinde çalışanlar, özet olarak bütün askeri ve mülki memurlar, vazifeliler bu sınıfa girerler. "Kalbleri kazanılması gerekenler" ise bu daha ziyade bugünkü hükümetlerin elinde bulundurulmuş "örtülü ödenek" tarifine girmektedir. "Boyunduruktan kurtarılacak olanlar" şeklindeki ifadeye gelince bu, özellikle iki çeşit azad yolunu içine almaktadır.

1- İslam devletinin giriştiği harplerde düşman tarafının müslüman tebedan harp esiri olarak ele geçirdiği müslim veya gayri müslimlerin harp esirliğinden kurtarılması.

2- Kölelerin azad edilmesi. (Bize göre emeğinin dışında başka hiçbir şeye sahip olmayan kimseler de bu sınıf içersinde düşünülerek kendilerine iş kurmaları için bütçeden bir pay verilebilir.)

"Ağır borç altına girmiş olanlar" umumiyetle çeşitli şekillerde içinde buldukları bu durumdan kurtarılabilirler. "Allah yolunda" ifadesi en geniş tarzda tefsire uğratılan kısmı meydana getirir. Bunun içine sadece cami inşası veya mevcutların tamiri, dini kurumların yaşatılması ve bakımı girmez; aynı zamanda ve bilhassa Allah'ın dinini müdafaa için çalışan ordu gibi konular da girer. "Yol oğlu", diğerlerinin yanında en çok dikkat çeken bir sınıftır. Bundan maksat seyahat edenlerdir ki, en geniş manada seyahat ile ilgili seyr-ü sefer, oteller, kervansaraylar, yolların seyahat emniyeti yani polis, sıhhi şartlar vs. gibi ev sahipliği vazifesinin icap ettirdiği bütün kolaylık ve yardım şartlarını yaratmak buna dâhildir. (Eski devirlerde her hangi bir yere yeni gelmiş olan kimse üç gün müddetle parasız iâşe ve ibate ettirilirdi.)

İşte İslami esasları bunlar olan bütçe, umulur ki; istikbalde "Mes'ud ve müreffeh devlet: Welfare State"de bile maliye bakanlıklarınca kâfi görülecek ve benimsenecektir. ³⁶⁶

Kamu hukuku sahasında devlet bütçesinden bahsetmek İslam'ın iktisadi siyaseti alanında da bir bilgi edinmemize kâfi gelecektir. Hemen hemen herkes tarafından bilinmektedir ki, İslam, insan hayatının gerek maddi ve gerekse ruhi, her iki yönünde de kaide ve kurallar getirmektedir. Kuran'da "namazı kılınız ve vergiyi ödeyiniz" şeklinde düzinelerle ayetin bulunuşu, bu konuda gerçekten mükemmel bir delil teşkil etmektedir. Namaz ve verginin bu şekilde, yan yana bir tek cümle içine konulmuş olması, özellikle maliye bakanlarını hiç de şaşırtmamalıdır. Bu çeşit ayetlerle müminlere, namaz Allah'ın insan bedenine yüklediği bir vecibe ise, bunun yanında devlete yani mensubu bulunduğu topluma vergi ödemesi de yine o müminin malları üzerine, Allah'ın yüklediği bir sorumluluk olduğu inancı, kuvvetle anlatılmak istenmiştir. ³⁶⁷ Bunlar Muhammed Hamidullah'ın bütçe hakkındaki genel görüşleridir. Şimdi bütçedeki "ğarimin" (borçlular) faslındaki hissenin nasıl banka sermayesine dönüştürülebileceğini anlamaya çalışalım.

³⁶⁵ Tevbe 9/60.

³⁶⁶ Muhammed Hamidullah, Modern İktisat ve İslam, s. 18-20.

³⁶⁷ Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 16-17.

Sadakaların harcama yerlerini gösteren ayette, bugünkü ifade ile bütçe ayetinde sekiz harcama kaleminden bahsedilmektedir. Böylece İslam ekonomisinde sekiz çeşit harcama- yatırım bakanlığının olduğunu söyleyebiliriz. Bu sekiz sınıf, ayette anılırken dörder dörder olmak üzere iki gruba ayrılarak anlatılmıştır. Birinci grup "lam" harfi ile, ikinci grup ise "fi" harfi ile hisse sahibi yapılmışlardır. İslam hukuk felsefesinde lam harfi temlik için, fi harfi ise zarfiyet içindir.³⁶⁸ Buna göre ayetteki ilk dört sınıfa hisseleri kendi ellerine teslim edilme mecburiyeti vardır. Garimin-borçlular sınıfının geçtiği ikinci dördümlü grup ise; bunlar fi harfi ile vergi harcamalarına iştirak ettirildiği için bunların hisselerini kendilerine verip teslim etme mecburiyeti yoktur. Çünkü irtibat lam harfi ile değil, fi harfi ile sağlanmış bulunmaktadır. O halde biz bütçeyi uygulayanlar olarak bu garimin faslının hissesini faizsiz bankaya sermaye teşekkül ettirmek için bir katkı olmak üzere kullanabiliriz. Böylece bütçedeki "garimin" faslı, faizsiz bankanın sermaye terakümü için birinci kaynağı teşkil etmektedir.

Faizsiz bankada sermayenin ikinci kaynağını emanet paralar meydana getirir. Bugünkü ifade ile buna vadeli veya vadesiz mevduat diyebiliriz. Süleyman Nedevi, "Şayet istenecek olursa bankalar dahi İslami sistem dâhilinde tesis edilebilir. İslam'da banka, basit manada halkın biriktirdiği paraların (sermayelerin) depo edilip saklandığı yerlerdir."³⁶⁹, derken halkın bankaya yatırdığı bu paraları kastediyordu.

Allah'a karz-ı hasen verme işinden bahseden ayetlerde bu faizsiz ödünç verme muamelesi gerçekleştiği takdirde Allah'ın bu kimselere kat kat vereceği ifade edilmektedir.³⁷⁰ Bu kat kat artma meselesini bize göre şöyle açıklamak mümkündür: Kim ve hangi toplum karz-ı hasen kurumunu çalıştırır o toplumun malları kat kat artar; o toplumda milli gelir yükselir; dolayısıyla bireylerin gelir ve kazançları da artmış olur. Ekonomide önemli olan üretimi artırmaktır. Kredi problemini ve hem de faizsiz kredi verme meselesini çözümlenmiş olan ekonomilerin üretimleri artar. Çünkü bulunan kredi yatırıma kayar, yatırım ise üretimi sağlar; üretim de kendisini gerçekleştirenleri zengin hale getirir. Böylece bankaya karz-ı hasen vermenin, sadece sevap yönünden değil, aynı zamanda hem toplum ve hem de kendileri açısından ekonomik fayda sağladığını gören vatandaşlar tasarruflarını bankaya mevduat olarak vereceklerdir. Ayette verenlerin mallarının kat kat artacağı ifade edildiği için mevduat sahipleri bir taraftan milli gelirden artış paylarını alırken, diğer taraftan da paraları bankada kaldığı kadar kendilerine aynı miktar para kredi olarak verilir. Mesela hangi şahsın bir milyar lira parası bankada vadeli mevduat olarak bir yıl kalmışsa o şahsa banka aynı şekilde bir milyar lirayı bir yıl için kredi açar. Sabri Tekir bu çeşit kredi türünü, kişi, parasını ne kadar müddetle başkalarına kullandırmış ise, kendisi de o kadar müddetle başkalarının parasını kullanmış olacaktır, şeklinde açıklamaktadır.³⁷¹ Böylece mevduat sahibi bankanın açtığı faizsiz krediden de faydalanacağı için kat kat kazanmış olur. İşte bu suretle bankanın sermayesinin ikinci kaynağını vadeli ve vadesiz mevduat meydana getirir diyebiliriz.

Bankanın üçüncü sermaye kaynağı ise vatandaşların vakıf ve sadaka yoluyla gelecek olan hayırlarıdır.

Netice olarak İslam ekonomisinde bankanın sermaye kaynakları bütçenin borçlular faslı, vadeli ve vadesiz mevduatlar, vakıf ve bağışlar yoluyla elde edilen değerler olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, faizsiz banka kar eden

368-Bkz. ÖmerNasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye Kamusu, I, 122-123.

369-Bkz. Enver İkbâl Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, s. 13.

370 Hadid 57/11, 18; Teğabün 64/17.

371 Sabri Tekir, Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, s. 83.

ticari bir kuruluş olmadığı ve vakıflar statüsünde çalıştığı için hizmetlerini karşılıksız verip masraflarını vakıf ve benzer yollarla giderir.

Muhammed Hamidullah, devletin bu bankalar vasıtasıyla kredi alıp verdiği gibi, fertlerin de kendi aralarında bu konuda yardımlaşabileceklerini söylemektedir. Muhammed Hamidullah bu konuda şöyle söylüyor: "Faizsiz ikrazın iki tipi (yani Devletin ve halkın ikrazı) ile ilgili olarak İslam'da esaslı emsal vak'alar mevcuttur:

Kur'an-ı Kerim'in Tevbe 9/60 ayeti, Devletin gider bütçesi kaidelerini tayin ve tasrih eder. Burada gösterilen müstefitler arasında "ğarimin" denen bir zümre vardır ki, kelime manası "ağır borçlar altında bulunup da fakir olmayanlar" dır; bu halleriyle onlar, "fukara ve mesakin" zümrelerinden ayrılırlar. Halife Ömer'in, faizsiz ikrazlarda bulunması için Beytü'l-Mal içinde, diğer bir ifadeyle Devlet Hazinesi içinde bir şube tesis ettiği hususunda tarihte sarıh malumat vardır. Hz. Ömer ara-sıra bizzat kendisi için buradan istikrazda bulunmuş ve altı aylık maaşını alınca da borcunu tediye etmişti.

Devlete ait olmayan Halk Kredi Kooperatifleri ile alakalı olarak biz, Ebu Ubeyde'nin "Kitabü'l-Emval" adlı eserinde (Hadis No: 876) şu alaka çekici vak'ayı müşahede etmekteyiz: Halife Ömer, Sus şehrini fethedince, Danyal Peygamber'in lahdinde "Kim taahhüt ettiği vadede ödemez, o şu, şu hastalığa duçar olacaktır" şeklinde bir ikaz notuyla birlikte faizsiz ikraza tahsis edilmiş bir hazine bulunur. Ebu Ubeyd, bu hazinenin Beytü'l-Mal'e nakledilmiş olduğunu da kaydetmektedir. Düşünebiliriz ki, Hz. Ömer bu hayırlı hizmeti devam ettirmiştir."³⁷²

Muhammed Hamidullah'ın verdiği kaynaktan ilgili paragrafı buraya aynen naklediyoruz: "Ebu Ubeyd dedi: Hasan b. Abdullah bize Sırri b. Yahya ve Katade'den şöyle nakletti: Katade dedi ki:

Ebu Musa el-Eş'ari'nin yönetiminde Sus beldesi fethedildiği zaman müslümanlar bir sarayda Danyal'ın cüssesini buldular. Yanında da büyük bir meblağ halinde bırakılmış mal vardı. Malın içinde de "İsteyen gelip bu maldan karşılıksız olarak ve belirli bir müddete kadar istikrazda bulunabilir. Vaktinde getirirse, getirir. Getirmediği takdirde baras hastalığına mübtela olur" ibaresi yazılmış bir belge vardı. Ravi dedi: Ebu Musa ona sarılıp öptü ve şöyle dedi: "Ka'be'nin Rabbına kalem olsun ki, bu zat Danyal'dır." Daha sonra Hz. Ömer'e konu ile ilgili olarak bir mektup yazdı. Hz. Ömer de ona şöyle yazdı: "Onu tekfin ve tahnit et. Sonra da onun namazını kıldır ve peygamberlerin defnedildiği gibi defnet. Malını da Beytü'l-Mal'e koy. Bunun üzerine Ebu Musa beyaz bir kıbti ketenle onu tekfin etti ve cenaze namazını kıldırıp defnetti."³⁷³

Bu belge bize gösteriyor ki, kredileşme konusu insanlık tarihi boyunca uygulanmış olan bir mevzudur diyebiliriz. Ayrıca kredi konusunun sadece devlete ait olduğunu, bireylerin birbirlerine ödünç para vermeyeceklerini söylemek tabiatıyla mümkün olmadığı gibi, doğru da değildir. Bunlar dini- ahlaki yardımlaşmalar olup fertler arasında her zaman cereyan edecektir. Bizim burada para-kredi işleri devlete aittir derken, bu işi yapan bankanın buradan para kazanma amacını gütmemesi gerektiğini ifade etmek istiyoruz. Ödünç ve karzlar, karşılıksız yapılmalıdır. İnsan toplumlarında birey ve vatandaşlara karşılıksız hizmet eden aile ve devlet kurumları vardır. Birey bireye bir hizmet götürürce bundan maddi ve manevi bir şey bekleyebilir. Borç para veren kimsenin, verdiği kimseden bunun karşılığı olarak maddi bir şey beklemesi İslam ekonomisinde haram ve yasaktır. Hatta bu konuda Keşfü'l-Hafa'da "Menfaat getiren her ödünç faizdir" şeklinde Hz. Ali'den menkul bir rivayet vardır.³⁷⁴ Şu halde birey olarak özel bir şekilde ödünç veren ve alan kimseler, ancak aralarında dostluk ve samimiyet

³⁷² Muhammed Hamidullah, Modern İktisat ve İslam, s. 61-62.

³⁷³ Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Kitabü'l-Emval, s. 477, Hadis No: 876.

³⁷⁴ Acluni, Keşfü'l-Hafa, II, 125, No: 1991.

bulunan, birbirlerini seven ve sayan, verdiği bu borçtan dolayı da maddi ve manevi hiçbir şey beklemeyen kimseler olmalıdır. Zaten buna kimsenin diyeceği bir şey yoktur. Bu bakımdan bireysel ödünçler de her zaman olacaktır. Fakat asıl kredi, üretim ve yatırım kredileri olup devlet eliyle yürütülmelidir diyebiliriz.

Para kredi konusunda modern dünyanın geldiği noktayı sadece çağımızda meydana gelen bir gelişme olduğunu söyleyenlere karşı tepki gösteren Enver İktisat Kureşi şunları ifade ediyor: İslam, "Merkez Milli Para ve Kredi Müessesesi" adı ile de ifade edilebilecek, şubeleriyle memlekete şamil bir kurumun hüküm ve kurallarını da koymuş bulunmaktadır. Bu Merkez Milli Para ve Kredi Müessesesi ise Beytü'l-Mal'dir. Beytü'l-Mal, devletin sahip olduğu ve onun idaresinde bulunan modern bir merkez bankasının nüvesini ve ilk örneğini teşkil eder. Ve para çıkarıp banknot basmak müstesna, modern bir merkez bankasının gördüğü iş ve vazifelerin hepsini yapar. İslam, para çıkarmayı tamamen ve haklı olarak devlete bırakır.³⁷⁵ Hamidullah'ın şahsi fikri de aynı doğrultudadır. O şunu söylemektedir: "Ben şahsen, müslüman bir memlekette bankacılık faaliyetlerinin tamamen millileştirilmesi (kamulaştırılması) fikrindeyim. Halk, kendisinin aldatılmayacağı hususunda devlete karşı itimat besler."³⁷⁶

Bütün bu açıklamalardan sonra şöyle bir neticeye varmak mümkündür. İslam ekonomisinde toplum organik bir yapıya sahiptir. Toplumun organize olmuş şekli diye ifade edilen devlet, toplumun muhtaç olduğu para ve kredi işleriyle de görevli bir kurumdur. Faizsiz bankalar devlet eliyle çalıştırılarak halka hizmet verirler. Bankalar ticaret amaçlı değil, hizmet amaçlı olarak kurulup öylece hizmetlerine devam ederler. Bankanın sermayesini bütçenin sekizde biri, yatırılan vadeli ve vadesiz mevduat ile halktan sağlanan hayırlar meydana getirir. Bankanın bütün masrafları ise vakıflarla karşılanır. Şu halde böylece tedavüle etki yapan para, kredi ve banka işleri İslam'ın ekonomi teorisinde bir çözüme kavuşturulmuş bulunmaktadır diyebiliriz.

Tedavülde mal, bir taraftan üreticiden aracıya, aracıdan tüketiciye doğru giderken; diğer taraftan para da tüketiciden üreticiye doğru giden bir yolu takip edecektir. Bugünkü faizli düzende paranın hareketini sağlayan; onun tedavüldeki hacmini ve hızını tespit edip kontrol altında tutarı bankalardır. Malların ulaşımını sağlamak için ise başta yollar, kara, deniz ve hava yolları olmak üzere, bütün nakil vasıtaları, top yekûn bir ulaşım imkânları hizmet etmektedir diyebiliriz.

Ulaşım ve Ulaştırma Yollar

Tedavülün en önemli yardımcılarından birisi de ulaşım veya ulaştırma. Ulaşım denilince hemen ilk akla gelen şey bir ülkedeki yollardır. Yolların ulaşımında çok büyük katkısı olmakla beraber, ulaşım sadece yollar demek değildir. Hatta ulaşım denilince yalnız oto yolları değil, bugünün şartlarında ulaşım vasıtalarını kara, deniz ve hava olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Hele son zamanlarda bilhassa haberleşmede kullanılan telefon, teleks ve faks gibi araçları da ulaşım dolayısıyla tedavüle hizmet eden araçlar arasında sayabiliriz. Onun için ulaşımı daha geniş bir ifade ile; malların bir yerden bir yere ulaşımını sağlayan iş ve araçların tümüne birden ulaştırma denir, şeklinde bir tarif yapmak gerekir.

Eskiden ulaşım yerine münakalat denirdi. Bugün ulaşım yerine taşıma kelimesi de kullanılmaktadır. Fransızca'da buna "transports" adı verilir. Ulaşım, ulaştırma, taşıma veya isterseniz eski ifadesiyle nakliye deyin bunların hepsi birdir.

³⁷⁵ E. İ. Kureşi, Faiz Nazariyesi ve İslam, s. 119.

³⁷⁶ Modern İktisat ve İslam, s. 58.

Sermayenin devri ve tedavülü konusunda nakliye masrafları önemli bir yer tutar. Çünkü ambalaj ve ona benzer harcamalar, mala hiç bir değer katmadıkları halde ulaşım harcamaları mala değer katar. Çünkü bir mal ambalajlanmadan tüketilebilir, ama tüketicinin eline geçmeden tüketilemez. O nedenle ulaştırma sanayisinde yaratılan değer, malın istihsal değerine zorunlu olarak katılır.³⁷⁷

Ekonomi ilmi müslümanlar açısından yeni bir disiplin olduğu için henüz ayet ve hadislerin iktisadi yorumlarının yapılmamış olduğunu söylemeliyiz. Bununla beraber Konyalı Mehmet Vehbi'nin Ahkâm-ı Kur'aniye adlı eserinde "Yollar hakkında ahkâm-ı Kur'aniye" başlığı altında yol hakkında Kuranın getirdiği hükümleri bulmaktayız. Konyalı bu konuda şunları söylüyor:

Yeryüzünü Allah insanların refahı için kullanmaya elverişli, ziraat ve çiftçiliğe kabiliyetli yaratıp her yönden ondan faydalanmayı teşvik ettiği gibi, ulaşımı kolaylaştırmak için karada hayvanlar yaratıp denizler için de gemi yapılmasını irşad etti.³⁷⁸ Aynı şekilde nakliye vasıtalarında insanların refahı için yol yapılmasını irşad ve yolların bir ihtiyaç olduğunu bildirmek üzere: "Allah, sizin için açılan geniş geniş yollarda gidesiniz diye yeryüzünü sergi-bisat yaptı"³⁷⁹ buyurmuştur. Bu ayette Allah, yolların insanlar için bir nimet olduğuna işaret ettiği gibi, çok yollar açmak gerektiğini de göstermiş bulunmaktadır. Bunun üzerine bu ayet, yol olmayan yerlere yol açmak, dar olan yolları genişletmek, yollarda olan taş ve ağaç gibi arızaları kaldırmak gerektiğine delalet etmektedir. Başka bir ayette de "Yerküresi insanları sarsmasın diye orada yüksek dağlar yarattık ve istedikleri yerlere gidebilmeleri için geniş yollar açtık"³⁸⁰ buyrulmaktadır. Allah burada da yolların insanlar için büyük bir nimet olduğunu beyan etmiştir. "Allah yeryüzünü size beşik yaptı ve orada sizin için yollar açtı."³⁸¹

Yani yeri ve gökleri halk eden Allah, çocuğun beşiği mesabesinde yerküresini sizin için karargâh kıldı. Yeryüzünde sizin için yollar halk etti ki, o yollar yardımı ile siz maişetinizi bulursunuz demek olur. Çünkü muamelelerin güzel bir şekilde cereyan etmesi için halkın bir beldeden diğer beldeye ve bir kıtadan diğer kıtaya seyr-ü sefer etmeleri ve birbiriyle görüşmeleri gerektiğinden Allah yolları halk etti. Yolların imarı ve arızalarının kaldırılması için insanları memur etti. Eğer insanlar bu görevlerini en güzel biçimde yerine getirirlerse kendilerine faydalı olmuş olurlar; getirmezlerse zarar vermiş olurlar.³⁸²

Mehmet Vehbi'nin yol hakkındaki bazı ayetlerden çıkardığı bazı hükümleri böylece naklettikten sonra şimdi İslam ekonomisindeki Devlet bütçesinde devlet yollarının harcamaları için bir fasıl bulunduğunu ve bu ayeti de söylememiz gerekir. Daha önce de geçtiği üzere Tevbe suresinin 60. ayeti devlet bütçesinin giderler kısmını açıklamaktadır. Burada sekiz harcama kalemi gösterilmiştir. Bunlardan sekiz kalemin sonuncusu olan İbn Sebil faslı, Reşat Erol'un lisans tezi olarak hazırladığı "Kur'an ve Turizm" adlı eserinde bahsettiği gibi, *sebil*, bir memlekette ağ şeklinde örülmüş yol şebekesine denir. *İbn Sebil* ise amacı ne olursa olsun (dini, ilmi, içtimai, siyasi, idari, iktisadi ve ailevi seyahat gibi) yoldan geçen yolcular olduğu gibi, bu yolculara maddi, manevi ve bedeni hizmet eden personel demektir.³⁸³

³⁷⁷ Bkz. Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, s. 293.

³⁷⁸ Kur'an'da Nuh Peygamber'e gemi yap diye Allah'ın vahiy ile emir verdiğinden; "Gözlerimizin önünde ve vahyimizin ışığında gemiyi yap" denildiğinden (Hud 11/37), denizlerde akıp giden gemilerin Allah'ın verdiği emir ve koyduğu kanun sayesinde insanlara hizmet ettirdiğinden (musahhar kıldığından) (İbrahim 14/32) ve insanlara fayda veren malları denizlerde taşıyan gemilerden (Bakara 2/164) bahsedilmektedir.

³⁷⁹ Nuh 71/19-20.

³⁸⁰ Enbiya 21/31.

³⁸¹ Tahe 20/53; Zuhruf 43/10.

³⁸² Konyalı Mehmet Vehbi, Ahkâm-ı Kur'aniye, s. 239-240.

³⁸³ Reşat Erol, Kur'an ve Turizm, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimleri Fakültesi Turizm Bölümü Lisans Tezi, İzmir-1976 s. 81.

Şu halde İslam ekonomi sisteminde yolculuk ve seyahat, yollar ve yolcular için yapılacak her türlü harcamalar için devlet bütçesinde özel bir harcama faslı bulunmaktadır. Tabii ki yollar sadece ekonomiye değil, insanın diğer ihtiyaçlarına da hizmet eder. Yollardan sadece para ve mal gelip geçmez; yolculuk yalnız ekonomik amaçlı olmaz. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi dini, ilmi, içtimai, idari, siyasi, ailevi ve turistik amaçlı yolculuklar da olabilir. Velhasıl yollar, insanların tüm ihtiyaçlarına hizmet eden araçlardır.

Yollar hakkında bize sadece Kur'an ayetleri değil, aynı zamanda hadisler de ışık tutmaktadır. Yolculuk hayatın bir parçası, yollar da oturduğumuz ev kadar tabii bir ihtiyaç olduğu için Hz. Peygamber'in bu konuda da bir takım hadisleri vardır. Hz. Peygamber, o günün şartlarında yolun 7 zira³⁸⁴ yapılmasını tavsiye etmiş; yolun genişliği hususunda anlaşmazlığa düşerseniz onu yedi zira yapınız diye tavsiyelerde bulunmuştur.³⁸⁵ Bundan başka Hz. Peygamber, yol hukukundan da bahsetmiş; "yolun hakkını veriniz"³⁸⁶ buyurmuştur. Ebu Said el-Hudri'den rivayet ediliyor ki Hz. Peygamber "Sizleri yollarda oturmaktan men ederim" buyurdu. Sahabiler, ya Resulullah biz yollarda oturmadan edemeyiz, biz oralarda oturur sohbet ederiz, dediler. Bunun üzerine Allah Resulü, "Mademki sizler için yolda oturma zarureti var; öyleyse yolun hakkını veriniz." buyurdular. Sahabiler bu defa "yolun hakkı nedir ya Resulellah, dediler. Hz. Peygamber onlara "Bakışı harama kapamak, gelip geçenlere eziyet etmemek, selam alıp vermek, marufu emretmek ve münkeri yasaklamaktır"³⁸⁷ buyurdular.

Bu hadis Tecrid'de yolculara kötü gözle bakmamak; onları söz ve fiille incitmekten kaçınmak, yoldan gelip geçenleri tahkir etmemek, onların gıybetini yapıp çekiştirmemek, selam alıp vermek, hukukun güzel dediği şeyleri onlarla paylaşmak, kötü dediği şeylerden ise uzak durmak şeklinde yorumlanmıştır.³⁸⁸

Biz buraya kadar yolu, mal ve paraların insanlar arasında tedavülüne yardımcı olması bakımından incelemiş bulunuyoruz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ulaşımda yolun insanların bütün ihtiyaçlarına hizmet etmesi bakımından ele alınması çok daha geniş bir mevzuu içerir. Çünkü yollar çok amaçlı kullanılır. Ticaret, ziyaret, eğitim ve turizm amaçlı yolculuklar olduğu gibi, tebliğ-misyonerlik, ekonomik-çalışma ve siyaset amaçlı seyahatler de olabilir. Aslında tüm hayat başlı başına bir yolculuktan ibarettir. Onun için Kuran'da Fatiha süresindeki bir ayete göre Müslümanlar namaz kılarlarken "(Ey âlemlerin Rabbi) Bize doğru yolu göster"³⁸⁹ diye dua ederler.

Karalarda yolculuk, denizasıırı ülkelere yolculuk, denizaltında yolculuk, havada yolculuk, uzayda yolculuk, uzay dışı yolculuk, aya, güneşe, sabit yıldızlara ve kainat dışına yolculuklar olabilir. Ele alındığı zaman yolculuğun çok çeşitleri vardır. Arı bile Kuran'ın ifadesiyle şifa olan balı üretebilmesi için yayı hm yollarına düşer. Konuyla ilgili olarak ayette şöyle buyrulmaktadır: "Ve Rabbin balansına vahiy etti ki: "Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin. Sonra her türlü mahsulden ye, Rabbinin işleme için gösterdiği yayılım yollarına yürü." Karınlarında insanlara şifa olan bal çıkar. Düşünen toplumlar için bunda deliller vardır."³⁹⁰

384Yedi zira takriben 5 metre kadardır.

385 Bkz. Tirmizi Ahkam, 20, Hadis No: 1355-1356.

386-Buhari, İstizan, 2; Mezalim, 22; Müslim, Libâs, 114.

387 Bkz. Buhari, İstizan, 2; Mezâlîm, 22.

388 Kamil Miras, Tecrid-i Sarih, VII, 410.

389 Fatiha 1/6.

390 Nahl 16/68-69.

Balansının bir amaç için dağlarda, bayırlarda, ağaçlarda, çiçeklerde dolaşması; içgüdüsi ile seyahat ederek yolunda yürümesi ve bilinen örnek çalışkanlığı, tükenmek bilmeyen enerjisi ve sonunda balı üretip insanların faydasına sunması...

İnsan da aynen seyahat ederek dünya ürünlerinden yararlanmak amacıyla gezip dolaşacak ve şifa olan tabiat mallarından yararlanarak üretim yapacaktır. "Düşünen toplumlar için bunda deliller vardır." ifadesi bu gerçeklere işaret etmektedir.³⁹¹ İslam ekonomisinde insanların ihtiyaçları için kullanmaları açısından varlıkta asıl olan serbestliktir. Bu husus İslam hukuk kültüründe "Eşyada asıl olan ibahadır"³⁹² şeklinde anlatılmaktadır. Bu kural da "Allah yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı"³⁹³ ayetine dayanmaktadır. İslam ekonomisinde eşyada yasaklık, haramlık, izine tabi olma ve planlamaya tabi olma gibi özellikler asıl değil, istisnai durumlardır.

391-Bkz. Reşat Erol, Kur'an ve Turzim, s. 49-50.

392-Bkz. Celalüddin Süyuti, el-Eşbah ve'n- Nazair, s. 66.

³⁹³ Bakara 2/29.

SONUÇ

Böylece ekonominin bölümleri olan istihsal, istihlak, mübadele ve tedavül gibi dört kısmı İslam açısından inceleyerek İslam ekonomisinin esaslarını tespit etmeye çalıştık. Çok şey yaptığımızı ve önemli bir eser ortaya koyduğumuzu iddia etmiyoruz. Sadece bu meseleler üzerinde çalıştığımızı söylüyoruz; o kadar. Çünkü İslam ekonomisinin teorisini, nazariyesini ortaya koyabilmek için bir kaç nesil ehl-i ilmin geçmesine ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Biz sadece İslam ekonomisinden bazı noktalara işaret ettik ve yalnız bazı nirengi noktalarını tespit etmeye çalıştık. Bunları istihsal, istihlak, mübadele ve tedavül bölümlerine uygun olarak şöylece özetleyebiliriz:

İslam dininin bir hukuk yönü bulunduğu gibi, ekonomik yönü de bulunmaktadır. İslam, ticaret serbest, faiz yasak ve vergide zekât esasları uygulanır diyen bir dindir. Böylece insanlığa farklı ekonomik bir sistem ve bir model sunmuş olmaktadır.

Meşru üretim serbesttir. Mal, bireyin, fertlerin ve milletin yönetim ve denetimindedir. Para ve paraya ait işler ise devletin yönetim ve denetimi altındadır. Bireyler üretimde hiç bir yere sormadan ve hiçbir makamdan izin almadan istedikleri malları üretirler ve piyasaya arz ederler. Üretimde mülkiyet esastır. Herkes ürettiğine sahip olur. İslam ekonomisinde mutlak mülkiyet yok, sınırlı bir mülkiyet anlayışı vardır.

Güneş ve gündüz, ay ve gece gibi maddi ve manevi varlıklar hep insan için olup, ona karşılıksız hizmet ederek üretim yapmaktadırlar.

İnsanlar ihtiyacı olan malları tabiatta hazır olarak bulmazlar; onları tüketecek hale getirebilmeleri için emek harcamak zorundadırlar. O nedenle insan kendisinden sadece emeğini satabilir; emeğinin dışında, kendisinden hiçbir şeyini bir bedel karşılığında satamaz. İnsan Allah'ın halifesi-memuru olduğu için, hayvan, bitki ve cansız tüm yaratıklardan ayrılır. Hiçbir varlık ona ve onun bir cüzüne bedel olamaz. Ona ait her şey ve onun her organı haramdır-dokunulmazdır.

Serbest olan bir malın üretimi normal şartlar altında yasaklanamayacağı gibi, yasak ve haram olan bir malın üretimi de serbest hale getirilemez.

Döner sermayeye vergi uygulanarak yatırıma teşvik sağlanmış olur. Böylece sermaye hep üretime dönük bir süreç içinde faaliyet göstermiş olur. Sermayenin tekellerde toplanmasını önlemek için üretim dolayısıyla meydana gelen rantın toplumun bütün katmanlarına adil bir şekilde dağılımı sağlanır.

Bir memlekette sermaye dağılımı vücuttaki kan gibi dengeli bir biçimde olmalı; toplumun bir kesiminde yığılan zenginlikler, vergi-zekât ve sadaka-hayır yollarıyla diğer kesimlere dağılmalıdır.

Yeme, içme, giyme ve barınma gibi bir takım temel ekonomik ihtiyaçlara sahip olan insan, eşyadan faydalanarak bu ihtiyaçlarını giderir. Tüketim veya istihlak kelimesi, ortadan kalkma ve yok olma manalarına geldiği için kendisinden kastedilen ekonomik anlamı vermemektedir. Bu kelime sanki bir tahribi hatırlatmaktadır. Oysa tüketim bir yok etmekten daha çok harcamadır, işlem yaparak tasarrufta bulunmadır. O nedenle Kuran, bu anlamda *nafaka* kelimesini kullanmaktadır. Belki lüks ve israf harcamalar, bir yok etme ve tüketim kabul edilebilir. Ama istihlak dediğimiz bir ihtiyaç ve fayda için yapılan harcamalar yok etme, tahrip ve öldürme kabul edilemez. Bunlar patetes, patlıcan ve biberin yemeğe dönüşmesi, yemeğin vücudun içerisinde kana dönüşmesi gibi yapılan işlemler zinciridir. Yani ekonomik manada bir istihlak olup birey ve toplum açısından fayda sağlamaktır.

İnsan sahip olduğu malları ya bireysel ya da toplumsal bir fayda ve ihtiyaç için harcar. Normal bir ihtiyacın dışındaki harcamalar fayda yerine zarar getirir. Üretimin amacı istihlak, istihlakın amacı fayda, faydanın amacı ise hayattır.

SONUC

Kapalı aile ekonomilerinde birimin tüketeceği bütün malları aile kendisi üretir. Dışarıya mal vermediği gibi dışarıdan da mal almaz. Ama gelişmiş ve açık ekonomilerde durum farklıdır. Gelişmiş toplumlarda iş bölümü ve ihtisaslaşma vardır; herkes bir mal üretir, ihtiyaç duyduğu diğer malları da başkalarından alır. Kendisinin ürettiği malı verir, başkalarının ürettiği malı alır. İşte değer bakımından birbirine yakın veya eşit olan malların karşılıklı olarak değiştirilmesine mübadele denir.

İslam ekonomisinde bir mal ile başka bir malın değiştirilmesi caiz olduğu gibi, para karşılığında satın almak da caizdir. İslam'da ekonomi karşılıklı alışverişlere, bedelleşmeye dayanır. Faiz, bedelsiz ve karşılıksız olduğu, vermeden almak gibi bir akid olduğu için gayri meşru ve haram sayılmıştır. Çünkü faiz, karşılıksız olan fazlalığın adıdır. Ticaret yapmak risk taşıdığı için kâr helal kılınmıştır. Faiz yasak, ticaret serbest ve vergide zekât sistemi İslam ekonomisinin temelini teşkil eder.

İslam mübadeleye tarafların hukukunu korumak amacıyla birtakım esaslar getirmiştir. Mesela "Mebiiin mevcud olması lazımdır." (Mecelle 197. mad.) "Madumun bey'i batıldır." (Mecelle 205. mad.) gibi kurallar, yani var olan bir şey satılır, yok olan bir şey satılmaz gibi prensipler mübadelenin esaslarındandır.

İslam, para ile mübadele çağında geldiği için, malların pazarda serbest piyasa ile değerini bularak satılmasını isteyerek, para ile mübadeleyi teşvik etmiştir. İslam'da para altın ve gümüşdür. Altın veya mal olarak karşılığı bulunmak şartıyla kâğıt paraların da kullanılması caizdir. Hz. Peygamber, kalitesiz hurmayı iyi hurma ile değiştiren kimseye hurmanı pazarda satıp bu para ile iyi hurmadan almalıydın diye tavsiyede bulunmuştur. Hz. Peygamber'in bu davranışında mübadelede paranın kullanılmasına açık bir teşvik görülmektedir.

Ekonomik olayların temelinde rıza dediğimiz gönülde meydana gelen hoşnutluğun bulunması gerekir. Bu nedenle mal mübadelesi, ücret, kira ve kâr gibi bütün ekonomik faaliyetlerde rızanın bulunması şarttır. Rıza dışı alış-verişler ve her türlü ekonomik muameleler gayri meşrudur. O yüzden bütün bireyler bütün yaptıklarını kendi gönül rızalarıyla edip tutacaklardır. Böyle bir ortamda alan da satan da memnun olur. Çünkü her ikisi de amacına ulaşmış, birisi para sahibi olmuş, diğeri de mal sahibi olmuştur.

Kişilerin rızası şart olduğu için devlet normal şartlar altında fiyatlara müdahale edemez. Fiyatlar serbest piyasa şartları içerisinde kendiliğinden oluşur. Devlet, ancak denge bozulup tekeller ve tröstler meydana geldiği zaman artık zaruri olarak müdahalede bulunabilir.

İslam ekonomisinde haksız yere birilerinin malını yememek, ihtikâr ve karaborsa yapmamak, müşteri kızdırmamak, pazarlık üzerine pazarlık yapmamak, çaresiz kalan kişinin malını düşük bir fiyatla almamak, üretici ile tüketici arasına girerek artı değer yaratmadan durumu fırsat bilerek kazanç sağlamamak gibi mübadeleye esaslar getirilmiştir.

Kâr, risk karşılığı alınan helal bir kazançtır. Ayet ve hadislerde kâr haddi tespit edilmemiştir. Ancak İmam Ebu Hanife'ye göre riske giren sermaye olduğu için, en çok sermaye kadar kâr elde etme vardır; yani yüzde yüz kazanç sağlama meşrudur. Bundan daha fazlası ise gayri meşrudur. Bu sebeple maliyeti bir milyon lira olan bir mal, İmam A'zam'a göre en çok iki milyon liraya satılabilir. Bundan daha fazla kâr sağlanması mesela bu malı üç milyon liraya satması gayri meşrudur.

Mal fertlerin, para ise devletin denetim ve gözetimi altındadır. Bu sebeple para, kredi ve banka olayları ile devlet meşgul olur. Faizsiz bir bankanın kurulması ayette belirtildiği üzere zaruridir, bir vecibedir. Devlet tüm vatandaşlara eşit yakınlık ve uzaklıkta olduğu için, kredi dağıtımını adil yapılarak, aynı sıfatı taşıyan herkese kredi

SONUÇ
verilir. Banka ticaret için değil, hizmet için kurulur. Bankanın sermayesi bütçe, vadeli mevduat ve halk tarafından yapılan bağışlardan meydana gelir. Bankanın bütün masrafları vakıflardan karşılanır.

Toplumda ekonomik sirkülasyonun devamlı sağlanabilmesi için para ve malların bir taraftan diğer tarafa akımını sağlayan yolların önemi çok büyüktür. Bu önemine binaen yollar, köprüler, kara, deniz ve hava limanları devlet eliyle yapılır ve çalıştırılır. Tüm ulaşım faaliyetleri ekonominin gelişmesine yardım eder.

Her sistem kendi bünyesi içerisinde geçerlidir. Bu yüzden mercedes opelin; opele mercedesin gömleğini giydiremezsiniz. İslam'ın ekonomisini alıp da iman ve ahlakını almaz ve atarsanız, bu sistem çalışmaz. Mülkiyet ve üretim biçimini komünizmden, ticaret hayatını kapitalizmden, para banka ve kredi işlerini de bir başka rejimden alan sistemin faydalı bir şekilde çalışması mümkün değildir. Böyle bir sistem faydadan daha ziyade zarar getirir. Onun için bizim her sistem kendi bünyesi içerisinde geçerlidir, sözümüz bir gerçeğin tespitidir. İslam, Halik ve mahlûk; fert devlet; birey toplum; din bilim; dünya ahiret; fizik ve metafizik aralarındaki dengeyi kurmuş olan bir bütündür. Yalnız burada açıklanması gereken en önemli nokta, İslam dinini bütün yönleriyle çok iyi ve en doğru bir şekilde bilmeye olan ihtiyacın zaruret derecesinde var olmasıdır.